

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

จัดพิมพ์เป็นที่ระลึก

ในโอกาสที่สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี
เสด็จพระราชดำเนินเป็นประธานในการถวายผ้าพระกฐินพระราชทาน

วันพฤหัสบดีที่ ๑๓ ตุลาคม ๒๕๕๔

ณ วัดบhumานารามราชวรวิหาร กรุงเทพมหานคร

คำนำ

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยได้รับพระมหากรุณาธิคุณจากพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวให้อัญเชิญผ้าพระกฐินพระราชทานไปถวายยังพระอารามหลวงอีกวาระหนึ่ง ในพุทธศักราช ๒๕๕๔ นี้ สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารีทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมเสด็จพระราชดำเนินมาทรงเป็นประธาน ณ วัดปฐมวณารามราชวรวิหาร นับเป็นสิริมงคลอันสูงยิ่งแก่ชาวจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยและผู้ร่วมเฝ้าทูลละอองพระบาทโดยถ้วนหน้า

การถวายผ้าพระกฐินพระราชทานครั้งนี้ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยได้เชิญชวนประชาคมจุฬาฯ ตลอดจนองค์กรและหน่วยงานต่าง ๆ ที่อยู่ในอาณาบริเวณใกล้เคียงมหาวิทยาลัยร่วมกันเป็นเจ้าภาพตั้งที่เคยปฏิบัติมา สำหรับเงินซึ่งผู้มีจิตศรัทธาได้ร่วมบำเพ็ญกุศลในการถวายผ้าพระกฐินพระราชทานครั้งนี้ จักได้นำไปใช้ในการสร้างเสนาสนะสำหรับพระภิกษุสงฆ์ ณ วัดปฐมวณารามราชวรวิหาร และทำนุบำรุงพระศาสนาให้วัฒนาสถาพรสืบไป

ในโอกาสนี้ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยได้จัดพิมพ์หนังสือที่ระลึกซึ่งมีเนื้อหาเกี่ยวกับประวัติความเป็นมาและพุทธศิลป์ที่น่าสนใจในวัดปฐมวณารามราชวรวิหาร และบทสวดมนต์พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมาเป็นธรรมเนียมบรรณาการเพื่อเป็นอติถประโยชน์แก่สาธุชนทั่วไป

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยในฐานะผู้รับพระมหากรุณาธิคุณอัญเชิญผ้าพระกฐินพระราชทาน ขอเชิญชวนทุกท่าน พร้อมใจกันน้อมเกล้าน้อมกระหม่อมถวายกุศลอันพึงบังเกิดมีแต่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวผู้ทรงพระคุณอันประเสริฐ และขอให้ทุกท่านที่มีส่วนร่วมในการบำเพ็ญกุศลครั้งนี้ได้รับอานิสงส์โดยทั่วกัน

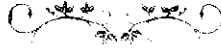

(ศาสตราจารย์ นายแพทย์ภิรมย์ กมลรัตนกุล)

อธิการบดีจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

กำหนดการ

พิธีสมโภชองค์กฐินพระราชทานจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ประจำปี ๒๕๕๔
ณ ศาลาพระเกี้ยว จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
วันพุธที่ ๑๒ ตุลาคม ๒๕๕๔

- เวลา ๑๖.๓๐ น. ผู้ร่วมพิธีพร้อมกัน ณ ศาลาพระเกี้ยว
- เวลา ๑๖.๔๕ น. ข้าราชการดี รองอธิการบดี คณบดี ผู้อำนวยการสถาบัน/ศูนย์
ผู้ช่วยอธิการบดีถึงบริเวณพิธี
อธิการบดีเชิญผ้าพระกฐินพระราชทานขึ้นสู่พานแว่นฟ้า
ตั้งบนโต๊ะหมู่
รองอธิการบดี (รองศาสตราจารย์ นายแพทย์เจษฎา แสงสุพรรณ)
ตั้งพักรองของมหาวิทยาลัย
วางผ้าไตรของมหาวิทยาลัยบนพานเงิน
วางเครื่องไทยธรรมที่โต๊ะด้านหน้าหรือด้านข้างโต๊ะหมู่
ผ้าพระกฐินพระราชทาน
- เวลา ๑๗.๐๐ น. พระสงฆ์ ๑๐ รูป ถึงบริเวณพิธี
(วงปี่พาทย์พิชิตรรเพลงประกอบพิธี)
เริ่มพิธีสงฆ์
อธิการบดีจุดธูปเทียน บูชาพระรัตนตรัย
พิธีกรอาราธนาศีล
ประธานสงฆ์ให้ศีล
พิธีกรอาราธนาธรรม
จุดเทียน (สำหรับพระเทศน์)
พระสงฆ์แสดงพระธรรมเทศนา (ประมาณ ๓๐ นาที)

อธิการบดีถวายจตุปัจจัยไทยธรรมบูชาภัณฑ์เทศน์

พิธีกรอาราธนาพระปริตร

พระสงฆ์ ๑๐ รูป เจริญพระพุทธมนต์

อธิการบดี ผู้บริหารมหาวิทยาลัย และผู้ร่วมพิธีถวายจตุปัจจัย

ไทยธรรมแก่พระสงฆ์

อธิการบดีกรวดน้ำ

พระสงฆ์อนุโมทนา

อธิการบดี ผู้บริหารมหาวิทยาลัย และผู้ร่วมพิธี รับการประพรม

น้ำพระพุทธมนต์

เสร็จพิธีสงฆ์

การแสดงนาฏศิลป์สมโภช โดยภาควิชานาฏยศิลป์

คณะศิลปกรรมศาสตร์ จุฬาฯ และองค์การบริหาร

สโมสรนิสิตจุฬาฯ

การแต่งกาย

บุคลากร/ร่วมพิธี

นิตินาย/หญิง

สากลนิยม/ผ้าไทย สุภาพ

เครื่องแบบนิสิต

กำหนดการ

สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี

เสด็จพระราชดำเนินทรงเป็นประธาน

ในพิธีถวายผ้าพระกฐินพระราชทานจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ประจำปี ๒๕๕๔

วันพฤหัสบดีที่ ๑๓ ตุลาคม ๒๕๕๔

ณ วัดปทุมวนารามราชวรวิหาร แขวงปทุมวัน เขตปทุมวัน กรุงเทพมหานคร

- เวลา ๑๓.๐๐ น. ผู้ร่วมพิธีพร้อมกัน ณ บริเวณด้านหลังหอประชุมฯ เพื่อตั้งชบวน
- เวลา ๑๓.๓๐ น. ชบวนอัญเชิญองค์กฐินพระราชทานเคลื่อนชบวนผ่านอาคารบรมราชกุมารี ออกประตูคณะอักษรศาสตร์ ถนนอังรีดูนังต์ ไปยังวัดปทุมวนารามราชวรวิหาร
- เวลา ๑๔.๐๐ น. ชบวนอัญเชิญองค์กฐินพระราชทานจากจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ถึงวัดปทุมวนารามราชวรวิหารเข้านั่งพักในเต็นท์รับรอง
- เวลา ๑๕.๐๐ น. สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี
เสด็จพระราชดำเนินโดยรถยนต์พระที่นั่งถึงวัดปทุมวนารามราชวรวิหาร
(วงดุริยางค์บรรเลงเพลงมหาชัย)
นายกสภาจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย อธิการบดี รองอธิการบดี คณบดี ผู้อำนวยการสถาบัน ผู้ช่วยอธิการบดี คณาจารย์ นิสิต และผู้ร่วมพิธี เฝ้าฯ รับเสด็จ

ผู้แทนนิสิตชาย - หญิง ทูลเกล้าฯ ถวายพวงมาลัย

เสด็จพระราชดำเนินไปยังพระวิหาร

เสด็จพระราชดำเนินเข้าภายในพระวิหาร

(วงปี่พาทย์พิธีบรรเลงเพลงช้า)

ทรงรับผ้าไตรจากเจ้าพนักงานศุภรัต

ทรงวางผ้าไตรเหนือพานแว่นฟ้าซึ่งตั้งอยู่หน้าอาสนสงฆ์

ใกล้เจ้าอาวาส

ทรงจุดธูปเทียนเครื่องมัสการบูชาพระประธานพระวิหาร

ทรงกราบ

ทรงหยิบผ้าห่มพระประธานที่วางอยู่บนหลังผ้าไตร

พระราชทานให้เจ้าพนักงานภูษามาลา แล้วทรงยืน ณ ที่นั้น

เจ้าหน้าที่ยกมณฑปศาสตราภรณ์บังคมทูลรายงานจำนวน

พระสงฆ์ จบแล้ว

ทรงหยิบผ้าไตรที่พานแว่นฟ้าขึ้นพาตระหง่านพระกร แล้ว

ประนมพระหัตถ์ ถวายพระพักตร์สู่พระประธาน

ทรงกล่าวคำ “นะโม ตัสสะฯ” จบ ๓ จบ แล้ว

ทรงคืนพระพักตร์สู่ชุมนุมสงฆ์ กล่าวคำถวายผ้าพระกฐิน

ทรงวางผ้าไตรไว้บนพานแว่นฟ้าที่เดิม

ทรงประเคนเทียนปาฏิโมกข์แก่พระสงฆ์รูปที่ ๒

ประทับพระราชอาสน์

(พระผู้ครองกฐินออกไปครองผ้าพระกฐิน ปี่พาทย์พิธี

บรรเลงเพลงสาธุการ เมื่อกลับมายังอาสน์สงฆ์แล้ว

พระสงฆ์ทำพิธีกฐินกรรม)

ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้อธิการบดีจุฬาลงกรณ์

มหาวิทยาลัยถวายเครื่องบริวารพระกฐินแก่พระผู้ครอง

พระกฐิน

ทรงหลังทักษิณาทก

(พระสงฆ์ถวายอนุโมทนา ถวายอดิเรก)

นายกสภาจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยยกย่องบั้งคมทูตรายงาน
จำนวนเงินโดยเสด็จพระราชกุศลในการถวายผ้าพระกฐิน
พระราชทาน

อธิการบดีเบิกผู้มีจิตศรัทธาบริจาคเงินบำรุงพระอารามเข้ารับ
พระราชทานของที่ระลึก

เสด็จพระราชดำเนินไปทรงกราบที่หน้าเครื่องนมัสการ

(วงปี่พาทย์พิธีบรรเลงเพลงกราวรำ)

เสด็จพระราชดำเนินออกจากพระวิหาร

การแต่งกาย

กรรมการสภาฯ/ผู้บริหารมหาวิทยาลัย	เครื่องแบบปกติขาว สวมหมวก/สากลนิยม
บุคลากร	เครื่องแบบปกติขาว สวมหมวก/สากลนิยม
ผู้ร่วมพิธี	สากลนิยม/ผ้าไทย
นิสิตชาย/หญิง	เครื่องแบบนิสิต

พุทธศิลปกรรม วัดปฐมวณารามราชวรวิหาร^๑

เมื่อครั้งรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระราชดำริถึงที่นาหลวงบริเวณทุ่งบางกะปิริมคลองสามเสนแห่งหนึ่ง จึงโปรดฯ ให้สมเด็จพระยาบรมมหาพิไชยญาติ หรือเจ้าพระยาองค์น้อยเป็นแม่กองและพระสามภพพ่าย (หนู)^๒ ซึ่งภายหลังได้รับพระราชทานบรรดาศักดิ์เป็นพระยาเพชรพิไชย ว่าจ้างชาวจีนขุดสระใหญ่ ๒ สระติดต่อกัน มีเกาะแก่งน้อยใหญ่ ภายในสระปลูกพันธุ์ปทุมขาคินานาชนิด เพื่อให้เป็นรมณีสถานที่เสด็จประพาส รวมทั้งเหล่ามหาชนได้เล่นเรือในฤดูน้ำหลากเสมือนเมื่อครั้งแผ่นดินกรุงศรีอยุธยา และโปรดฯ ให้ขุดคลอง^๓ ไขน้ำเข้ามาจากคลองแสนแสบทำทางเดินเรือเข้ามาในสระ พื้นที่ฝั่งสระด้านทิศเหนือก่อกำแพงล้อมรอบกันเป็นเขตพระราชฐาน พระราชทานนามว่า **พระราชวังประทุมวัน**^๔ ภายในสร้างพระที่นั่ง ๒ ชั้น คือ **พระที่นั่งประทุมมาภิรมย์** สำหรับเป็นที่ประทับแรมตั้งอยู่ริมสระ มีพลับพลาที่ประทับสำหรับเสด็จออกเรือนฝ่ายใน โรงครัวฝ่ายใน โรงครัวเลี้ยงขุนนางและโรงละคร พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จฯ ไปประทับแรมครั้งแรก เมื่อ เดือน ๗ แรม ๔ ค่ำ ปีมะเส็ง พ.ศ. ๒๔๐๐

^๑ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.จิราวรรณ แสงเพชร หัวหน้าภาควิชาทัศนศิลป์ คณะศิลปกรรมศาสตร์

บทความนี้ปรับปรุงจาก **พุทธศิลปกรรม ณ วัดปฐมวณารามราชวรวิหาร**, รุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย จัดพิมพ์เป็นที่ระลึกในโอกาสที่สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี เสด็จพระราชดำเนินเยือนประธานในการถวายผ้าพระกฐินพระราชทาน วันที่ ๑๕ พฤศจิกายน ๒๕๕๐ ณ วัดปฐมวณารามราชวรวิหาร กรุงเทพมหานคร

^๒ หนู เกตุทัต

^๓ ปัจจุบัน คือ คลองจระเข้

^๔ พระราชวังที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสร้างใหม่ ในกรุงเทพมหานครมี ๓ แห่ง คือ (๑) **พระราชวังประทุมวัน** (๒) **พระราชวังนันทอุทยาน** และ (๓) **พระราชวังสราญรมย์** รายละเอียดดูที่ “ตำนานวังเก่า”, **ประชุมพงศาวดารฉบับกาญจนาภิเษก เล่ม ๕**, กรุงเทพฯ : กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์, ๒๕๔๒, หน้า ๓๗๗.

การสร้างวัดปทุมวนาราม

บริเวณด้านทิศใต้ฝั่งตะวันตกไปรตฯ ให้สร้างพระอาราม **“วัดประทุมวันนาราม”** หรือ **“วัดปทุมวนาราม”** เพื่อพระราชทานแด่สมเด็จพระเทพศิรินทราบรมราชินี

ครั้นเมื่อถึงฤดูแล้งเดือนยี่ ช่างชั้นให้ใช้น้ำจากคลองแสนแสบเข้าไปในสระพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้เสด็จพระราชดำเนินทางชลมารคจากพระบรมมหาราชวัง มาประทับแรม ณ พระราชวังแห่งนี้ ไปรตฯ ให้พระราชวงศ์ข้าราชการฝ่ายใน ลงเรือพายเก็บดอกบัวแลพันธุ์พฤกษาชาติต่าง ๆ เป็นที่สำราญพระราชหฤทัย เสมือนเสด็จประพาสหัวเมืองที่นอกพระนคร เพลาเข้าไปรตฯ ให้อาราธนาพระราชอาคันธงเรือสำปั้น พายเข้าไปบริเวณทิวเขาในเขตพระราชฐาน ครั้นเพลาค่ำจัดให้มีมโหรี แลเรือข้าราชการเล่นเพลงสักวาดอกสร้อย มีละครช้างในที่พระราชวังตั้งนี้ทุก ๆ ปี^๕

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จพระราชดำเนินมาทรงตรวจดูความคืบหน้าการก่อสร้างพระอาราม ไปรตฯ ให้สร้างเสนาสนะสำคัญในเขตพุทธาวาส ดังปรากฏในหมายรับสั่งความว่า

^๕ ทัพภากรวงศมหาโกษาธิบดี (เจ้า บุนนาค), เจ้าพระยา, **พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๔**, พิมพ์ครั้งที่ ๖, กรุงเทพฯ : บริษัทอมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด (มหาชน), ๒๕๔๘, หน้า ๘๕.

ครั้นต่อมาในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว บริเวณสระประทุมวัน ยังเป็นที่ราษฎรไปเล่นแข่งเรือกันในฤดูน้ำ เดือน ๑๑ เดือน ๑๒ ทุกปี ได้ไปรตฯ ให้พระยานาพิขภากษิ บุตรสมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาพิไชยญาติ เป็นนายงานปฏิสังขรณ์สระประทุมวัน ต่อมาสระได้ขึ้นเขิน พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงพระราชทานที่ดินให้เป็นที่โรงทหาร ครั้นทหารย้ายไปอยู่ที่อื่นจึงใช้เป็นแต่ที่มีการสมาคมพิเศษ เช่น แสดงการกสิกรรม

ที่ดินบริเวณด้านหลังฝั่งตะวันตกของวัดปทุมวนารามริมถนนปทุมวัน (ต่อมาก็คือถนนพระรามที่ ๑) จรดคลองแสนแสบไปรตเกล้าฯ พระราชทานเพื่อสร้างวังสำหรับสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้ามหิตลลอลยุเดช กรมขุนสงขลานครินทร์ และฝั่งตะวันออกด้านหน้าพระอาราม พระราชทานสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้าจุฑาธุชธราดิลก กรมขุนเพ็ชรบูรณ์อินทราชัย

รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้พระราชทานที่ดินและออกโฉนดตามพระราชประสงค์ของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว คือบริเวณวังประทุม และวังเพ็ชรบูรณ์

“...ให้ตั้งฐานนาคารเพนพระอาราม สร้างพระมหาสุปเจดีย์ มีชั้น
ชุกชี ชั้นทักษิณ ซึ่งภายหลังได้เชิญพระบรมสารีริกธาตุ ซึ่งนำ
มาแต่สี่ทิศทั่วป แต่พுகามประเทศ บัญจุไว้ ณ ภายใน แล
พระอุโบสถหลังหนึ่ง ด้านตะวันออกสำหรับพระมหาเจดีย์ มี
กำแพงแก้วรอบ มีมหาสีมาชั้นนอก ชันชโลสีมาชั้นใน...แต่ให้
สร้างที่ประดิษฐานไม้พระมหาโพธิ ซึ่งนำพิชมาแต่สี่ทิศทั่วป มี
ระเบียบล้อมรอบทั้ง ๔ ด้าน แลสร้างพระวิหารใหญ่ เป็นที่ธรรม
สวนะสถานสำหรับพระมหาโพธิ...”^{๖๖}

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้เสด็จพระราชดำเนินทรงก่อ
พระฤกษ์พระอุโบสถ ณ วันพฤหัสบดีที่ ๑๑ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๐๐ และโปรดฯ
ให้อาราธนาพระสงฆ์ธรรมยุติกนิกายจากวัดบวรนิเวศวิหาร จำนวน ๘ รูปมา
จำพรรษาที่พระอาราม พระราชทานสมณศักดิ์ **พระครูประทุมธรรมธาดา (กล้า)**
เป็นเจ้าอาวาสองค์แรก

ครั้น ณ เดือนอ้าย ขึ้น ๑๕ ค่ำ ตรงกับวันอังคารที่ ๑ ธันวาคม พ.ศ.
๒๔๐๐ เพลาเข้าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จพระราชดำเนินโดย
กระบวนเรือพยุหยาตราชลมารค แห่ขึ้นไปรับพระพุทธปฏิมาสำคัญ ๒ องค์ คือ
พระแสน และ **พระไสย (พระสำนั)** จากวัดเขมาภิรตาราม นนทบุรี มาประดิษฐาน
ในพระอุโบสถวัดปทุมวนาราม^{๖๗} และโปรดให้เชิญเชิญพระพุทธปฏิมาพระเสิม (พระเสริม)
จากห้องพระโรงพระบวรราชวัง ประดิษฐานเป็นพระพุทธปฏิมาประธานภายใน
พระวิหาร

ต่อมาในปี พ.ศ. ๒๔๐๔ ทรงมีพระราชดำริให้จ้างงานสมโภชพระอาราม
แต่ก็มีอาการกระทำไม่ได้ เนื่องจากสมเด็จพระเทพศิรินทราบรมราชินีเสด็จสวรรคต

^{๖๖} หอสมุดแห่งชาติ, หมายรับสั่ง รัชกาลที่ ๔, ไม่ปรากฏ จ.ศ., เลขที่ ๑๓๖๕/๖.

^{๖๗} พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๔, หน้า ๑๒๔.

ประกอบกับพระราชภารกิจที่ทรงมีมากมายจึงงดเว้นงานฉลองสมโภช ครั้นล่วงเลย
ต่อมาอีก ๒ ปี จึงโปรดฯ ให้จัดงานฉลองวัดปฐมมนารามอย่างยิ่งใหญ่ ในปี พ.ศ.
๒๔๑๐

เรื่อง **การฉลองวัดปฐมมนาราม** กล่าวว่ามีการจัดงานฉลอง ๕ วัน ๕ คืน
เริ่มต้น ณ วันจันทร์ เดือนอ้าย แรม ๑๐ ค่ำ ตรงกับวันเสาร์ที่ ๒๑ ธันวาคม พ.ศ.
๒๔๑๐ เวลาบ่าย มีการตั้งกระบวนแห่พระพุทธรูป ฝ่าไทรและเครื่องบริวาร
ต่าง ๆ จากหน้าพระที่นั่งหลังคพิมานในพระบรมมหาราชวัง กระบวนแห่ประกอบด้วย
เรือเอกไชยบุษบกกล้าหนึ่ง เรือตั้ง ๕ คู่ เรือกราบ ๒ ลำ เรือศรี ๔ ลำ แล่นมาตาม
แม่น้ำเจ้าพระยา เข้าสู่คลองแสนแสบจนถึงวัดปฐมมนาราม

รุ่งขึ้น ณ เดือนอ้าย แรม ๑๑ ค่ำ ๑๒ ค่ำ ๑๓ ค่ำ เวลาบ่ายโปรดฯ
ให้อาหารณาพระสงฆ์ จำนวน ๑๐๘ รูป สวดพระพุทธรมนต์ภายในพระอาราม ที่
พระอุโบสถ ๒๐ รูป ที่ **พระวิหาร** ๗๓ รูป และที่ **พระศรีมหาโพธิ** ๑๕ รูป
เปลาคำโปรดฯ ให้มีการละเล่นสมโภชพระอาราม อย่างยิ่งใหญ่อีก^{๖๖}

พุทธศิลปกรรมสำคัญภายใน วัดปฐมมนารามราชวรวิหาร

วัดปฐมมนารามราชวรวิหาร เป็นพระอารามหลวงชั้นตรี ชนิดราชวรวิหาร
ตั้งอยู่ ณ เลขที่ ๙๖๙ แขวงปทุมวัน เขตปทุมวัน กรุงเทพมหานคร สำหรับงาน
พุทธศิลปกรรมที่สำคัญภายในพระอารามแบ่งเป็นเขตพุทธาวาสและเขตสังฆาวาส

ภายในเขตพุทธาวาสมีการวางแผนผังสิ่งก่อสร้างอาคาร ตามแนวแกนทิศ
ตะวันออก เรียงลำดับจากพระอุโบสถ พระสถูปทรงระฆัง พระวิหาร และโพธิมรรคคือ
อาคารที่สร้างล้อมรอบพระศรีมหาโพธิ์ต่อเชื่อมกับพระวิหารทำให้มีกลุ่มอาคารสำคัญ
๔ หลัง แตกต่างจากพระอารามแห่งอื่นที่ทรงสร้าง มีการก่อกำแพงแก้วล้อมรอบ
และเนื่องด้วยโปรดฯ ให้ขุดสระขนาดใหญ่ด้านหน้าทิศตะวันออกและทิศใต้ ภายใน

^{๖๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๔๔-๒๔๕.

สระปลูกพุ่มชาตินานาพันธุ์ ทำให้พระอารามแห่งนี้มีความพิเศษทั้งงดงามประดุจตั้งลอยอยู่บนมหาโบกขรณีขนาดใหญ่ อันเป็นแรงบันดาลใจให้เกิดการสร้างสรรค์งานศิลปกรรมประเภทต่าง ๆ ที่มีความหมายเกี่ยวข้องกับ **“พุ่มฉนวน”** อันเป็นมงคลนามของพระอารามแห่งนี้

พระอุโบสถ

เป็นอาคารก่ออิฐถือปูนรูปแบบศิลปะรัตนโกสินทร์สมัยรัชกาลที่ ๔ มีบันไดกลางที่ทางขึ้นด้านหน้าและด้านหลัง ชั้นบนยกพื้นพระเมียงเดี่ยวๆ มีแนวลูกกรงตั้งสลักรับกับเสาพาไลรูปสี่เหลี่ยมก่อล้อมที่ด้านนอก โคนเสาพาไลประดับแผ่นศิลาสีเขียวรูปใบเสมาตั้งบนฐานสิงห์ จำหลักรูปแจกันคอกบัวแบบจีนเป็นเขต**ฉันทสีมา** ชุ่มประตูและหน้าต่างประดับลายปูนปั้นผูกเป็นหม้อบุรณะฉมูระ มีคอกพุ่มชาติฉลิบานไสว ผูกประสานสลักลายเครือเถาและลายคอกพุดตานที่ทำเป็นกรอบประตูหน้าต่างลงรักปิดทองประดับกระจกอย่างงดงาม

บริเวณพระอุโบสถตั้งบนฐานไพทียกพื้นเดี่ยวๆ ก่อล้อมด้วยกำแพงแก้ว กวกรระเบื้องปฐเศลือบ บนสันกำแพงทั้ง ๘ ทิศ ประดับหลัก**มหาสีมา**จำหลักด้วยศิลาตั้งบนฐานสิงห์ ลักษณะเป็นแท่งหินทรงสี่เหลี่ยมยอดแหลม สลักรูปพญานาคที่มุมทั้ง ๔ ตรงกลางผูกลายเป็นรัศมีรูปคอกบัวตามแบบพระอารามหลวงที่ทรงสร้าง

ส่วนหลังคาพระอุโบสถเป็นมุขลด ๒ ชั้น มุงกระเบื้องกาบกล้วยปลายชายคาประดับกระเบื้องเชิงชายลายเทพนม หน้าบันพระอุโบสถ เป็นเครื่องล่ายองตามแบบศิลปะไทยประเพณี แกะสลักตราพระราชสัญลักษณ์ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รูปพระมหากษัตริย์มงกุฎประดิษฐานเหนือพานแว่นฟ้า เหนือขึ้นไปล้อมกรอบด้วยลายกระหนกเปลว ผูกประกอบด้วยรูปสัตว์หิมพานต์ เบื้องล่างมีรูปสระบัว คอกพุ่มชาติและใบขนาดต่าง ๆ ลงรักปิดทองประดับกระจกอย่างวิจิตรบานประตูและหน้าต่างด้านนอก ปั้นประดับรูปธรรมชาติและชีวิตชนบท ด้านในเขียนรูปเครื่องตั้งหรือเครื่องบูชา อันเป็นเครื่องหมายและสัญลักษณ์มงคลตามคติจีน

ภาพจิตรกรรมภายในพระอุโบสถ นับเป็นตัวอย่างของงานจิตรกรรมรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ที่สะท้อนให้เห็นอิทธิพลและเทคนิคการเขียนภาพแบบตะวันตกผสมผสานกับรูปแบบการเขียนภาพจิตรกรรมไทยประเพณี นับเป็นงานฝีมือช่างชั้นครูที่สุดแห่งหนึ่ง นอกจากนี้ในส่วนของเนื้อหา ยังมีความแตกต่างจากงานจิตรกรรมไทยประเพณีโบราณ ที่มักเคร่งครัดระเบียบการเขียนภาพจิตรกรรมภายในพระอุโบสถเรื่อง พุทธประวัติและทศชาติชาติก

สำหรับภาพจิตรกรรมภายในพระอุโบสถวัดปทุมวนารามราชวรวิหาร แต่เดิมมีความเข้าใจกันว่าถูกไฟไหม้เมื่อปี พ.ศ. ๒๕๑๕ แล้วทำการเขียนขึ้นใหม่ แต่ข้อมูลจากการสัมภาษณ์ **พระเทพญาณวิเศษ** ผู้ช่วยเจ้าอาวาสวัดปทุมวนาราม ท่านกรณชาติแจ้งว่า ไฟไหม้พระอุโบสถครั้งนั้น ไหม้เฉพาะเครื่องบนและหลังคาพระอุโบสถเพียงบางส่วน มิได้มีผลทำความเสียหายแก่ภาพจิตรกรรม

จากการศึกษาและตรวจสอบโดยละเอียดพบว่า ภาพจิตรกรรมภายในพระอุโบสถ เป็นภาพชุดเดิมครั้งรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งมีการอนุรักษ์และซ่อมแซมโดยช่างจากกรมศิลปากรทำการลงสีและลวดลายเฉพาะส่วนที่ชำรุด จากนั้นจึงเขียนเส้นตั้ง ซัดเป็นเส้นตรงเรียงตั้งฉากตามแนวภาพที่ชำรุด ซึ่งจะสังเกตเห็นในระยะใกล้ ภาพที่มีความสมบูรณ์ที่สุดคือ บริเวณผนังพระอุโบสถเหนือกรอบช่องหน้าต่างทั้ง ๔ ด้าน ผนังระหว่างช่องหน้าต่าง มีการซ่อมแซมมากโดยเฉพาะบริเวณส่วนล่างของภาพที่ถูกความชื้น

สำหรับเนื้อหาและการจัดวางภาพจิตรกรรม ปรากฏในพระราชกระแสรับสั่งของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว^{๑๖} ที่ทรงกำหนดการจัดวางภาพอย่างมีระบบ ซึ่งจะได้นำมาวิเคราะห์ระเบียบการจัดวางภาพจิตรกรรมดังนี้

^{๑๖} จดหมายเหตุไม่ปรากฏ จ.ศ. พระราชกระแส, หมายเลขที่ ๑๓๖๕/๖

“...ภายในผ้าปูนั่งห่าหวางหน้าต่าง มีจิตรกรรมแสดงเรื่องสังฆกรรมวิธี
ในพระวินัย ที่บานกบข้างในมีเรื่องตามคำโคลงสุภาษิตต่าง ๆ
บนหลังหน้าต่างขึ้นไปแสดงเรื่องเทพบุตร เทพธิดา มาประพาส
ในส่วนที่ ดาวดึงษ์...”

สุทนต์สนครบนดาวดึงส์เทวพิภพ

พื้นที่ผนังบริเวณเหนือกรอบช่องหน้าต่าง ๔ ด้าน มีความสัมพันธ์เนื่องกัน
แสดงความหมายบรรยาย ภาพสวรรค์ชั้นดาวดึงส์^{๑๐} ตามที่ปรากฏใน วรรณกรรม
ไตรภูมิโลกวิเนจจกถา โดยเน้นความสำคัญของภาพพระน้าขนาดใหญ่และสวนสวรรค์
อันเป็นปริมณฑลประจำทิศทั้ง ๔ ของ สุทนต์สนมหานคร ภาพพระอินทร์และ
เหล่าเทพบริวาร แสดงความรื่นเริงยินดีเป็นที่รื่นรมย์สำราญฤทัย เปรียบได้กับ
วาระแรกในการสร้างพระอารามแห่งนี้

๑. สุทนต์สนมหานคร : ผนังทิศตะวันตกด้านตรงข้ามพระสาयน์ เป็นฉาก
เริ่มแรกของภาพจิตรกรรมเขียนภาพ เมืองสุทนต์ หรือ สุทนต์สนมหานคร บน
ดาวดึงส์เทวพิภพ เขียนภาพต้นตาล ๗ ต้น^{๑๑} อันเป็นเขตแดนกำแพงรอบคูเมือง
มหานคร

“... เมืองดาวดึงส์นั้นมีนามบัญญัติชื่อว่า สุทนต์สนคร มีปริมาณ
ได้ ๑๐,๐๐๐ โยชน์ แวดล้อมไปด้วยสุวรรณปราการทอง
โดยรอบ... ภายนอกกำแพงพระนครนั้น ประกอบด้วยคูล้อมรอบ
สองข้างคูนั้นก่อด้วยอิฐทอง อิฐเงิน อิฐแก้วมณี และอิฐแก้วไพฑูรย์

^{๑๐} ภาพจิตรกรรมภายในพระอุโบสถ บนผนังเหนือกรอบช่องหน้าต่างซุติ ในอดีตได้มีการตีความว่า
แสดงภาพการเสด็จประพาสสระบัว รอบ ๆ มีเรือพระที่นั่งลอยดำอยู่กลางสระ และคอกบัวบานาชนิด

^{๑๑} การจัดองค์ประกอบภาพด้วยการเขียนภาพต้นตาล ๗ ต้น อาจเปรียบได้กับการเขียนภาพ
เขาสัตตบริภคณ์ ภูเขาวงแหวน ๗ ลูก ล้อมรอบเขาพระสุเมรุ ซึ่งปรากฏในงานจิตรกรรมไทยประเพณี
บนผนังด้านหลังพระพุทธปฏิมาประธานภายในพระอุโบสถ ตามแบบแผนเดิมสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น

น้ำในคูนันทั้งเย็นทั้งใสบริสุทธิ์สะอาด ภายในคูนันประกอบด้วย
เรือประพาส มีอาทิ เรือเงิน เรือทอง เรือแก้ว ภายในเรือ
ทั้งหลายนั้นมีภูฎาคร บุษบก... ถ้าจิตแห่งเทพบุตร แลเทวธิดา
ปรารถนาจะให้เรื่อนั้นไปด้วยในประเทศที่ใด ๆ เรื่อนนั้นก็ลอย
แล่นรวันเรื่อยเรื่อยไปในประเทศนั้น ๆ สำเร็จมโนรทความ
ปรารถนา

...ภายนอกเขื่อนออกไป มีระเบียบ **ต้นตาล** บังเกิดขึ้นเป็น
ถ้องแถวเรียบเรียงกัน ถ้าลำตาลนั้นแล้วด้วยทอง ใบแลมถนั้น
แล้วด้วยเงินบ้าง แก้วไพฑูรย์บ้าง แก้วมณีบ้าง ถ้าลำตาลนั้น
แล้วด้วยเงิน ใบแลมถแล้วด้วยทองบ้าง แล้วด้วยแก้วไพฑูรย์บ้าง
แก้วมณีบ้าง....^{๗๖๖}

ในลำดับแห่งระเบียบตาลทั้งหลายมี **สระโบกขรณี** อันแล้วด้วยบุญฤทธิ์ผนัง
ทั้ง ๔ ก่อด้วยอิฐล้วนงามพิจิตรสลบลิเป็นที่ชื่นชมโสมนัสที่ประพาสสุขสำราญ
เริงบันเทิงจิต แห่งอมรเทพนิกรทั้งปวง สระทั้งหลายดาวตามด้วยบัวหลวงปทุมชาติ
๕ ชนิด เขิงขึ้นบันไดสำหรับที่ลงรลงสนานในสระที่ล้วนแล้วด้วยอิฐเงิน อิฐทอง
อิฐแก้ว ช้อนขึ้นสลบลิเหมือน ๆ กัน

ภาพที่ปรากฏในงานจิตรกรรม เขียนภาพแนวต้นตาล อันเป็นอาณาเขต
ที่ล้อมรอบสวรรค์ชั้นดาวดึงส์และสุทิสถนนครชั้นที่ ๔ โดยเขียนแบบเหมือนจริง
(realistic) แสดงแสงและเงาที่ตกกระทบรวมรวมทั้งระยะใกล้ไกลตามรูปแบบ
อิทธิพลศิลปะตะวันตก ซึ่งลักษณะดังกล่าวนี้ได้ต้องตามวรรณกรรมที่กล่าวว่ารำคำตัน
และใบ เป็น ทอง เงิน แก้วมณีหรือแก้วไพฑูรย์ ชนิดต่างๆ

^{๗๖๖} ศิลปากร, กรม, **วรรณกรรมสมัยรัตนโกสินทร์ เล่ม ๒** (ไตรภูมิโลกวิมัจจยถา), กรุงเทพฯ :
กองวรรณคดีและประวัติศาสตร์, ๒๕๓๕, หน้า ๙๕๑.

ภายในแนวเขตคันตาล เขียนภาพคู่เชื่อมของเมืองสุทนต์นครและสระโบกขรณี เป็นที่เสด็จประพาสแก่เหล่าเทพเทวาทั้งเหาะลงมาเป็นหมู่คณะ หรือ ชีวณดินประพาสชมความงามรื่นรมย์ต่าง ๆ มีทิพยนาถลอยลำอยู่ ตกแต่งโขนเรือด้วยลายกนกและรูปสัตว์หิมพานต์ ประเภทเดียวกับเรือพระราชพิธีกระบวนเสด็จพยุหยาตราสถลมารค ที่กลางนาวามีบุษบกยอดทรงมณฑปตั้งบนฐานสิงห์ เป็นที่ประทับของเทพบุตรและเทพธิดา ภายในลำเรือมีเทพเทวานั่งชีชวนชมเหล่าปทุมชาตินานาชนิดและเป็นที่น่าสังเกตุว่าไม่ต้องมีผู้พายพายเรือ เนื่องด้วยทิพยนาถจะลอยเลื่อนไปด้วยจิตปรารถนา

๒. จิตรลดาวันอุทยานและจิตรลดาโบกขรณี : ผนังด้านทิศใต้ห้องด้านนอก แสดงภาพเหล่าเทพบุตรเทพธิดามาประชุมกันชมสวนจิตรลดาวันแสดงสงระสนานในจิตรลดาโบกขรณี อันอยู่ด้านทิศตะวันออกของสุทนต์นคร มีการขับร้องเล่นเครื่องอุริยางค์ต่าง ๆ

...วัดแคเส้าเขื่อนชั้นนอกด้านข้าง **บูรพทิศ** ออกไปได้ ๒๐ โยชน์ จึงถึงสวนสวรรค์อันชื่อว่า **จิตรลดาวันอุทยาน**... ในประเทศสวนสวรรค์อันชื่อว่า **จิตรลดาวัน** นั้นประกอบด้วยพฤกษาลดาชาติอันโอภาสไปด้วยรัศมีรุ่งเรืองอยู่เป็นนิจนิรันดร์ แต่บรรดาอมรเทพทั้งหลายเข้าไปในสวนพระอุทยานนั้น ครั้นต้องรัศมีแห่งพฤกษาลดาชาติแลลดาชาติ ก็มีสีกายอันแปลกประหลาดงามพิจิตรบรรจงขึ้นกว่าปรกติแต่ก่อน”^{๙๙}

ภายในสวนจิตรลดาวันมีสระน้ำขนาดใหญ่ชื่อว่า **จิตรลดาโบกขรณี** มีขนาดความยาวความกว้างและความลึก ๑๐๐ โยชน์ มีบันไดลงสู่สระก่อด้วยอิฐเงิน อิฐทอง และอิฐแก้ว ภายในจิตรลดาโบกขรณีปลูกดอกบัว ๕ ชนิด มีเรือที่ตกแต่งด้วยบุษบกลอยลำอยู่ สำหรับเทพเทวาประพาสชมสระ

^{๙๙} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๙๕๕.

ภาพที่ปรากฏในงานจิตรกรรม จิตรลดาวันอุทยานเป็นส่วนสวรรค์ทิศตะวันออกของเมืองสุทิสสมมหานคร ภายในส่วนมีพลับพลาตรีมุขยอดทรงมณฑปเป็นที่ประทับของเหล่าเทพเทวากลางสวนสวรรค์ ที่บริเวณลานพลับพลาและริมสระตกแต่งด้วยกระถางลายครามปลูกบัวและกระถางศิลาจำหลัก แบบเดียวกับการประดับตกแต่งภายในพระอาราม

ใกล้กับขอบจิตรลดาวโภกขรณี มีเหล่าเทพเทวาแสดงความรื่นเริงยินดีบรรเลงทิพยดุริยางค์สังคีต อันได้แก่ **ปี่พาทย์เครื่อง ๕** หรือ **ปี่พาทย์พิชิตี** ประกอบด้วย ตะโพน กลองทัด ระนาดเอก ฉิ่งวงใหญ่ ปี่ใน และฉิ่ง อันเป็นเครื่องดนตรีที่ใช้บรรเลงในพระราชพิธี สำหรับเพลงที่ใช้สันนิษฐานว่า บรรเลง **เพลงหน้าพาทย์**^{๓๖} เนื่องด้วยมีเหล่าเทพธิดา ร่ายรำเป็นกลุ่มที่ริมโภกขรณี หยอกล้อกับเหล่าเทพบุตรที่เข้าร่วมร่ายรำด้วยความรื่นรมย์ ภายในจิตรลดาวโภกขรณี มีทิพยนาทลอยล้าไปด้วยจิตปรารถนาท่ามกลางเหล่าปทุมชาติชนิดต่าง ๆ รูปปั้นฐานของทิพยนาท มีโขนเรือประดับด้วยรูปสัตว์หิมพานต์ อาทิ รูปหงส์ นาคราช ปักษาและลายกระหนก ที่กลางลำเรือเป็นบุษบกมณฑปยอดแหลม เป็นที่ประทับของเทพเทวา เจกเช่นเดียวกับทิพยนาทในสระโภกขรณีอื่น ๆ

๓. **ป่ารุกสวนอุทยานและป่ารุกโภกขรณี** : ผนังด้านทิศใต้ห้องด้านในเขียนภาพป่ารุกสวนและป่ารุกโภกขรณี ซึ่งตั้งอยู่ด้านทิศใต้ของสุทิสสมมหานคร เป็นเขตอุทยาน **ไม้มะพร้าว** และ **ไม้ลิ้นจี่** สถานที่นี้เป็นที่ท่องเที่ยวของเหล่าเทพเทวาผู้ที่เข้าไปในส่วนนี้จะมีจิตใจกล้าหาญ

^{๓๖} **เพลงหน้าพาทย์** ได้แก่เพลงที่บรรเลงประกอบกับกิริยาเคลื่อนไหว หรือเปลี่ยนแรงแสดงกิริยาท่าทางต่าง ๆ ทั้งเทพเทวา มนุษย์ สัตว์ วัตถุต่าง ๆ ในธรรมชาติและอื่น ๆ เช่น เดิน นอน วิ่ง กลายร่าง เกิดขึ้นสู่ญะมี สมบัติ ผ่นตก เป็นต้น ตัวอย่างของเพลงหน้าพาทย์ เช่น เพลงเชิด เพลงเสมอ เพลงโอด เพลงเพาะ เพลงไล่ เพลงครนคน เพลงครนมีมิต ร่ายละเอียดคู่ที่ มนตรี ตราโมท, **ดนตรีไทย**, กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๕๘, หน้า ๖.

...วัดแต่เสาเชื่อมชั้นนอกด้านข้าง **ทักษิณทิส** ออกไปได้ ๒๐๐ โยชน์
จึงถึงสวนสวรรค์อันชื่อว่า **ปารุสกวันอุทยาน** ที่ประพาสบรมสุข
สำราญแห่งเทวบุตรแลเทวธิดา...

...เทพบุตรทั้งหลาย แต่บรรดาที่เข้าไปในสวนอุทยานนั้น ย่อม
มีจิตสุภาพแก่ลัทธิกว่าปรกติ แต่ก่อนเมื่ออยู่ภายนอกสวน
หาแก่ลัทธิล้าไม่ ครั้นเข้าไปในภายในสวนสวรรค์ด้านข้างทิศ
ทักษิณนั้นกาลใด **จิตก็เหี้ยมหาญคิดอ่านการณรงค์สงคราม**
ปรารถนาจะต่อยุทธ์ จะตีทัพจับอสูร จะพิฆาตฆ่าอสูรในกาลนั้น
อาศัยเหตุที่สวนสวรรค์กระทำจิตแห่งเทพเจ้าให้เหี้ยมหาญให้คิด
อ่านการสงครามจะนี้นามบัญญัติชื่อว่า **ปารุสกวันอุทยาน**...”^๕

ภายในสวนสวรรค์ปารุสกวันมีสระ**ปารุสโบกขรณี** มีความกว้างยาวลึก
เท่ากันคือ ๑๐๐ โยชน์ มีดอกพุ่มชาติแลอุบลชาตินานาชนิด ขอบชั้นเชิงบันได
ก่อด้วย อิฐทอง อิฐแก้วเหมือนอย่างสระโบกขรณีอื่นๆ ในสระนั้นมีทิพยนาทคือ
เรือเงิน เรือทองและเรือแก้ว มีภูฏาคารบุษบก ตกแต่งด้วยลวดลายวิจิตร ที่ริมขอบ
สระมีพันธุ์พฤกษามลิตดอกออกกลิ่นบานไสว หากเทพเทวาประสงค์ดอกหรือผลก็จะ
ลอยลงมาสู่พระหัตถ์

ภาพที่ปรากฏในงานจิตรกรรม ปารุสกโบกขรณีตั้งอยู่เบื้องทิศใต้ของ
สุทิสสนมมหานคร เป็นภาพที่ต่อเชื่อมกับสวนจิตรลดาวัน มีการเขียนภาพพระศิวะด้วย
การใช้ **หลักทัศนียวิสัย (perspective)** โดยเส้นมุมมองสระด้านทิศตะวันตกเฉียงใต้
มีแนวเส้นทำองศาตั้งฉากกับมุมมองกันของพระอุโบสถ

^๕ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๙๕๗.

บริเวณมุมขอบสระมีปลั๊บลวดตรีมุขยกพื้นสูง ส่วนยอดทรงปราสาทมีบันไดทางขึ้น ๓ ทาง เป็นที่ประทับสังสรรค์ของเหล่าเทพเทวา ถัดไปอีกฝั่งใกล้ขอบสระมีศาลาที่พัก ภายในศาลามีเหล่าเทพบุตร นั่งเอนเขนกงสังสรรค์กำลังรำทักขิยสุราที่เมามายอีกเต็มจะมีสีกายแดงเข้มกว่าปรกติจับคู่ประลองต่ออยู่ทอธรรงศ์ด้วยทักขิยอาวุธคือ พระขรรค์ เข้าต่อสู้อยู่ที่ด้านนอกศาลา เบื้องหลังศาลามีแนวสวนมะพร้าวและลิ้นจี่กำลังผลิดอกออกผล สอดคล้องกับคำบรรยายภาพจิตรกรรม ไกลออกไปมองเห็นบ້อมและกำแพงคูเมือง ลักษณะเป็นบ້อม ๘ เหลี่ยม คล้ายบ້อมมหากาฬ ภายในสระปารุสกโบกขรณี มีทักขิยนาวดลอยลำอยู่ ท่ามกลางเหล่าปทุมชาติ

๔. **สระเอราวัณ** : ผนังเบื้องหลังพระสาयน์ปฏิมาเขียนภาพสระบัวในกิ่งงาช้างเอราวัณ

ช้างเอราวัณเป็นเทพพาหนะของสมเด็จพระอมรินทรราชา (พระอินทร์) โดยปรกติจะเป็นเทพบุตร เมื่อพระอินทร์จะเสด็จไปในที่ใดเมื่อทรงระลึก **เอราวัณเทพบุตร** ก็จะมาประดิษฐานอยู่ในที่เฉพาะพระพักตร์แล้วนฤมิตกายเป็นช้าง มีขนาดลำตัวและความสูงเท่ากับ ๑๕๐ โยชน์ นฤมิตกระพองเคียรจำนวน ๓๓ เคียร ขนาด ๓๐๐ เส้น กระพองกลางมีขนาดใหญ่ที่สุด เป็นที่ประทับสมเด็จพระอมรินทรราชากว้าง ๓๐ โยชน์ มีนามปรากฏชื่อว่า **สุกัศสนะ** เบื้องบนกระพองนี้ประดิษฐานมณฑปแก้วสูง ๑๒ โยชน์

“... กระพองน้อย ๆ ๓๒ กระพองนั้น มีบัลดั่งกัทธิพยาสน์ เหมือน ๆ กัน สำหรับเป็นที่นั่งแห่งอินทรเทพบุตร ๓๒ พระองค์ สรรพคชาภรณ์ทั้งปวงนั้นล้วนงาม ๆ บรรจงแล้วด้วยสัตตพิพิธรัตนเรืองรังสี ... กระพองเคียรแต่ละกระพองเคียร ๆ นั้นมีงาได้ ๗ กิ่ง ๆ งาแต่ละกิ่ง ๆ นั้นยาวได้ ๕๐ โยชน์ ๆ ภายในงาแต่ละงา ๆ นั้นมี **สระโบกขรณีได้ ๗ สระ ๆ แต่ละสระ ๆ นั้นมี กอบปทุมชาติได้ ๗ กอ ๆ แต่ละกอ ๆ มีดอกไม้ ๗ ดอก ๆ**

แต่ละดอก ๆ มีกลีบได้ ๗ กลีบ แต่ละกลีบ ๆ มีนางฟ้าพื่อน
อยู่ ๗ องค์ ๆ นางฟ้าแต่ละองค์ ๆ มีนางบริวารล้อมอยู่
๗ นาง”^{๑๖}

ภาพที่ปรากฏในงานจิตรกรรม แสดงภาพกอบัวภายในโบกษรณีภายในกิ่ง
งาช้างเอราวัณ ประกอบด้วยดอกบัว ๗ ดอก แต่ละดอกมีกลีบบัว ๗ กลีบ แต่ละ
กลีบค้ำนอกมีนางฟ้าพื่อนรำอยู่ รวม ๗ องค์ ที่เบื้องบนของดอกปทุมชาติ เขียน
เป็นท้องฟ้าและมีหมู่เมฆ ลงสีพื้นน้ำเงินเข้ม (indigo) ในกลุ่มเมฆโลโตนวรรณะสี
(value) จากสีเข้มต่อเนื่องลงมาเป็นปูยเมฆสีอ่อนจรดโบกษรณี มีเหล่าเทพเทวา
และนางฟ้าจับกลุ่มพื่อนรำหะลงมารื่นเริงยินดี เบื้องล่างที่เป็นโบกษรณี เขียน
เป็นดอกบัวขนาดใหญ่ ๗ ดอก เรียงได้เป็นรูปปีกกาตามลำดับ ภายในกลีบบัว
มีนางฟ้าพื่อนรำด้วยท่วงทีงดงามตามแบบนาฏยลักษณะ พื้นที่ถูกลงมาเขียนใบบัว
ลักษณะต่างๆ บ้างคล้ายใบ บ้างมีวนตุ่ม มีพันธุ์พืชน้ำประกอบเป็นระยะ โล
วรรณะสีอ่อนแก่เหมือนจริงตามธรรมชาติ เบื้องล่างเหนือกรอบประตู มีเหล่า
เทพบุตรต่างชี้ชวนชมโบกษรณีในงาช้างเอราวัณนี้ นับเป็นภาพจิตรกรรมที่มีความ
งดงามทั้งด้านสุนทรียศาสตร์และความหมายทางประติมานวิทยาที่สำคัญที่สุดภาพหนึ่ง

๕. สระมิสถกวันอุทยาน และมิสถกโบกษรณี

ผนังด้านทิศเหนือห้องด้านในเขียนภาพมิสถกวันอุทยานและสระมิสถกโบก
ษรณี

“...วัดแต่ข้างเสาเขื่อนชั้นนอก ด้านข้าง **ปัจฉิมทิศ** ออกไปไกลได้
๒๐ โยชน์ จึงถึงสวนสวรรค์อันชื่อว่า **มิสถกวันอุทยาน** ประกอบด้วย
ด้วยทิพยทิวมาพฤษาสาร อันทรงดอกแถมลพิเศษด้วยสีแ
สดงฐาน... มีพร้อมทุกสิ่ง ที่จะชมต้นไม้ดอกที่สารพัดก็มีมิชัดสน

^{๑๖} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๙๙๐-๙๙๑.

ที่จะชมต้นไม้ที่มีผลก็ได้ตั้งใจนี้ ก็ผลไม้ทั้งหลายอันอรุณยรสเดห์
อมฤต นี้ก็จะบริโภคผลสิ่งใดก็ได้บริโภคสิ่งนั้นสำเร็จโดย
จิตประสงค์... อาศัยเหตุที่มีต้นไม้คอก ต้นไม้ผลทุกสิ่งทุกพรรณ
ตั้งพรรณนามาจะนี้ สอนสุวรรณคั้นจึงปรากฏนามชื่อว่า
มิสสกวันอุทธาน ผู้เทพเจ้าทั้งปวงนี้ ควรจะไปเล่นเป็นผาสุก
สำราญในมิสสกวโนทยานนี้ยิ่งโดยเฉพาะ....”^{๑๖}

ภายในมิสสกวันอุทธาน มีสระชื่อ **มิสสโกโบกขรณี** เป็นที่ประพาสรื่นรมย์
แก่เหล่าเทพเทวา

ภาพที่ปรากฏในงานจิตรกรรม มิสสกวันอุทธานเป็นส่วนสวรรค์อุทธาน
ประจำทิศตะวันตกของสุทิสสนมทานคร เป็นส่วนที่มีความรื่นรมย์กลางสวนมี
พลับพลาที่ประทับของเหล่าเทพเทวา เจกเช่นอุทธานสวรรค์อื่นๆ กลางอุทธาน
เขียนเป็นรูปพลับพลาตรีมุข หลังคาชั้นลดชั้นลดหลั่นกันไป ส่วนยอดเป็นทรง
มณฑปประดับด้วยขุมบันแถลง ถัดลงมาเบื้องล่างเป็นศาลาทำน้ำ วางตัวต่อเชื่อม
กับพลับพลา มีเทพบุตรนั่งเอกเขนกสนทนากัน ถัดจากสวนมิสสกวันอุทธาน
เป็นแนวกำแพงกั้นอาณาเขตอุทธานที่เชื่อมต่อกับนันทาโบกขรณีในฉากถัดไป
เหนือขึ้นไปบนท้องนภากาศ มีเหล่าเทพเทวาเหาะทยานลอยมาเป็นหมู่คณะ ไกล
ออกไปเป็นแนวทิวเขาตั้งตระหง่านอยู่เบื้องหลังประกอบด้วยราวป่า ลักษณะการ
เขียนไม้ยืนต้นในสวนสวรรค์ เขียนเป็นแนวตั้งสูงชันทอดตัวออกไปตามระยะใกล้ไกล
แบบเดียวกับที่ปรากฏในงานจิตรกรรมตะวันตก

ที่กลางสวนสวรรค์คือมิสสโกโบกขรณี โดยเขียนตามหลักทัศนียวิสัย
(perspective) เปิดให้เห็นขอบสระทั้งสองด้าน ภายในสระมีทิพยनावาลอยไปด้วย
จิตของเทพยดาท่ามกลางเหล่าปทุมชาติ

^{๑๖} เรื่องเตเวศัน, หน้า ๑๕๓-๑๕๔.

๒. สอนนันทวันอุทยานและนันทาโบกขรณี

ผนังด้านทิศเหนือห้องด้านนอกเขียนเรื่อง สอนนันทวันอุทยานและนันทาโบกขรณี เป็นที่ประโลมจิตใจของเหล่าเทพคณาในการปลงสังขารธรรม

ภายในนันทวันอุทยานมีโบกขรณีนาม **นันทาโบกขรณี** มีขนาดความกว้าง ความยาว และความลึกเท่ากัน ๑๐๐ โยชน์ ภายในสระประดับประดาด้วยปัญญาพิรุฬ่มุขชาติ ๕ สี คือ สีขาว สีเขียว สีเหลือง สีแดง และสีหงสบาท^{๑๘} บ้างตูมบ้างบานส่งกลิ่นฉ่ำหอมหวาน ทั้งฝักอ่อน ผลแลรากเหง้า เป็นทิพยอันโอชะแห่งหมู่อมรเทพทั้งหลาย เป็นที่ผาสุกสำราญพระทัยในนันทาโบกขรณีเป็นนิจนิรันดร์

ภาพจิตรกรรมนันทาโบกขรณี ภายในพระอุโบสถวัดพุทธจวนารามแห่งนี้ กล่าวถึงเรื่องราวที่เกี่ยวข้องกับประวัติพระอินทร์ ขณะทีเสด็จลงไปช่วยนางสุชาดา ที่บังเกิดเป็นนางนกยาง

... สมเด็จพระอมรินทราบาราช จึงเสด็จลงมาสู่สำนักแห่งนาง (สุชาดา) นกยางพานางนกยางนั้นขึ้นไปสู่ดาวดึงส์เทวโลก ปลดปล่อยไว้แทบขอบสระอันชื่อว่า **นันทาโบกขรณี** แล้วทีเสด็จไปแจ้งประพตติเหตุแก่นางทั้ง ๓ นาง ทั้ง ๓ คือ **นางสุธรรมา** **นางสุนันทา** **นางสุจิตรา** นั่นทีพากันมาคูนางนกยางอันจับ **อยู่ที่ริมสระ** แล้วก็เยี่ยหยันถ้อยทีถ้อยว่ากัน นางทั้งสามกล่าวเยี่ยหยันจะนีแล้วทีชวนกันกลับไป....”^{๑๙}

^{๑๘} พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน ได้ให้ความหมายว่า สีหงสบาท มีสีคล้ายเขี้ยวงู คือ สีแดงปนเหลือง สีแดงเรื่อ หรือสีแดง ซึ่งตรงกับสีในภาษาอังกฤษว่า **crimson red**

ถ้าทีพจนานุกรมพุทธศาสนา ฉบับประมวลธรรม กล่าวว่ **สีหงสบาท** มีความสำคัญเนื่องจากเป็นสีหนึ่งน ๒ ของ **ฉัพพการังสี** คือ พระวิคมีทีปลงระงคมมาจากพระวรกายของพระพุทธเจ้า ประกอบด้วย (๑) **นิต** สีเขียวเหมือนมดตะนอย (๒) **โสก** สีขาวเหมือนแผ่นเงิน (๓) **โลหิต** สีแดงเหมือนตะวันขึ้น (๔) **ปิต** สีเหลืองเหมือนพระคชาตอง (๕) **มัญเชษฐ** สีหงสบาทเหมือนตะกอนงู และ (๖) **ประกัสสร** สีสีลมพราวเหมือนสีรุ้งสี

^{๑๙} ไตรภูมิโลกวิจิตรจกถา, หน้า ๑๖๑๖, ๑๖๑๑.

ภาพที่ปรากฏในงานจิตรกรรม นั้นวันอุทยานเป็นส่วนสวรรค์ประจำทิศเหนือของสุทิสสนมหานครต่อเชื่อมกับมิสถกวันอุทยานส่วนสวรรค์ประจำทิศตะวันตกบนผนังร่วมกันด้านทิศเหนือของพระอุโบสถ ภาพที่เด่นชัดที่สุดคือบริเวณตอนกลางเป็นภาพ **นางนกยางสุชาดา** ยืนอยู่ใกล้กับขอบหน้าต่างบานครึ่งท่ามกลางเหล่าปทุมชาติ ด้านบนขอบสระใกล้ทำนน้ำ มีนางสุธรรมา นางสุนันทา และนางสุจิตรา มเหสีทั้ง ๓ ของพระอินทร์ แต่งเครื่องแต่งกายแบบเทพธิดา เนื่องด้วยเสวยผลบุญกุศลเป็นมเหสีสมเด็จพระอมรินทราธิราชเจ้าแห่งเทวคาวัง ๓ นางต่างแสดงอาการกล่าวเหย้าหยันดูถูก นางนกยางที่ยืนด้วยอาการสงบนิ่ง ซึ่งนับเป็นภาพจิตรกรรมที่น่าสนใจมากที่สุดภาพหนึ่งในพระอุโบสถ

สังฆกรรมวิธีในพระวินัย

ผนังระหว่างช่องหน้าต่างเขียนเรื่อง **สังฆกรรมวิธีในพระวินัย** หรือกิจสำคัญของพระสงฆ์และฆราวาสตั้งที่ปรากฏใน **“วินัยมุข”** อันเป็นหลักในการประพฤติของสงฆ์และข้อปฏิบัติของพุทธศาสนิกชน เป็นการเขียนภาพอธิบายเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นจริง ตามแนวความคิด **สังนิยม (realism)** ที่ได้รับจากแนวความคิดแบบตะวันตก แทนการเขียนภาพ **อุดมคตินิยม (idealistic)** ตามแบบแผนจิตรกรรมไทยประเพณีโบราณ ที่มีกเขียนภาพเล่าเรื่อง เหตุการณ์พุทธประวัติหรือทศชาติชาดก ภาพสังฆกรรมวิธีในพระวินัย มีคำบรรยายกำกับประกอบที่ได้ภาพแต่ละห้องภาพบนพื้นที่ระหว่างช่องหน้าต่าง

“...ห้องนี้แสดงเรื่องอุโบสถกรรม...วันที่ ๑๔ ฤๅ ๑๕ ต้องทำอุโบสถในอาวาสใดมีพระภิกษุอยู่ต้องขึ้นไปชุก (นุม)... บุรพ ภรณกิจ นำฉันปาริสุทธิของพ(ระสงฆ์)... ฤๅทำกิจอยู่ไม่...แล้วสวดปาฏิโมกข์...แล้วทำคณะอุโบสถ...แล้วบอกปาฏิโมกข์...ถ้าภิกษุรูปเดียวทำบุรพ ภรณกิจแล้ว...”

สำหรับเนื้อหาที่ปรากฏในภาพจิตรกรรมที่กล่าวมาเบื้องต้น มีความเกี่ยวข้องกับข้อความในหมวด **อุโบสถกถา** อันมีความอธิบายโดยละเอียดใน **บุพพสิกขาवरณนา**^{๒๐}

“... ในแรมเดือน ๑๑ ขึ้นเดือน ๑๒ เป็นเดือนหนึ่งนี้ พึงทำ
ปวารณา อนึ่งวันอุโบสถว่าโดยบุคคลผู้ทำมี ๓ คือ **สังฆอุโบสถ**
คณอุโบสถ **บุคคละอุโบสถ** ภิกษุตั้งแต่ ๔ รูปขึ้นไป พึงทำ
สังฆอุโบสถ สวดปาติโมกข์ภิกษุ ๒-๓ องค์ พึงทำคณอุโบสถ
บอกรปริสฺสุทฺธิ ภิกษุองค์เดียว พึงทำบุคคละอุโบสถ ...”

จากที่กล่าวมาแสดงให้เห็นว่า ภาพจิตรกรรมบนผนังเหนือกรอบช่อง
หน้าต่างภายในพระอุโบสถทั้ง ๔ ด้าน ล้วนมีเนื้อหาที่มีความเกี่ยวข้องสัมพันธ์กัน
แสดงให้เห็นถึงความรื่นรมย์ของเหล่าเทพเทวาท่ามกลางโบกขรณีและอุทยาน
ประจำทิศของ**สุทฺถัสสนมทานคร** ซึ่งนับเป็นการนำเสนอเรื่องราวอุดมคติตามแบบ
จิตรกรรมไทยประเพณีโบราณ ผสมผสานกับเทคนิคจิตรกรรมเหมือนจริงแบบตะวันตก
ได้อย่างเหมาะสม

สำหรับภาพจิตรกรรมผนังระหว่างช่องหน้าต่างเขียนเรื่อง **สังฆกรรมวิธี**
ในพระวินัย ล้วนเขียนขึ้นเพื่ออธิบายหลักปฏิบัติของพระภิกษุและพุทธศาสนิกชน
ตามแนวทางของสมเด็จพระบรมศาสดาสัมมาสัมพุทธเจ้า นับเป็นแนวความคิดที่
นิยมการเขียนภาพเหมือนจริงที่เกิดขึ้นในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

^{๒๐} **บุพพสิกขาवरณนา** เป็น คัมภีร์ที่กุลบุตรพึงจะศึกษาแต่แรก ก่อนที่จะได้ทำการอุปสมบท รายละเอียด
คู่ที่ พระอมราริวกษิต (รจนา) และสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส (ทรงชำระ),
บุพพสิกขาवरณนา, ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พิมพ์พระราชทานในงานพระศพ สมเด็จพระอริยวงศา-
คตญาณ สมเด็จพระสังฆราช (อยู่ ญาโณทโย) พุทธศักราช พ.ศ. ๒๔๖๘, หน้า

พระสาयน์ (พระใส)

พื้นที่ภายในพระอุโบสถ ประดิษฐานพระพุทธรูปปฏิมา **พระสาयน์ (พระใส)** เบื้องหลังเป็นซุ้มประดับกระจกสีตอนบนแกะสลักและประดับสายปูนปั้นรูปดอกพุดตาน ผูกกระหวัดเป็นช่อคล้ายรูปพญานาค ๗ เศียร ที่แผ่นไม้หลังซุ้มเขียนอักษรขอม สีทองภาษามคธบนพื้นสีแดงชาดเป็นพระคาถา **ตำนานพระสาयน์** พระราชนิพนธ์ใน พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

สำหรับความเป็นมาของพระสาयน์และพระพุทธรูปปฏิมาสำคัญองค์อื่นจาก เวียงจันทน์ ที่จะได้เชิญเชิญมาประดิษฐานในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ สันนิษฐานว่าเป็น พระพุทธรูปปฏิมาที่สร้างขึ้นในเขตล้านช้างหรือสร้างจากแห่งอื่นแล้วตกไปอยู่ใน อาณาเขตล้านช้างบ้าง^๑ มีประวัติกล่าวอ้างถึงในพระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๓ ที่จักได้ยกกล่าวมาพอสังเขปดังนี้

การเชิญเชิญพระพุทธรูปปฏิมาจากเมืองเวียงจันทน์

ในปี พ.ศ. ๒๓๓๐ สมเด็จพระบรมราชาเจ้ามหาศักดิพลเสพย์ กรมพระราชวังบวรสถานมงคล เชิญเชิญพระพุทธรูปปฏิมาสำคัญจากเมืองเวียงจันทน์ ใน คราวปราบกบฏเจ้าอนุวงศ์ ในปี พ.ศ. ๒๓๓๐ ดังมีรายละเอียดดังนี้

“... อนึ่งพระพุทธรูปสำหรับเมืองเวียงจันทน์ **พระบาง** หายไป ว่า
 ข้าพระพาเอาไปฝังเสีย สืบยังหาได้ไม่ ได้แก่ **พระเสิม พระใส**
พระศุก พระแช่คำ พระแก่นจันทน์ พระสรงน้ำ พระเงินหล่อ
พระเงินบุ...พระพุทธรูปจัดส่งไปกรุงเทพมหานครมิได้ นั้น ได้ให้

^๑ คำราชานุกรณพ. สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา, **ตำนานพระพุทธรูปสำคัญ**, กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มติชน, ๒๕๔๘. หน้า ๒๓๖. พระพุทธรูปปฏิมาจากล้านช้างที่โปรดฯ ให้เชิญเชิญลงมา ประกอบด้วย (๑) พระเสิม (๒) พระแช่คำ (๓) พระจันทน์ (๔) พระใส (๕) พระแสน เมืองมหาไชย (๖) พระแสนเมืองเชียงแตง (๗) พระชินทร์แปลง (๘) พระอรุณ

ก่อนพระเจดีย์ ณ ค่ายหลวง เมืองพันพร้าว เหนือวัด... แล้วจะ
จารึกพระนามว่า **พระเจดีย์ปราบเวียง** และความชั่วร้ายอนุไว้ใน
แผ่นดินตา ให้ปรากฏอยู่ชั่วฟ้าและดิน อย่าให้หัวเมืองทั้งปวงดู
เยี่ยงอย่างกันต่อไป

ครั้นจดหมายลงมาแล้ว ก็โปรดให้ทำพระเจดีย์ แล้วจึง
เชิญ **พระเสริม** ซึ่งอยู่วัดยอดเขาแก้ว มาบรรจุไว้ในพระเจดีย์
ปราบเวียง....^{๖๓๖}

ครั้นต่อมาการสู้รบปราบปรามกบฏก็ยังไม่ว่างเสร็จ ฝ่ายเจ้าอนุวงศ์ก็แต่ง
ให้ราชวงศ์ยกกองทัพข้ามฟากไปจับพระยาราชสุภาวดี^{๖๓๗} ที่เมืองยโสธร แล้วจึงสั่ง
ให้คนไปเรียกพระเจดีย์ปราบเวียงที่เมืองพันพร้าว **อัญเชิญพระเสิม และพระพุทธรูปปฏิมา
ที่กรมพระราชวังบวรสถานมงคลบรรจุไว้ กลับมาประดิษฐานที่เมืองเวียงจันทน์
ดั้งเดิม**^{๖๓๘} แต่การครั้งนั้นพระยาราชสุภาวดีได้ทำการรบอย่างกล้าหาญได้รับบาดเจ็บ
ฝ่ายราชวงศ์ก็ไม่สามารถจับพระยาราชสุภาวดีได้ ทำให้เจ้าอนุวงศ์ครอบครวัหนีจาก
ออกเมืองเวียงจันทน์ สุดท้ายจึงถูกจับกุมตัวพร้อมกับครอบครัว ส่งกลับลงมาตัดสิน
ที่กรุงเทพมหานคร

สำหรับพระพุทธรูปปฏิมาสำคัญ คือ **พระเสิม (พระเสริม) พระใส (พระใส,
พระสายัน) พระแสน** รวมทั้งพระพุทธรูปปางอื่นที่เคยประดิษฐานในพระเจดีย์
ปราบเวียงนั้น คงถูกอัญเชิญแยกย้ายไปประดิษฐานในที่ต่าง ๆ เพื่อกลั่นพ้นจากภัย
สงคราม สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงมีพระวินิจฉัยว่า

^{๖๓๖} ทัพภาคกรุงเทพฯ หนีหนีหนี, เจ้าพระยา (เจ้าอนุวงศ์), พระราชพงศาวดารรัชกาลที่ ๓, พิมพ์ครั้งที่ ๗
กรุงเทพฯ : สำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร, ๒๕๕๔, หน้า ๒๓๗-๒๓๘.

^{๖๓๗} ครั้นราชวงศ์เสร็จการปราบกบฏครั้งนี้ พระยาราชสุภาวดี ได้รับพระราชทานความชอบให้เลื่อน
บรรดาศักดิ์เป็น **เจ้าพระยาราชสุภาวดี** ตำแหน่งนายก ในราชสำนักได้พระราชทานบรรดาศักดิ์เป็น
เจ้าพระยามหินทรเทศ

^{๖๓๘} พระราชพงศาวดารรัชกาลที่ ๓, หน้า ๒๓๘.

พระเลิมและพระใส ถูกอัญเชิญไปประดิษฐานที่วัดโพธิ์ชัย แขวงเมืองหนองคาย ซึ่งตั้งขึ้นเป็นเมืองใหญ่แทนเมืองเวียงจันทน์^{๒๕}

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงมีพระราชนิพนธ์ “ตำนานพระสาयน์” เป็นพระคาถาภาษามคธ โปรดฯ ให้เขียนกำกับบนแผ่นไม้ประดิษฐานที่เมืองพระปฐมวงค์ของพระพุทธรูปนิมาทรงกล่าวถึง ประวัติความเป็นมาของพระพุทธรูปนิมาว่าสร้างขึ้นโดยฝีมือช่างชาวลาว แต่เดิมประดิษฐานใน ถ้ำคูหา เขาภูบรรพต แขวงเมืองมทาสัย (มหาชัยปุระ) เป็นที่เคารพบูชาแก่มหาชน มีมหิทธานุภาพในการบันดาลให้ฝนตก ยังความอุดมสมบูรณ์แก่พืชพันธุ์ธัญญาหาร

...ขอเทพยดาเจ้าทั้งหลายก็ดี มนุษย์ทั้งหลายก็ดี หรือ คฤหัสถ์ แลบรรพชิต ทั้งหลายแม่ทั้งปวง ผู้ที่นับถือวัตถุ มีพุทธานุภาพตนเป็นต้น ได้มาแล้วในที่นี้ จงพากันมามนัสการโดยชอบเถิด จงพากันบูชา ซึ่งพระปฏิมาเจ้ามีสมญาว่า สาयน์ นี้ เป็น พุทธโศทเทสิกเจดีย์ ตามควรแก่กำลังเถิด จงอนุโมทนาซึ่งพระราชบุญทั้งหลายที่พระองค์ได้ทรงกระทำแล้วโดยอเนกประการ ด้วยประการนั้น ของพระราชราชาเจ้า ผู้ใคร่ต่อประโยชน์แก่ลูกแก่โลกทั้งหลายทั้งปวงเถิด

อนึ่งสมเด็จพระราชาเจ้า มิได้ทรงอดอ้างถึงความปรารถนาพุทธานุภาพ เช่นชนทั้งหลายอื่นเป็นอันมาก พระองค์ทรงเห็นอยู่ว่า ความปรารถนาเช่นนั้น มิใช่เป็นสิ่งที่เข้าไปรับ

ธรรม เป็นที่สุดแห่งทุกข์ จะพึงมีแก่พระองค์ก็ดี แก่ชนทั้งหลายอื่นก็ดีด้วยประการใด ย่อมทรงปฏิญาณ ซึ่งความปรารถนาแห่งธรรม เป็นที่สุดแห่งทุกข์ส่วนเดียว

^{๒๕} ตำราภาษานูภาพ, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา, ตำนานพระพุทธรูปสำคัญ, กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มติชน, ๒๕๔๘, หน้า ๒๔๑, ๒๔๗.

พระพุทธปฏิมาเจ้านี้ได้ประดิษฐานอยู่ในที่นี้ ของยัง **ฉฐฐิ**
สมบัติ^{๒๖} ในพระราชกาลทั้งหลาย ให้สำเร็จในกาลทุกเมื่อเทอญ....”

รูปแบบศิลปกรรม พระพุทธรูปมีขนาดหน้าตักกว้าง ๑ ศอก ๑ นิ้ว
 หล่อด้วยสำริด พระพักตร์คล้ายรูปสี่เหลี่ยม เม็ดพระศกเรียวยแหลมขมวดม้วน
 วนเป็นก้นหอยทั่วพระเศียรต่อเนื่องขึ้นไปถึงอุษนิษะหรือเกตุมาลา รัศมีเบื้องบน
 คล้ายรูปเปลวเพลิง ซึ่งเดิมคงมีการประดับด้วยอัญมณี ส่วนของพระกรรณทั้ง ๒
 มีลักษณะผายแผ่บานออกตามแบบพระพุทธรูปมาตุสกลช่างล้านช้าง พระวรกายได้
 สัดส่วนครองจีวรห่มเฉียงเปิดพระอังสาขวา ชายสังฆาฏิยาวจรดพระนาภีปลายตัด
 เป็นเส้นตรง ถัดลงมามีเส้นขอบสงบรอบบันพระองค์ ประทับนั่งขัดสมาธิราบบน
 ฐานหน้ากระดานเกลี้ยง พระหัตถ์ขวาแสดงปางมารวิชัย นิ้วพระหัตถ์ทั้ง ๔ ยาว
 เสมอกันวางไว้ที่กลางพระขงฆ์ นับเป็นพระพุทธรูปมาตุสกลตามด้วยพุทธลักษณะ
 แห่งยุคทองของสกลช่างล้านช้างอย่างแท้จริง

พระสถาป

ถัดจากพระอุโบสถตามแนวแกนทิศตะวันออก คือพระสถาปทรงระฆัง
 ประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุ ชั้นล่างก่อเป็นฐานไพทีรูปสี่เหลี่ยม ถัดขึ้นไปเป็น
 ฐานบัวในแผนผังรูปสี่เหลี่ยม ๒ ชั้น ชั้นล่างก่อพระระเบียงล้อมรอบมีซุ้มคูหา
 ประจำทิศทั้ง ๔ ทิศ ประดับตกแต่งด้วยงานประติมากรรมปูนปั้นรูปพญานาค บริเวณ
 มุมทั้ง ๔ ของฐานบัวทั้ง ๒ ชั้น ตั้งประดับบัวกลุ่มเถาซ้อนลดหลั่นกัน ๔ ชั้นที่
 หลังซุ้มด้านทิศเหนือและทิศใต้ มีบันไดทางขึ้นสู่ลานประทักษิณชั้นบน ก่อกำแพง
 เตี้ย ๆ ล้อมรอบระดับกระเบื้องปูลาดผิวเคลือบสีเขียว

พระสถาปชั้นบนมีซุ้มคูหาประจำทิศทั้ง ๔ มีประตูทางเข้าภายในองค์พระ
 สถาปด้านทิศเหนือส่วนทิศอื่นก่อเป็นซุ้มตัน ประดิษฐานรูปหล่ออดีตเจ้าอาวาส

^{๒๖} **ฉฐฐิสมบัติ** แปลว่า ผน, สายผน

วัดพุทธมณารามบนผนังชั้นประดับลายเฟื่องอุบะ ถัดขึ้นไปเป็นฐานบัวแผนผังรูปสี่เหลี่ยมต่อด้วยฐานเชิงผนังกลมรองรับพระสถูปทรงระฆังรูปครึ่งวงกลมถัดขึ้นไปเป็นซุ้มมาลัยเถา ๓ ชั้น รองรับฐานบัวในผังกลมที่มีการเจาะท่อระบายน้ำ ๔ ทิศ ตกแต่งทางออกด้วยรูปหัวสิงห์แบบตะวันตก ถัดขึ้นไปเป็นองค์ระฆัง บัลลังก์รูปสี่เหลี่ยมตั้งอยู่เหนือของค์ระฆังรองรับส่วนยอด ประกอบด้วยด้ายแกนกำนฉัตรหรือเสาดาน บัลลังโฉน ปลียอดและเม็ต้น้ำค้ำรูปดอกบัวระดับที่ยอดบนสุด

พื้นที่ภายในพระสถูปชั้นล่างมีทางเดินเวียนประทักษิณล้อมรอบ ส่วนกลางเป็นห้องคูหาที่กลางห้องก่ออุหาบจำลองประดิษฐานรอยพระพุทธรูปแกะสลักด้วยศิลาศิลปะพม่าสมัยเมืองรัตนกถร์-มันตลเย่ ผนังด้านในพระสถูปเจาะช่องสำหรับบรรจุอัฐิ

สำหรับพื้นที่ภายในพระสถูปชั้นบน บริเวณชั้นมาลัยเถาด้านในมีทางเดินเวียนประทักษิณล้อมรอบ ภายในผนังด้านห้องคูหาบรรจุอัฐิพระเถรอาจารย์อดีตเจ้าอาวาสวัดพุทธมณาราม เที่ยงลำดับ ตั้งแต่ พระครูประทุมธรรมธาดา (กล้า) ส่วนกลางคูหาของพระสถูปชั้นบน ก่อเป็นแท่นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้ากรุนอ่อน ประดิษฐานพระพุทธรูปปฏิมาไสยาสน์หินอ่อน ศิลปะพม่าสมัยเมืองรัตนกถร์-มันตลเย่ อายุราวต้นพุทธศตวรรษที่ ๒๔ (Ratanapon-Mandalay period ๑๙th century. CE)^{๖๖}

^{๖๖} เดิมมีความเข้าใจว่า พระพุทธรูปปฏิมาไสยาสน์องค์นี้เป็นศิลปะศรีลังกา แต่จากการศึกษาครั้งนี้พบว่า พระพุทธรูปองค์นี้ เป็นศิลปะพม่าสมัยเมืองรัตนกถร์-มันตลเย่ (Ratanapon - Mandalay period) ซึ่งมีอายุร่วมสมัยกับศิลปะรัตนโกสินทร์ตอนต้น และสลักด้วยหินอ่อนสีขาว

- การวิเคราะห์รูปแบบศิลปกรรม และการกำหนดคาอายุของพระพุทธรูปปฏิมาไสยาสน์ และรอยพระพุทธรูปที่ผู้เขียนได้รับความอนุเคราะห์ข้อมูลจากการสัมภาษณ์ U Nyunt Han [Former Director-General Department of Archaeology, Myanmar ตำแหน่งปัจจุบันเป็น senior researcher, SEMEO/SPAFA, Bangkok, THAILAND]

พระวิหาร

ถัดจากพระเจดีย์ตามแนวแกนทิศตะวันตกคือ พระวิหาร ลักษณะเป็นอาคารก่ออิฐถือปูนขนาดใหญ่กว่าพระอุโบสถมีฐานไพทีขนาดใหญ่รองรับ โดยก่อกำแพงเตี้ยๆ ล้อมรอบเป็นทางเดินเวียนประทักษิณประดับกระเบื้องประดับดินเผาเคลือบสีเขียว ถัดขึ้นไปเป็นฐานพระวิหารก่อเป็นฐานบัว มีบันไดทางขึ้นลงด้านหน้าและด้านหลัง ฝั่งทิศเหนือและทิศใต้ มีประตูทางเข้าด้านหน้า ๓ บาน ด้านหลัง ๒ บาน ฐานพระวิหารชั้นบน ชุ่มประคุดและหน้าต่างเป็นชุ่มยอดทรงมณฑปประดับลายปูนปั้นลงรักปิดทองประดับกระจก บริเวณท้ายวิหารในส่วนของช่องประตูกลางก่อเป็นชุ่มจระนำประดิษฐานพระพุทธรูปยืนปางห้ามญาติ หล่อด้วยสำริดสมัยรัตนโกสินทร์เบื้องบนมีฉัตร ๕ ชั้นประดับ

ส่วนหลังคาพระวิหารทำเป็นมุขลดประดับกระเบื้องกาบกล้วย หน้าบันพระวิหารเป็นเครื่องลายของประกอบด้วย ซ่อฟ้า ไบระกาและหางหงส์ หน้าบันชั้นล่างส่วนกลางปั้นเป็น **ตราพระราชลัญจกรในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว** รูปพระมหากษัตริย์มงกุฎประดิษฐานเหนือพานแว่นฟ้า ๒ ชั้น ขนาบข้างด้วยฉัตรกรอบด้านนอกปั้นประดับด้วยรูปเทพพนมท่ามกลางลายกระหนก

หน้าบันชั้นบนด้านทิศตะวันออกแสดงภาพเหตุการณ์พุทธประวัติหลังจากที่พระพุทธเจ้าตรัสรู้ เหล่าเทพยดาต่างมาแสดงความยินดี หรือที่เรียกว่าภาพ **“เทพชุมนุม”** โดยมีการจัดองค์ประกอบภาพออกเป็น ๒ ตอน ตอนบนส่วนกลางเจาะช่องจระนำประดิษฐานพระพุทธรูปประทับนั่ง ปางมารวิชัย หล่อด้วยสำริด เบื้องหลังปั้นประดับเป็นต้นโพธิ์พฤษภที่ตรัสรู้ มีเหล่าเทพยดาบนสวรรค์ชั้นต่าง ๆ เสด็จมากราบนมัสการสมเด็จพระบรมศาสดาสัมมาสัมพุทธเจ้าในวาระสำคัญนี้ เบื้องหลังเหล่าเทพยดา มีการปั้นประดับลายกระหนกสลักกันด้วยเครื่องสูงชนิดต่างๆ ภาพตอนล่างที่ได้แถวหน้ากระดาน ส่วนกลางปั้นเป็นรูปพานพุ่มและเครื่องบูชาแวดล้อมด้วยเหล่าเทพยดา ครุฑ นาค ฤษีประทับนั่งพนมมือเรียงเป็น ๒ แถว ประกอบเรื่องราวในเหตุการณ์พุทธประวัติตอนเดียวกัน สำหรับ

หน้าบันชั้นบนด้านทิศตะวันตก แสดงภาพเหตุการณ์พุทธประวัติที่ทรงเสวยวุมิตติสุข สัปดาหีที่ ๖ หลังการตรัสรู้

ภายในพระวิหาร มีการเขียนภาพจิตรกรรมที่มีเนื้อหาประกอบด้วย

๑. **พระพุทธเจ้าในภัทรรักบี้**^{๑๖๖} : ผนังตอนกลางเบื้องหลังพระพุทธปฏิมาประธาน เขียนภาพพระพุทธเจ้าในภัทรรักบี้หมายถึงกับปัจจุบัน ประทับนั่งสมาธิภายใต้โพธิ์อันหมายถึงต้นไม้ที่ตรัสรู้ แสดงสัญลักษณ์เบื้องต้นด้วยรูปเทวดาและรูปสัตว์สัญลักษณ์ประจำพระองค์ มีอักษรขอมกำกับเรียงลำดับจากองค์ทางทิศใต้ (ขวามือของพระเสิม) ไปยังด้านทิศเหนือ

- **พระพุทธกกุสันธะ** ตรัสรู้ใต้ต้นมหาสิริสะ (ไม้ชี่กใหญ่) สัญลักษณ์รูปไก่
- **พระพุทธโกนาคมนะ** ตรัสรู้ใต้ต้นอุทุมพร (ไม้มะเดื่อ) สัญลักษณ์รูปนาค
- **พระพุทธกัสสปะ** ตรัสรู้ใต้ต้นนิโครธ (ไม้ไทร) สัญลักษณ์รูปเต่า
- **พระพุทธโคตมะ** (พระพุทธเจ้าองค์ปัจจุบัน) ตรัสรู้ใต้ต้นอัสติพฤกษ์ (ไม้โพธิ์สัตพฤกษ์) สัญลักษณ์รูปโค
- **พระพุทธเมตไตรย** (พระอนาคตพุทธเจ้า) ตรัสรู้ใต้ต้นกาละหิง สัญลักษณ์รูปสิงห์

๒. **พระบรมฉายาสาทิสลักษณ์พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จพระราชดำเนินถวายผ้าพระกฐิน ณ วัดปฐมจวนาราม** (ชวนำไปกล่าวรายละเอียดในบทความถัดไป)

๓. **ศรีรัตนัญชัย** : ศรีรัตนัญชัยเป็นนิทานที่มีชื่อเสียง มีหลายรูปแบบ คำประพันธ์และสำนวนกระจายไปตามภาคต่างๆ ของประเทศไทย รวมทั้งในเขตเอเชียตะวันออกเฉียงใต้

^{๑๖๖} **ภัทรรักบี้ หรือภัทท์กบี้** แปลว่า กีบ ที่เจริญ เป็นกับที่มีพระพุทธเจ้าตรัสรู้ปฏิบัติเรียงลำดับติดต่อกัน ๕ พระองค์ และเป็นกับในวาระปัจจุบัน

การดำเนินเรื่องแสดงชีวิตของ **ศรีธนญชัย** ซึ่งสำนวนพื้นบ้านอีสานเรียกว่า **เขียงเมียง** เป็นตัวละครเอกมีการใช้ปฏิภาณและไหวพริบในการดำเนินชีวิต ผ่านช่วงเวลาต่าง ๆ^{๖๖} ตั้งแต่วัยเด็กจนเข้ารับราชการในราชสำนักใกล้ชิดพระมหากษัตริย์ และในบางครั้งก็ช่วยแก้วิกฤตบ้านเมือง ด้วยการใช้ลึกลับไหวพริบทางภาษาสามารถเอาชนะปัญหาและอุปสรรคต่าง ๆ ทั้งนี้ในบางตอนยังเพิ่มความบันเทิง ทำให้เรื่องราวมีสีสันชวนติดตามมากยิ่งขึ้น

ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมีปรากฏเสภาเรื่อง **ศรีธนญไชยเขียงเมียง** ซึ่งสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงสันนิษฐานว่า

“... เห็นจะเป็นหนังสือแต่งในสมัยรัชกาลที่ ๔ ด้วยเป็นสำนวนใหม่ ฉับที่มีอยู่ในหอพระสมุดเป็นฉับหลวง มีมืออาลักษณ์ครั้ง รัชกาลที่ ๔ เขียนพิเคราะห์กับเหตุอีกอย่าง ๑ ด้วยปรากฏว่า โปรดให้เขียนเรื่อง **ศรีธนญไชยที่ในพระวิหารวัดปทุมวัน** เมื่อใน รัชกาลที่ ๔ จึงสันนิษฐานต่อไปว่า เสภานี้เห็นจะเป็นหนังสือ แต่งสำหรับขับถวาย เวลาทรงเครื่องใหญ่ ทำนองที่แต่งเสภา เรื่องพงศาวดารในรัชกาลเดียวกัน...”^{๖๗}

^{๖๖} เนื้อหาภาพศรีธนญชัย ได้มีการศึกษาวิเคราะห์อย่างละเอียดมาแล้ว ดังนั้นในการศึกษาคั้งนี้จะไม่กล่าวถึงรายละเอียดการดำเนินเรื่อง ผู้สนใจสามารถศึกษาได้จากผลงานของ

- น. ณ ปากน้ำ, **วัดปทุมวนาราม**, กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์เมืองโบราณ, ๒๕๓๙. และ
แสงอรุณ กนกพงศ์ชัย “จิตรกรรมเรื่องศรีธนญชัยหรือเขียงเมียง ที่วัดปทุมวนาราม” **วัดปทุมวนาราม**, กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์เมืองโบราณ, ๒๕๓๙, หน้า ๙๐-๙๗.

- โอชนา พูลทองดีวัฒนา, **การศึกษาภาพจิตรกรรมผาผนังเรื่อง ศรีธนญชัย ภายในพระวิหาร วัดปทุมวนารามราชวรวิหาร**, เอกสารการศึกษาเฉพาะบุคคล ประกอบการศึกษา หลักสูตรปริญญา ศิลปศาสตรบัณฑิต (โบราณคดี) คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๔๓.

ในส่วนของการศึกษาเปรียบเทียบศรีธนญชัยสำนวนต่าง ๆ คูที่ กัญญารัตน์ เวชชศาสตร์, **ศรีธนญชัยในอุษาคเนย์**, กรุงเทพฯ : สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, ๒๕๔๑.

^{๖๗} กัญญารัตน์ เวชชศาสตร์, **ศรีธนญชัยในอุษาคเนย์**, หน้า ๕๓. อ้างถึง คำนำหน้า ก, ข ใน **เสภา เรื่องศรีธนญไชยเขียงเมียง**.

จากพระวินิจฉัยดังกล่าวแสดงให้เห็นถึงความนิยมเรื่อง ศรีธนญชัย ใค้อย่างชัดเจน มีปรากฏหลักฐานทั้งในงานวรรณกรรมและภาพจิตรกรรมผาผนัง สำหรับภาพจิตรกรรมภายในพระวิหารเรื่อง ศรีธนญชัยบนพื้นที่ผนังระหว่างช่อง หน้าต่างและประตู แบ่งออกได้ ๑๕ ตอน เริ่มจากผนังด้านทิศใต้ห้องในสุด ตอน กำเนิดศรีธนญชัยเวียนศอกไปยังผนังหลังพระเสิมเป็นตอนที่ ๒ ต่อเนื่องไปยังผนัง ระหว่างช่องหน้าต่างด้านทิศเหนือจำนวน ๖ ตอน ถัดไปยังช่องประตู ๒ ตอน ผนัง ระหว่างช่องหน้าต่างด้านทิศใต้ ๕ ตอนซึ่งดำเนินเรื่องช่วงวัยหนุ่ม และการเข้ารับ ราชการใกล้ชิดพระมหากษัตริย์ ดังจะยกตัวอย่างตอนสำคัญมากกล่าวดังนี้

ตอนที่ ๑๒ แข่งขันเขียนรูปและข้างเผือกงาดำ: เขียนบนผนังระหว่าง ช่องหน้าต่างด้านทิศใต้ ห้องที่ ๕ ด้านในสุดกล่าวถึง ตอนที่ศรีธนญชัยรับคำ ทำทายจากช่างเขียนต่างชาติ เหนียวมือจุ่มสีแล้วกระโดดขึ้นไปเขียนบนผนังในคราว เดียวเป็นรูปงู ๕ ตัวต่อหน้าพระพักตร์กษัตริย์ ถัดลงมาที่กลางภาพเป็นตอน ข้างเผือกงาดำ ศรีธนญชัยทำข้างเผือกงาดำปลอมถวาย ตามกำหนดเวลาภายใน ๓ วัน ศรีธนญชัยได้ให้สานไม้ไผ่เป็นโครงรูปข้างแล้วผานหัวเผือกมาประดับ ส่วนงา ก็ใช้ไม้กลึงหาสีดำ

คุณค่าของภาพจิตรกรรมนอกเหนือไปจากเนื้อเรื่องที่ตัวละครเอกคือ ศรีธนญชัย ต้องใช้ปฏิภาณไหวพริบในการแก้ไขตัดสินใจต่าง ๆ ซึ่งแม้บางครั้ง จะไม่มีเหตุผลไปบ้างก็ตาม แต่ก็ยังคงสอดแทรกความขบขันการใช้ถ่านวนโวหาร แก้ปัญหา การใช้ปฏิภาณไหวพริบอารมณ์ขันของมนุษย์ ซึ่งสามารถเข้าถึงกลุ่ม บุคคลได้ชัดเจน แตกต่างจากคุณธรรมการใช้ปัญญาหรือการบำเพ็ญปัญญาบารมี ตัดสินปัญหาอย่างรอบคอบของพระโพธิสัตว์ ดังที่เคยปรากฏในวรรณกรรม พุทธศาสนาในอดีต เช่นเรื่อง *มโหสถชาดก* อันเป็นชาดกเรื่องที่ ๕ ในทศชาติชาดก ด้วยเหตุนี้ ภาพจิตรกรรมเรื่อง ศรีธนญชัย ภายในพระวิหารแห่งนี้ จึงนับเป็น ตัวอย่างที่สำคัญของการปรับเปลี่ยนรูปแบบและเนื้อหาการเขียนภาพจิตรกรรมไทย ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

นอกจากนี้ฉากที่ปรากฏในงานจิตรกรรมยังสะท้อนให้เห็นถึงสภาพบ้านเมือง วิถีชีวิตขนบธรรมเนียมและวัฒนธรรมต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในร่วมสมัยกับการเขียนภาพ อาทิ ภาพข้าราชการในราชสำนัก ภาพเหล่าทหารแต่งเครื่องแบบทหารตามเครื่องแบบ กรมกองที่สังกัด ซึ่งบางชุดดัดแปลงมาจากเครื่องแต่งกายทหารชาติตะวันตก เปรียบเทียบได้กับหลักฐานภาพถ่ายในสมัยนั้น

เทคนิคการเขียนภาพ: การเขียนภาพจิตรกรรมเรื่อง ศรีรัตนัญชัย มีการใช้หลักทัศนียวิสัย (*perspective*) ระยะใกล้ไกล มีมิติความชัดลึก อันเป็นอิทธิพลจากแนวคิด **สัจนิยม** (*realism*) ที่ปรากฏในศิลปะตะวันตก สิ่งที่น่าสนใจอีกประการหนึ่งคือ การเขียนภาพทิวทัศน์ (*landscape*) ประกอบการดำเนินเรื่อง มีการไล่น้ำหนักตามค่าวรรณะสี (*tone and volume*) ทำให้เกิดจังหวะ (*rhythmic*) ความกลมกลืนต่อเนื่อง (*harmony*) ในภาพมากยิ่งขึ้น แตกต่างจากภาพจิตรกรรมไทย ประเพณีโบราณ ที่มีลักษณะ ๒ มิติ นอกจากนี้เทคนิคการเขียนต้นไม้ เช่น พุ่มหญ้า หมู่มะเขี พืชดิน ยังแสดงลักษณะบีบแครงพู่กัน (*stroke*) ที่มีความคล้ายคลึงกับ เทคนิคการใช้บีบแครงของศิลปินตะวันตก ในลัทธิอิมเพรสชันนิสต์ (*impressionist*) รวมทั้งการให้ความสำคัญกับบรรยากาศที่เกิดขึ้น นับเป็นการเขียนภาพจิตรกรรมรูปแบบใหม่ ที่ปรากฏในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ภายใต้อิทธิพลศิลปะแบบตะวันตก ผสมผสานกับโครงเรื่องเนื้อหาตะวันออก

ภาพจิตรกรรมประดับเสาศระวิหาร ภายในพระวิหารมีเสาศระประดับจำนวน ๖ คู่ บริเวณคอรอบบนและคอร่องล่างของเสาลี้เหลี่ยมเขียนเป็นลายเฟื่องชูบะและลายกรวยเชิงตามรูปแบบศิลปะไทยประเพณี โดยออกแบบลวดลายที่มีเอกลักษณ์เฉพาะคือ รูปดอกบัว ดอกกลางตัวเสาศระ เขียนเป็นดอกพุ่มชาติผูกสลัปเป็นลวดลายคล้ายรูปลายประจายามประสานเป็นตารางประดับโดยรอบ ถัดลงมามีเส้นสีเทา แบ่งพื้นที่ช่องว่างภายในเขียนรูปพุทธบริษัท ๔ ในพระพุทธรศาสนาที่ได้เป็นเขตทศกะเลิศด้านต่าง ๆ มีชื่อเขียนกำกับด้วยอักษรขอมที่ได้ภาพ

พระเลิม (พระเสริม)

พระเลิม (พระเสริม) ขนาดหน้าตัก ๒ ศอก ๑ นิ้ว เดิมเป็นพระพุทธรูปปฏิมาที่สำคัญองค์หนึ่งของเมืองเวียงจันทน์ตามประวัติกล่าวกันมาว่า พระธิดา ๓ องค์ของกษัตริย์ล้านช้างสร้างขึ้น เพื่อเป็นพระพุทธรูปประจำพระองค์คือ **พระสุก พระเลิม (พระเสริม) และพระใส (พระสายน์)** ครั้นเมื่อคราวปราบกบฏเจ้าอนุวงศ์นครเวียงจันทน์ สมเด็จพระบวรราชเจ้ามหาศักดิ์พลเสถย์ กรมพระราชวังบวรสถานมงคล ซึ่งทรงเป็นจอมทัพในคราวนั้น โปรดให้อัญเชิญพระเลิมมาประดิษฐานที่วัดโพธิชัย แขวงเมืองหนองคาย ซึ่งตั้งขึ้นแทนเมืองเวียงจันทน์

ต่อมาพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงมีพระราชปรารภว่า วัดบวรสถานสุทธาวาสในพระบวรราชวัง (วังหน้า) ยังไม่มีพระพุทธรูปประธาน จึงโปรดให้สืบทอดพระพุทธรูปมาโบราณ เมื่อทรงทราบข่าวพระเลิมประดิษฐาน ณ เมืองหนองคาย จึงโปรดให้อัญเชิญลงมา^{๓๖} ครั้นเมื่อทอดพระเนตรเห็นก็โปรดพระพุทธรูปลักษณะ จึงประดิษฐานไว้บนแท่นเศวตฉัตรในท้องพระโรงพระบวรราชวังจนเสด็จสวรรคต

ครั้นต่อมาพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงโปรดฯ ให้อัญเชิญพระเลิมมาประดิษฐานเป็นพระพุทธรูปปฏิมาประธานในพระวิหารวัดปทุมนาารามที่ทรงสร้างขึ้น ประดิษฐานอยู่ภายในบุษบกไม้ยอดทรงมณฑป

รูปแบบศิลปกรรม พระพุทธรูปปฏิมาพระเลิม (เสริม) มีพุทธลักษณะที่งดงามเป็นพิเศษ หล่อด้วยโลหะสำริดในส่วนของพระพักตร์และพระนลาฏก่อนข้างกว้าง ขมวดพระเกศาจนเป็นกันหอยทั่วพระเศียร อุษณีย์ซึ่งเป็นหนึ่งในมหาบุรุษลักษณะ ยึดสูง ต่อรับกับพระรัศมีที่มีฐานรูปกลีบบัว และยอดเปลวเพลิงที่ทำซ้อนกัน อย่างวิจิตร ส่วนของพระวรกายได้สัดส่วน ครองจีวรห่มเฉียงเปิดพระอังสาขวา

^{๓๖} คำนานพระพุทธรูปสำคัญ, หน้า ๒๓๓๗. ปัจจุบันนี้ยังปรากฏฐานชุกชีไม้จำหลักปิดทองมีมือข้าง สมัยรัตนโกสินทร์ที่วัดโพธิชัย จังหวัดหนองคาย สันนิษฐานว่าเป็นส่วนฐานเดิม

ชายสังฆาภิกขุยาวลงมาจรตพระนาภีปลายแยกออกคล้ายรูปเขี้ยวตะขาบ มีลวดลายประดับขีดเป็นเส้นบาง ๆ พระหัตถ์ขวาแสดงปางมารวิชัยวางอยู่ที่กลางพระขงฆ์ พระหัตถ์ซ้ายวางบนพระเพลาประทับนั่งขัดสมาธิราบบนฐานหน้ากระดานเกลี้ยง

พระแสน (เมืองมหาชัย)

ประดิษฐานที่เบื้องหน้าพระพุทธรูปปฏิมาพระเสิม พระพุทธรูปปฏิมาองค์นี้สันนิษฐานว่าอัญเชิญมาจากถ้ำแขวงเมืองมหาชัย คราวเดียวกับการอัญเชิญพระสยาม (พระใส) จากตำนานพระพุทธรูปสำคัญ พระนิพนธ์ของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงกล่าวไว้ว่า ประดิษฐานไว้ที่ในพระอุโบสถวัดปฐมวัน^{๑๑๑} ครั้นต่อมาในปี พ.ศ. ๒๔๐๘ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงโปรดฯ ให้ย้ายไปประดิษฐานภายในพระวิหาร

รูปแบบศิลปกรรม พระพุทธรูปปฏิมาพระแสนหล่อด้วยโลหะสำริด มีขนาดหน้าตักกว้าง ๑ ศอก ๖ นิ้ว พระพักตร์ยาวรีคล้ายรูปไข่ พระนลาฏค่อนข้างกว้าง บริเวณพระเศียรตลอดจนอุษณีษะมีขมวดพระเกศาวนเป็นกันหอยต่อด้วยรัศมีคล้ายรูปเปลวเพลิง ซึ่งแต่เดิมคงมีการประดับด้วยอัญมณี^{๑๑๒} พระพุทธรูปปฏิมาประทับนั่งขัดสมาธิราบ ทรงจิวรห่มเฉียงเปิดพระอังสาขวา ชายสังฆาภิกขุยาวจรตพระนาภี ส่วนปลายแยกออก ๒ ซ้าง ประดับด้วยลวดลายคล้ายลายกระหนก พระหัตถ์ขวาแสดงปางมารวิชัย (ภูมิลปรศมุตตรา) นิ้วพระหัตถ์วางลงระดับกลางพระขงฆ์ พระหัตถ์ซ้ายวางบนพระเพลาและที่กลางฝ่าพระบาททั้ง ๒ ปรากฏลวดลายวงกลมคล้ายรูปกลีบบัว

^{๑๑๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๓๔๘.

^{๑๑๒} รัศมีเปลวเพลิงที่ประดับเหนือพระเศียร สันนิษฐานว่า เป็นส่วนที่มีการบูรณะเพิ่ม. คือ เมื่อคราวที่อัญเชิญไปประดิษฐานในดินแดนด้านข้าง มีลักษณะที่คล้ายคลึงกับรัศมีของพระพุทธรูปปฏิมาพระสยามในพระอุโบสถ

ส่วนฐานที่ประทับหล่อเป็นฐานรูปกลีบบัว บริเวณหน้ากระดานได้ขึ้นกลีบบัวหงาย มีการเจาะช่องคล้ายช่องกระจกภายในประดับด้วย **ลายเครือล้านนา**^{๑๔} ซึ่งลักษณะดังกล่าวเป็นระเบียบที่นิยมประดับส่วนฐานพระพุทธรูปปฏิมาศิลปะล้านนาอายุราวพุทธศตวรรษที่ ๒๑

จากรูปแบบศิลปกรรมโดยการศึกษาพุทธลักษณะ ประกอบกับส่วนฐานของพระพุทธรูปปฏิมาที่กล่าวมาสันนิษฐานว่าพระพุทธรูปปฏิมาพระแสนองค์นี้คงสร้างขึ้นใน **ศิลปะล้านนาช่วงพุทธศตวรรษที่ ๒๑** อันเป็นช่วงยุคทองของศิลปะล้านนา โดยอาจถูกอัญเชิญมาประดิษฐานในดินแดนล้านช้าง เมื่อครั้ง **พระเจ้าไชยเชษฐา** หรือ **พระเจ้าไชยเชษฐาธิราช** โอรสพระเจ้าโพธิสารราชแห่งอาณาจักรล้านช้างกับพระนางยอคำทิพย์ พระราชธิดาพระเมืองเกษเกล้ากษัตริย์ล้านนา เสด็จมาปกครองอาณาจักรล้านนาระหว่างปี พ.ศ. ๒๐๘๙-๒๐๙๐^{๑๕} ต่อมาพระเจ้าโพธิสารราชสวรรคตพระเจ้าไชยเชษฐาได้เสด็จกลับไปปกครองอาณาจักรล้านช้าง โดยโปรดฯให้อัญเชิญพระแก้วมรกตและพระพุทธรูปปฏิมาที่สำคัญกลับไป และด้วยเหตุดังกล่าวอาจทำให้พระพุทธรูปปฏิมาพระแสน ซึ่งพระพุทธรูปศักดิ์สิทธิ์ของชาวล้านนาไปประดิษฐานในดินแดนล้านช้างตั้งแต่นั้น

โพธิมระ หรือเรือนพระศรีมหาโพธิ

บริเวณด้านหลังพระวิหารตามแนวแกนทิศตะวันออก มีการสร้างอาคารแบบพิเศษ เรียกว่า **เรือนพระศรีมหาโพธิ** หรือ **โพธิมระ** หมายถึง อาคารที่สร้าง

^{๑๔} ลายเครือล้านนา เป็นลวดลายสำคัญที่แสดงเอกลักษณ์ของลวดลายประดับในศิลปะล้านนา(พุทธศตวรรษที่ ๒๑) ที่ได้รับอิทธิพลจากศิลปะจีน

^{๑๕} ธงวรัตน์ วิเชียรเขียว "ประวัติศาสตร์เมืองเชียงใหม่ : สมัยราชวงศ์มังรายและสมัยพม่าปกครอง", **ล้านนาไทย**, พิมพ์เป็นอนุสรณ์พระราชพิธีเปิดพระบรมราชานุสาวรีย์สามกษัตริย์ เชียงใหม่ : ทัพย์เนตรการพิมพ์, ๒๕๒๗, หน้า ๒๘๐.

ล้อมรอบต้นพระศรีมหาโพธิ์ แสดงอาณาเขตสำคัญของโพธิพฤกษ์จัดเป็น **บริโภคเจดีย์**^{๑๖} ที่สำคัญยิ่งประเภทหนึ่งในพุทธศาสนา

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดฯ ให้สร้างขึ้นตั้งความปรากฏในพระราชกระแสรับสั่ง (หมายเลขที่ ๑๓๖๕๗๖)

“...แต่ให้สร้างที่ประดิษฐาน**ไม้พระมหาโพธิ์** ซึ่งนำพืชมามาแต่สี่หัพทวิป มีระเบียบล้อมรอบทั้ง ๔ ด้าน แดสร้างวิหารใหญ่ เป็นที่ธรรมสวนะสถานสำหรับพระมหาโพธิ์....”

ในคราวฉลองพระอารามเมื่อปีพุทธศักราช ๒๔๑๐ โปรดฯ ให้อาราธนาพระสงฆ์มาเจริญพระพุทธรมณต์ที่พระศรีมหาโพธิ์ ๑๕ รูป

โพธิชระหลังนี้เป็นอาคารชั้นเดียวลักษณะคล้ายพระระเบียง มีแผนผังเป็นรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัส พื้นที่ตรงกลางยกขึ้นเป็นฐานปลูกต้นพระศรีมหาโพธิ์ ผนังด้านในก่อทึบเจาะเป็นช่องทางเข้าที่กึ่งกลางทั้ง ๔ ด้านประดิษฐานพระพุทธรูปปฏิมาปางสมาธิตั้งบนฐานสิงห์เรียงรายอยู่โดยรอบ ส่วนหลังคาโพธิชระมุงกระเบื้องกาบกล้วยดินเผา ปลายสันหลังคานั้นประดับด้วยหัวมังกรแบบกระบวนลายจีน

อาคารโพธิชระหลังปัจจุบันจัดสร้างขึ้นในปี พ.ศ. ๒๕๔๒ และ ๒๕๔๕ โดยจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยได้นำปัจจัยที่ได้จากการถวายผ้าพระกฐินพระราชทานมาบูรณะอาคารโพธิชระให้งดงามปรากฏสืบมาจนปัจจุบันนี้

^{๑๖} **บริโภคเจดีย์** (Paribhogika cetiya) หมายถึง สถานที่สำคัญที่เกี่ยวข้องกับสมเด็จพระบรมศาสดาสัมมาสัมพุทธเจ้า ได้แก่ (๑) สังเวชนียสถาน ๔ แห่ง (๒) สถานที่ที่พระพุทธองค์ทรงแสดงปาฏิหาริย์ ๔ แห่ง รวมทั้ง (๓) วัตถุสิ่งของที่พระพุทธองค์เคยใช้สอยหรือสัมผัส อาทิ โพธิ์ต้นลังกั แขนงวัชราสน์ ต้นพระศรีมหาโพธิ์ โพธิชระ (๔) สถานที่ประดิษฐานพระพุทธรูปาร ๑๐ แห่ง

โรงเรียนพระปริยัติธรรม^{๓๓} พระสถูปบรรจุพระบรมอัฐิ พระอัฐิและพระราช สร้อยคาร

โรงเรียนพระปริยัติธรรมตั้งอยู่ในเขตสังฆาวาส ที่มีแนวกำแพงแก้วและ
ถนนกั้นกลางจากเขตพุทธาวาสโดยสร้างยกเยื้องจากแนวแกนทิศตะวันออก ลำดับ
ถัดจากเรือนพระศรีมหาโพธิหรือโพธิชะเพียงเล็กน้อย โรงเรียนพระปริยัติธรรม
มีประวัติความเป็นมาการก่อสร้างตั้งแต่ครั้ง สมเด็จพระปิยมวดีศรีพัชรินทรมาตา
เจ้าคุณจอมมารดาเปี่ยม พระสนมเอกในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
ทรงบริจาคทรัพย์สร้างศาลาไม้จตุรมุข ถวายในเขตสังฆาวาสของวัดปฐมวณาราม
ครั้นต่อมาอาคารหลังดังกล่าวชำรุดทรุดโทรมลง สมเด็จพระศรีสวรินทิราบรมราชเทวี
พระพันวัสสาอัยยิกาเจ้าจึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ริ้วศาลาจตุรมุขหลังเดิม
แล้วสร้างขึ้นใหม่ติดกับแนวคลองจรจร มีพระประสงค์ให้เป็นโรงเรียนพระปริยัติธรรม
สำหรับพระภิกษุสามเณร

อนึ่งสมเด็จพระพันวัสสาฯ ทรงระลึกถึงคุณูปการของพระนม ขวัญเลี้ยงยายมา
บุญนาค และขวัญเลี้ยงยายสุด ซึ่งเป็นผู้ถวายการอภิบาลมาตั้งแต่ทรงพระเยาว์ จึง
ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สร้างกุฏิสงฆ์ ๒ หลังขนานข้างโรงเรียนพระปริยัติธรรม
กุฏิด้านทิศใต้ พระราชทานนามว่า **กุฏิวิมุตตีสถา** บรรจุอัฐิขวัญเลี้ยงยายมา บุญนาค
กุฏิด้านทิศเหนือ พระราชทานนามว่า **กุฏิสุทริอาศรม** บรรจุอัฐิขวัญเลี้ยงยายสุด

^{๓๓}เรียบเรียงจาก บทสัมภาษณ์ที่ออกอากาศทางสถานีวิทยุและโทรทัศน์ของทัพบกช่อง ๕ วันที่ ๑
กันยายน พ.ศ. ๒๕๕๓ และบทความ เรื่อง “ประวัติโรงเรียนพระปริยัติธรรม วัดปฐมวณาราม” ตาม
รับสั่งของสมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ เจ้าฟ้ากัลยาณิวัฒนา กรมหลวงนราธิวาสราชนครินทร์ (วันที่ ๗
พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๕๓๙) เก็บถาวรโดย **พระเทพญาณวิเศษ (ชัยทวี คุศจิตฺโต)** ผู้ช่วยเจ้าอาวาสวัด
ปฐมวณาราม และประธานฝ่ายสงฆ์ มูลนิธิหิตตภาณีศรีนครอุบลเดชภิบาล พระบรมราชชนก

สำหรับการประดิษฐานพระบรมอัฐิและพระอัฐิ ผู้เขียนได้รับคำอธิบายจากพระเทพญาณวิเศษ
เมื่อวันที่ ๑๔ กันยายน พ.ศ. ๒๕๕๐

ครั้นกาลต่อมา สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้ามหิตลลิตยเดช กรมขุนสงขลานครินทร์^{๖๖} ทรงกราบทูล สมเด็จพระศรีสุวรินทิราบรมราชเทวีฯ พระราชมารดาว่า หากพระองค์สิ้นพระชนม์ลง ขอให้ทรงแบ่งพระอัฐิมาไว้ที่วัดปฐมวงนาราม ด้วยทรงเกรงว่า สมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี ซึ่งขณะนั้นดำรงพระยศเป็นหม่อมสังวาลย์ มหิตล ธิ อยุรชยา จะลำบากในการมาถวายสักการะพระอัฐิ ที่ประดิษฐานบนพระที่นั่งจักรีมหาปราสาทในพระบรมมหาราชวัง

ต่อมาในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว หลังการพระเมรุ สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้ามหิตลลิตยเดช กรมขุนสงขลานครินทร์ในปี พ.ศ. ๒๔๘๒ สมเด็จพระศรีสุวรินทิราบรมราชเทวีฯ จึงทรงจัดการตามพระประสงค์ของพระโอรส พร้อมทั้งบรรจุพระทนต์ของพระองค์ โดยทรงมีพระคำรัสว่า **“เอาไว้เป็นเพื่อน ลูกแดง”**

ในปี พ.ศ. ๒๔๘๑ สมเด็จพระราชปิตุจฉา เจ้าฟ้าวไลยอลงกรณ์ กรมหลวงเพชรบุรีราชสิรินธรสิ้นพระชนม์ลง หลังการถวายพระเพลิงจึงโปรดฯ ให้อัญเชิญพระทนต์มาบรรจุไว้ภายในพระสถูปเช่นเดียวกัน

ต่อมาสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนีได้เสด็จสวรรคต เมื่อวันที่ ๑๘ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๕๓๘ เดือนกันยายน นายแพทย์สรโรจ แสงวิเชียร บุตรของนายแพทย์สุต แสงวิเชียร หนึ่งในคณะกรรมการแพทย์ตรวจชันสูตรพระบรมศพพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาอานันทมหิตลถึงแก่กรรม ได้ทูลเกล้าฯ ถวายพระมิ่งสาส์นพระเศียร แต่สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ เจ้าฟ้ากัลยาณิวัฒนากรมหลวงนราธิวาสราชนครินทร์และทรงอัญเชิญมาบรรจุไว้ ที่ภายในพระสถูปเจดีย์ เมื่อวันที่ ๑๖ กันยายน พ.ศ. ๒๕๓๘ ต่อมานายแพทย์ประดิษฐ์ เจริญไทยทวี ในฐานะประธานคณะกรรมการแพทย์ ที่ถวายการผ่าตัดเปลี่ยนพระโสณี ได้ทูลเกล้าฯ ถวายพระโสณีองค์เดิมของสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี จึงได้อัญเชิญมาบรรจุ

^{๖๖} พระยศในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว

ไว้ในพระสถูปเจดีย์ เมื่อวันที่ ๒๓ กันยายน พ.ศ. ๒๕๓๘ ต่อมาภายหลังการพระราชพิธีพระราชทานเพลิงพระศพสมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ เจ้าฟ้ากัลยาณิวัฒนา กรมหลวงนราธิวาสราชนครินทร์ ได้มีการอัญเชิญพระทนต์มาบรรจุไว้ภายในพระสถูปเช่นเดียวกัน

โรงเรียนพระปริยัติธรรมเป็นอาคาร ๒ ชั้น มีบันไดทางขึ้น ด้านทิศเหนือและทิศใต้ ที่บริเวณมุขด้านหน้าทางทิศตะวันออก ปั้นประดับผนังอาคารด้วยพระสถูปทรงระฆังครึ่งองค์ เบื้องหลังพระสถูปประดับลายราชวัตร พื้นที่ภายในองค์พระสถูปประดิษฐานพระพุทธรูปมาประจำพระชนมวารสมเด็จพระมหิตลาธิเบศร อดุลยเดชวิกรมพระบรมราชชนก เป็นพระพุทธรูปประทับยืน ประสานพระหัตถ์ขวาซ้อนพระหัตถ์ซ้ายที่เหนือพระอุระ แสดงปางรำพึง อันเป็นวันพระราชสมภพด้วยสมเด็จพระมหิตลาธิเบศร อดุลยเดชวิกรม พระบรมราชชนก ทรงพระราชสมภพ ณ วันศุกร์ขึ้น ๓ ค่ำ เดือนยี่ ปีเถาะ ตรงกับวันที่ ๑ มกราคม พุทธศักราช ๒๔๓๔ ที่เบื้องหลังพระปฐมฐาน เป็นห้องตำานในรูปครึ่งวงกลม สำหรับบรรจุพระบรมอัฐิพระอัฐิและพระราชสรีรังคาร แบ่งเป็น ๕ ช่อง ช่องกลางบรรจุพระราชสรีรังคารสมเด็จพระมหิตลาธิเบศร อดุลยเดชวิกรม พระบรมราชชนกและพระบรมอัฐิ ส่วนพระโสณิของสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี ที่ช่องเบื้องขวาบรรจุพระบรมอัฐิพระบาทสมเด็จพระปรเมนทรมหาอานันทมหิดล รัชกาลที่ ๘ ที่ช่องเบื้องซ้ายบรรจุพระทนต์ของสมเด็จพระศรีสวรินทิราบรมราชเทวี พระพันวัสสาอัยยิกาเจ้าและสมเด็จพระราชปิตุจฉา เจ้าฟ้าวไลยอลงกรณ์กรมหลวงเพชรบุรีราชสิรินธร

ในวันที่ ๒๔ กันยายน ซึ่งเป็นวันคล้ายวันสวรรคตของสมเด็จพระมหิตลาธิเบศร อดุลยเดชวิกรม พระบรมราชชนก พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ท่านผู้หญิงทัศนาวลัย ศรสงคราม เป็นผู้แทนพระองค์บำเพ็ญพระราชกุศลทักษิณานุปทาน อุทิศถวายเป็นการส่วนพระองค์เป็นประจำทุกปี

จึงถือได้ว่า พระสถูปเจดีย์โรงเรียนพระปริยัติธรรมวัดปทุมวนารามราชวรวิหารแห่งนี้ เป็นสถานที่สำคัญส่วนพระองค์ในการบำเพ็ญพระราชกุศลของราชสกุล

“มहितล” สมเด็จพระประสงค์ของสมเด็จพระมหิตลธิเบศรคุดยเดชวิกรม พระบรมราชชนกและถือเป็นสถานที่สำคัญยิ่งทางประวัติศาสตร์ไทย

ลำดับเจ้าอาวาส

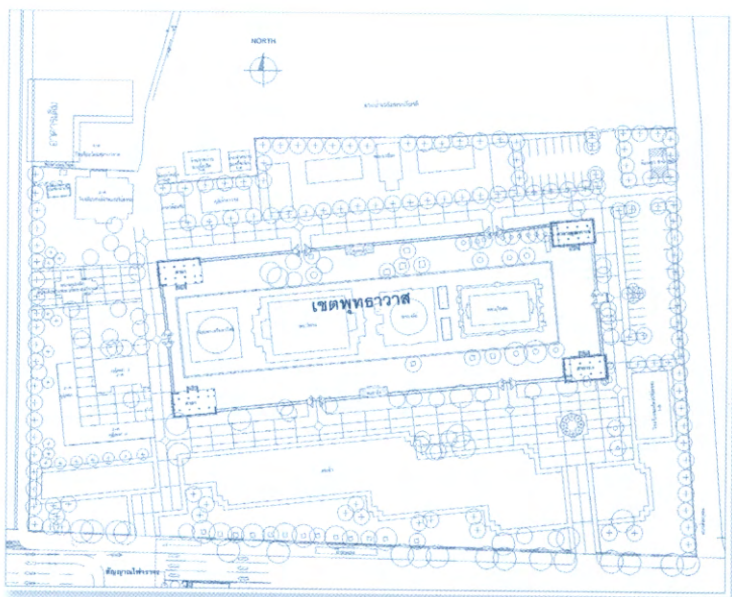
วัดปทุมวนารามเป็นพระอารามหลวงที่มีชื่อเสียงในทางการศึกษา พระปริยัติธรรมและทางฝ่ายวิปัสสนาธุระมาตั้งแต่แรกสร้างพระอาราม พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดฯ ให้มีมนตรีพระเถรอาจารย์ฝ่ายธรรมยุติกาจากวัดบวรนิเวศวิหารมาเป็นเจ้าอธิการปกครองโดยพระราชทานสมณศักดิ์เป็น **พระครูปทุมธรรมธาดา** นับเนื่องจนถึงปัจจุบันมีเจ้าอาวาส รวม ๘ รูปดังนี้

๑. พระครูปทุมธรรมธาดา(กล้า)
๒. พระครูปทุมธรรมธาดา(สิงห์ อคฺคธมฺโม)
๓. พระปัญญาพิศาลเถร(สิงห์)
๔. พระวิสุทธิสารเถร(ผิว)
๕. พระปัญญาพิศาลเถร(หนู สฐิตปญฺโญ)
๖. พระธรรมปาโมกข์(บุญมัน มนฺตาโสโย)
๗. พระราชวรคุณ(สายหยุด ปญฺญาสาโร)
๘. พระเทพปัญญาภรณ์(อมร ญาโณทโย) เจ้าอาวาสองค์ปัจจุบัน

วัดปทุมวนารามราชวรวิหาร

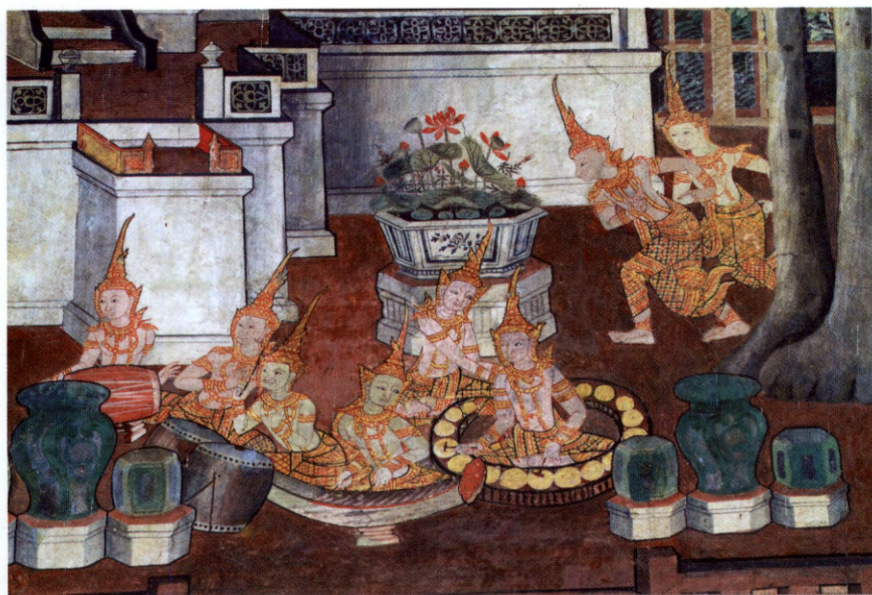
ที่มา : กองจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร

แผนผังอาคารเขตพุทธาวาส : พระอุโบสถ พระเจดีย์ พระวิหาร โพรซิมระ

แนวคืนตาลกำพวงรอบสุทิสถนมหานคร

เหล่าเทพยดาบรรเลงดุริยดนตรี ภายในจิตรลดาวันอุทยาน

ปราสาทวันอุทยานและปราสาทโมกขรณี

ผนังด้านตะวันออก (เบื้องหลังพระสายนปฏีมา) ภาพพระบัวในกิ่งงาช้างเอราวัณ

พระอุโบสถ

ภาพจิตรกรรมฝาผนังภายในพระอุโบสถ

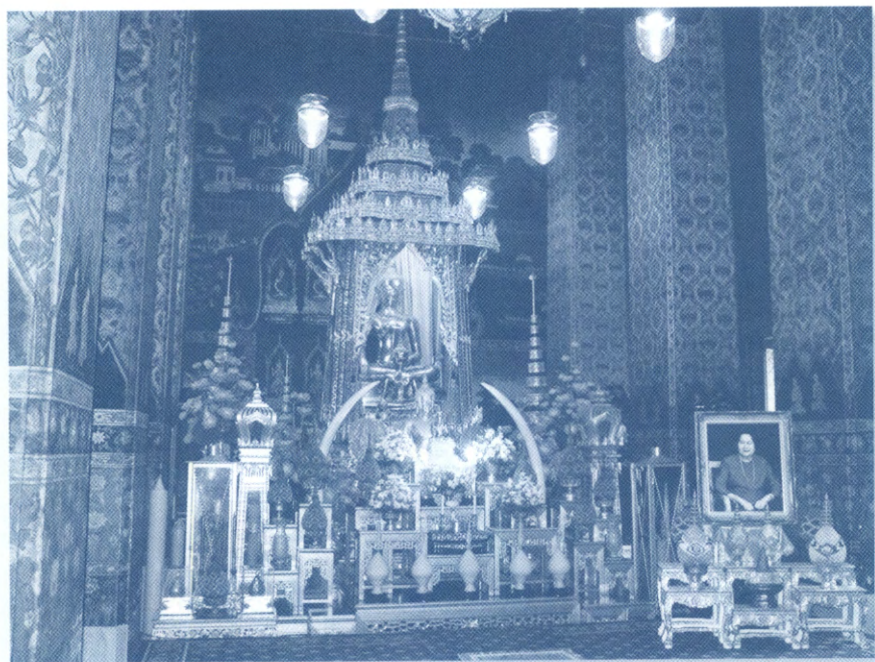
นางสุธรรมา นางสุนันทา และนางสุจิตรา กล่าวเตือนเฆาะเย้ยนางนงกยางสุชาดา

พระสายนันปฏิมา

พระเจดีย์ประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุ

ภาพจิตรกรรมและพระเสิม (พระเสริม) พระพุทธปฎิมาประธานภายในพระวิหาร

จิตรกรรมภาพพุทธบริษัท ๔

จิตรกรรมเรื่อง ศรีธัญชัย ภายในพระวิหาร

พระเลื่อม (พระเสริม) และพระแสน ประดิษฐานภายในพระวิหาร

พระแสน

โพธิมระ

โรงเรียนพระปริยัติธรรม พระสถูปบรรจุพระบรมอัฐิ พระอัฐิและพระภราดรสังฆการ

พระบรมฉายาสาทิสลักษณ์พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ณ พระวิหารวัดปทุมวนารามราชวรวิหาร

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. จีราวรรณ แสงเพชร^{*}

พระวิหารตั้งอยู่ถัดจากพระเจดีย์ประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุ ตามแนวแกนทิศตะวันออก พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดฯ ให้สร้างขึ้นเพื่อเป็นธรรมสวนะสถานสำหรับพระมหาโพธิ์ สำหรับภาพจิตรกรรมภายในพระวิหารโปรดฯ ให้เขียนภาพส่วนต่าง ๆ ดังปรากฏในพระราชกระแสรับสั่ง^๑ ความว่า

“... ฝ่ายนั่งหว่างหน้าต่าง มีจิตรกรรมแสดงเรื่อง **ศรีรัตนัญชัย** บนหลังหน้าต่างขึ้นไป แสดงเรื่อง **กระบวณเสด็จพระราชดำเนินโดยทางชลมารค พระราชทานพระกฐิน** และมีบุษบกที่ประดิษฐานพระพุทธรูปปฏิมากร....”

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จพระราชดำเนิน ถวายผ้าพระกฐินพระราชทาน

ภาพจิตรกรรมที่โดดเด่นที่สุดภายในพระวิหาร คือภาพจิตรกรรมบนผนังเหนือกรอบของหน้าต่างและประตู เรียงลำดับจากผนังด้านสกัดฝั่งตะวันตก ตรงข้ามพระเลิม (พระเสริม) พุทธปฏิมาประธาน ต่อเนื่องมายังด้านทิศเหนือ แล้ววนมาบรรจบกับภาพพระพุทธรเจ้าในภัททกัปณังพระวิหารทิศตะวันออกและทิศใต้ ภาพจิตรกรรมดังกล่าวเป็นภาพบันทึกเหตุการณ์พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จพระราชดำเนินถวายผ้าพระกฐินโดยกระบวณพยุหยาตราชลมารค ณ วัด

*หัวหน้าภาควิชาทัศนศิลป์ คณะศิลปกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

^๑ จดหมายเหตุไม่ปรากฏ จ.ศ., พระราชกระแส หมายเหตุที่ ๑๓๖๕/๑.

ปทุมวนารามราชวรวิหาร ภายหลังจากการฉลองพระอารามเมื่อปีพุทธศักราช ๒๔๑๐^{๒๓} สำหรับเส้นทางเสด็จพระราชดำเนิน^{๒๔} นั้นพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จฯลงจากพลับพลาฉนวนท่าน้ำ **พระที่นั่งขลุ่ยพิฆาม** ริมแม่น้ำเจ้าพระยาบริเวณท่าราชวรดิษฐ์ประทับเรือพระที่นั่งเสด็จฯทางชลมารคแล่นเข้าคลองบ่อมเพชรตรงมาเลียวที่คลองมหานาคตรงไปยังวัดปทุมวนาราม

ภาพจิตรกรรมด้านสกัดฝั่งทิศตะวันตก นับเป็นจุดเริ่มแรกของการจัดกระบวนเรือพยุหยาตราเบื้องหลังคือ ภาพพระที่นั่งพระตำหนักกริมน้ำและสถานที่สำคัญ ซึ่งการเขียนภาพดังกล่าวสอดคล้องกับหลักฐานภาพถ่ายโบราณและงานสถาปัตยกรรม ที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดฯ ให้ปรับปรุงขึ้น

“...พระตำหนักน้ำเดิม ทำเป็นพระตำหนักปักเสาลงในน้ำ ทอดคาน ทำเหมือนพระตำหนักเดิม แต่มุ่งกระเบื้อง ซึ่งโปรดให้หรือทำเสียใหม่ ให้ก่ออิฐถมที่ขึ้นเสมอพื้นดิน ปลูกเป็นพระที่นั่งฝ่ายหน้า ฝ่ายในแดงคักกลางที่ประทับหลังหนึ่ง มีพลับพลาข้างหน้าชื่อ **ขลุ่ยพิฆาม** องค์กรกลางชื่อ **ทิพยสถานเทพสถิตย์** องค์กรเหนือชื่อ **ราชกิจวินิจฉัย** องค์กรใต้ชื่อ **อนงค์ไวยสราญรมย์** ทำบ่อมขึ้น ๒ บ่อม เหนือน้ำชื่อ **บ่อมพรหมอำวนยสิทธิ์** ใต้น้ำชื่อ **อินทรอำวนยศร** ที่หน้าพระตำหนักน้ำนั้น ก่อเป็นกำแพงล้อมรอบ สำหรับเป็นที่ทรง พระเจ้าลูกเธอหัตถ์ว่ายนํ้าในที่นั้น ที่ทำหน้า

^{๒๓} หมายรับสั่งเลขที่ ๗ จ.ศ. ๑๒๓๙ (พ.ศ. ๒๔๑๐) เรื่อง เสด็จพระราชทานพระกระสุน ณ พระอารามหลวงทุกพระอาราม วัดปทุมวนารามที่ ๑ เอกสารจากกองจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากรพบบัญญัติหมายรับสั่งเรื่องดังกล่าว แต่ไม่พบรายละเอียดเหตุการณ์ครั้งนั้น

^{๒๔} เส้นทางเสด็จพระราชดำเนินทางชลมารค ของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวไปยังวัดปทุมวนารามราชวรวิหาร มีบันทึกในหมายรับสั่งหลายฉบับ ตัวอย่างเช่น หมายรับสั่งเลขที่ ๑๗ จ.ศ. ๑๒๑๙ (พ.ศ. ๒๔๐๐), หมายรับสั่งเลขที่ ๒๔ จ.ศ. ๑๒๒๒ (พ.ศ. ๒๔๐๓), หมายรับสั่งเลขที่ ๕ จ.ศ. ๑๒๒๔ (พ.ศ. ๒๔๐๕)

พระดำหนักให้ชื่อว่า **ท่านิเวศวรดิฐ** ทำขุนนางขึ้นให้เรียกว่า **ท่านาพรดิฐ** แล้วโปรดให้ทำเพิงที่ริมถนนอีกหลังหนึ่ง สำหรับให้ขุนนางเฝ้าเมื่อเวลาเสด็จกลับจากลอยพระประทีป...”^๕

ถัดขึ้นไปที่เบื้องหลังมุกทิสได้เขียนภาพ “**โรงนาฬิกา**”^๖ ซึ่งพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดฯ ให้สร้างขึ้น โรงนาฬิกามีขนาดความสูง ๑๐ วา ตัดตั้ง นาฬิกาเรือนใหญ่สำหรับบอกเวลา ถัดมาคือ ส่วนยอดพระที่นั่งดุสิตมหาปราสาทแนวกำแพงฝั่งตะวันตกและประตูพระบรมมหาราชวัง ซึ่งช่างได้เขียนไว้อย่างครบถ้วน บริเวณตอนบนด้านทิศเหนือและทิศใต้ คือทิวทัศน์บ้านเรือน ล้ำคลองและแม่น้ำเจ้าพระยามีภาพประชาชนมารักเฝ้าชมพระบารมีอยู่ตามเคหสถาน ทั้ง ๒ ฝั่งลำน้ำ มั่นงพระวิหารเบื้องหลังบุษบกประดิษฐานพระเสิม ที่แนวภาพเบื้องบนของภาพพระอดีตพระพุทธเจ้าในภัทรกัป เขียนเป็นภาพพระอารามวัด ปทุมวนาราม ประกอบด้วยศาลาหน้าน้ำ พระอุโบสถ พระวิหาร หอระฆัง เสนาสนะ และหมู่กุฏิสงฆ์ต่าง ๆ ถัดลงมาเบื้องล่างคือสวนท้ายของกระบวนเรือ

การจัดกระบวนเรือพยุหยาตราขลมารคที่ปรากฏในงานจิตรกรรม

การจัดกระบวนเรือพยุหยาตรา สันนิษฐานว่าเป็นการจัดแบบ **กระบวนรายใหญ่** ซึ่งเป็นการจัดกระบวนเรือแบบลำลองในการเสด็จพระราชดำเนินถวายผ้าพระกฐินหรือโปรดฯ ให้เจ้านาย พระบรมวงศานุวงศ์ัญเชิญผ้าพระกฐินพระราชทาน

^๕ ธิพากรวมภาษาไทยชาติ (เจ้า บุนนาค), เจ้าพระยา, **พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๔**, พิมพ์ครั้งที่ ๒, กรุงเทพฯ : บริษัทอมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชซิง จำกัด (มหาชน), ๒๕๔๘, หน้า ๒๕๖.

^๖ **พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๔**, หน้า ๒๕๓.

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดฯ ให้กรมขุนราชสีหวิกรมทรงคิดแบบสร้างหอนาฬิกาขึ้น หอนาฬิกาตั้งอยู่ระหว่างหิมคานตำรายักษ์โรงทรงมีความสูง ๑๐ วา ตัดตั้งนาฬิกา ๔ ด้าน ตัวเรือนนาฬิกา มีขานมิลูบทรงไม้ทาสีดำ พื้นขานและหลังคาด้วยแผ่นตะกั่ว มีบันไดทางขึ้น สำหรับตำรวจตรวจตรา, พงษ์ไพบูลย์

รายละเอียดดูที่ **ประชุมภาพประวัติศาสตร์แผ่นดินพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว**, หน้า ๒๔๗.

ไปทอด ณ พระอารามที่ตั้งอยู่ริมฝั่งแม่น้ำ สำหรับเรือที่ใช้ประกอบกระบวนราบใหญ่ นั้น มีลักษณะเด่นที่สังเกตได้คือ จะไม่ปรากฏโขนเรือรูปสัตว์ประดับ เนื่องจากเรือที่มี โขนเรือรูปสัตว์ จะใช้เฉพาะกระบวนเรือพระราชพิธีหรือการเสด็จพระราชดำเนินของ พระมหากษัตริย์อย่างเป็นทางการ

ภาพกระบวนเรือลำดับแรกเริ่มจาก ชุดเรือตำรวจบนผนังด้านสกัดฝั่งทิศ ตะวันตกได้ภาพพระบรมมหาราชวัง ประกอบด้วยเรือแซงริ้วสายกลางขนาดยาวข้าง เรือตั้ง^๖ ๒ ชุด รวม ๓ สาย ถัดไปคือเรือตั้งอัญเชิญ **“ธงจอมเกล้า”** ซึ่งเป็น ธงบรมราชวชิรมหาสยามินทร์อันเป็นธงประจำพระองค์สำหรับพระมหากษัตริย์ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงมีพระราชดำริและริเริ่มใช้ขึ้นเป็นครั้งแรก สำหรับการเสด็จพระราชดำเนินทางชลมารค **“ธงจอมเกล้า”** มีลักษณะสำคัญคือ พื้นนอกสีแดงพื้นด้านในสีขาบกลางธงเป็นรูปพระมหาพิชัยมงกุฏ ประดิษฐาน เหนือพานขนาดยาวด้วยฉัตร ๗ ชั้น ใช้สำหรับชักขึ้นบนเสาเรือพระที่นั่ง เป็น เครื่องหมายว่าเสด็จพระราชดำเนินโดยเรือลำนั้น^๗ สำหรับภาพที่ปรากฏในงาน จิตรกรรมเขียนเป็นเรือตำรวจ อัญเชิญธงจอมเกล้าบนพื้นสีขาบที่ปักประดับเหนือ เสากลางลำเรือ หน้าเรืออัญเชิญผ้าพระกฐินพระราชทาน

ลำดับถัดมาบนผนังพระวิหารด้านทิศใต้คือ เรืออัญเชิญผ้าพระกฐิน พระราชทานเขียนเป็นเรือริ้ว ๓ สาย ประกอบด้วย ริ้วสายกลาง **เรือเอกไชยเห็นหา** โขนเรือเป็นไม้รูปตั้งเข็สูง เขียนประดับด้วยสายลงรักปิดทองรูปหเรทตลอดลำตัว และส่วนหาง ส่วนกลางตั้งบุษบกยอดทรงมณฑป ประดิษฐานผ้าพระกฐินบนพานแว่นฟ้า ผู้ที่เชิญผ้าพระกฐินแต่งกายสวมเสื้อครุยและสวมลอมพอก จำนวน ๓ นาย ที่เบื้องหน้าและตอนท้ายเรือมี **นักรบราช**^๘ นุ่งโจงกระเบนสวมลอมพอกถือธงสามชาย

^๖ ลักษณะเด่นของ **เรือตั้ง** โขนเรือและท้ายเรือ ปาดเป็นมุมแหลมคล้ายรูปปีกกา ส่วน **เรือแซง** โขนเรือ และท้ายเรือจะลาดเป็นมุมป้าน

^๗ อดิศักดิ์ มาเจริญ, **ธงไทย**, กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, ๒๕๒๐, หน้า ๒๐.

^๘ **นักรบราช** หมายถึง ตำแหน่งผู้ที่ถือขี้ผึ้งเรือพระที่นั่ง

ในส่วนของฉัพพายมีการสวมเสื้อแขนยาวนุ่งโจงกระเบน บนลำเรือตั้งฉัตร ๗ ชั้น สีแดงประดับเป็นระยะ ที่หน้าข้างเรืออัญเชิญผ้าพระกฐินคือ **เรือกลองใน** และ **เรือกลองนอก** เป็นเรือบรรเลงศุภยดนตรี ลักษณะเป็น **เรือตั้ง** กลองลำเรือมีแก๊งักญญาหลังคาคาดผ้าสีแดงเขียนลายทอง ภายในมีนักดนตรีนั่งประจำ ๓ นาย เครื่องดนตรี ประกอบด้วยปี่ชวาและกลองมะโหระทึก บรรเลงเพลงไปตามลำน้ำ สำหรับเพลงที่ใช้บรรเลงในการอัญเชิญผ้าพระกฐินกระบวนพยุหยาตราทางชลมารคคือ **เพลงสรรหม่าไทย**^{๑๖} ฉัพพายเรือทั้ง ๒ ลำ นุ่งผ้าโจงกระเบน สวมเสื้อแขนยาว ภายในเรือตั้งตั้งไม้ยาวผูกผ้าแดงเป็นพู่ ๓ ชั้น สำหรับกระทุ้งบอกจังหวะการพายเรือ

ลำดับถัดมาคือภาพลัทธิที่สุด บริเวณกึ่งกลางผนังด้านทิศใต้ เขียนภาพเรือริ้วสายเอก เป็นภาพ**พระบรมฉายาสาทิสลักษณ์พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว** เสด็จพระราชดำเนินประทับเรือ **พระที่นั่งกิงศรีประทักษิ** เป็นเรือพระที่นั่งทรง กลองลำเรือทอดบัลลังก์ักญญาหลังคาทรงประทุนประดับม่านทอง พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ประทับบนพระราชอาสน์ภายในบัลลังก์ักญญา ทรงฉลองพระองค์แขนยาวสีขาบสวมพระมาลาประดับยี่เกาขนนกการเวก ทอดพระเนตรทัศนียภาพผ่านกล้องโทรทรรศน์^{๑๗}ในพระหัตถ์เบื้องขวา มีมหาดเล็กอยู่งานเฝ้า

^{๑๖} สัมภาษณ์ ครูบ๊ีบ คงลายทอง ข้าราชการกรมศิลปากร และอาจารย์พิเศษ สาขาดุริยางค์ไทย ภาควิชาดุริยางคศิลป์ คณะศิลปกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย และเป็นครูผู้ตีเป่าปี่ชวา กระบวนเรือพยุหยาตราทางชลมารค ในการเสด็จพระราชดำเนินถวายผ้าพระกฐินพระราชทาน ประจำปี พ.ศ. ๒๕๕๐

- เพลงสรรหม่า เป็นเพลงปี่ชั้นสูง มี ๒ แบบ คือ (๑) **เพลงสรรหม่าไทย** ใช้ประกอบเพื่อบรรเลงเริ่มต้น ในงานมงคล (๒) **เพลงสรรหม่าแขก** จะใช้ประกอบการบรรเลงในงานอวมงคล เช่น งานศพ

- เครื่องดนตรีในการจัดกระบวนเรือพยุหยาตราทางชลมารค สำหรับการแห่ผ้าพระกฐินพระราชทาน ปัจจุบันใช้ **กลองแขก** บรรเลง สันนิษฐานว่าในอดีตอาจจะมีการใช้กลองมะโหระทึก ดังที่ปรากฏในภาพจิตรกรรม

^{๑๗} ภาพพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงกล้องโทรทรรศน์หรือกล้องส่องทางไกล ปรากฏในภาพจิตรกรรมที่เขียนถึงเหตุการณ์พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงทอดพระเนตรสุริยุปราคาที่ตำบลหัวคอกจังหวัดประจวบคีรีขันธ์ ๒ แห่ง คือ พระอุโบสถวัดราชประดิษฐสถิตมหาสีมาราม กรุงเทพมหานคร และพระอุโบสถวัดเสนาสนาราม จังหวัดพระนครศรีอยุธยา

๒ นาย ที่ข้างพระราชอาสน์ตั้งพานพระศรีทองคำ เป็นเครื่องประกอบพระอิสริยยศ และเครื่องราชูปโภค

สำหรับข้าราชการบริวารที่มีตำแหน่งในเรือพระที่นั่ง มีความสืบเนื่องมาตั้งแต่ ครั้งกรุงศรีอยุธยา ปรากฏในตำนานเสด็จประพาสและตำรากระบวนการพยุหยาตราทางบกและทางน้ำ^{๕๖} ซึ่งใช้เป็นแบบแผนต่อมาในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงมีพระวินิจฉัยเปรียบเทียบกับ ครั้งรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

“...เมื่อฉันเป็นราชของครักษ์ในรัชกาลที่ ๕ เคยลงเรือพระที่นั่ง ตามเสด็จไปภูมิตหลายปี ราชของครักษ์กับจางวางหัวหมื่นมหาตเล็ก ๔ คน ลงเรือพระที่นั่ง เฝ้าอยู่ในกันยา กำนันพระแสงปืนต้น อยู่นอกม่านข้างหน้ากันยา...”^{๕๗}

จากพระวินิจฉัยดังกล่าวสามารถเปรียบเทียบได้กับภาพจิตรกรรม กระบวนเสด็จพยุหยาตราชลมารค ที่เขียนขึ้นในพระวิหารวัดปทุมวนารามได้อย่าง ชัดเจนโดยเฉพาะตำแหน่ง กำนันพระแสงปืนต้น ที่ถือพระแสงปืนประจำอยู่หน้า บัลลังก์ัญญาด้านกบขวาเรือพระที่นั่ง

ลำดับถัดมาจัดกระบวนเรือริ้ว ๓ สาย ประกอบด้วย **เรือกิ่งไกรสร मुख** **พระที่นั่งรอง** ริ้วสายกลาง ขนาดข้างด้วยเรือแซง ๒ ลำเป็นเรือตำรวจ ถัดไปเป็น

^{๕๖} ราชละเอียดการจัดกระบวนเรือในตำนานเสด็จประพาสและตำรากระบวนการพยุหยาตราทางบกและทางน้ำ หนังสืออภินิหารนิพนธ์นิพนธ์ต่าง ๆ ภาคที่ ๑๙ ว่าด้วยกระบวนเสด็จประพาส ซึ่งสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ และสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ทรงมีพระวินิจฉัยปรากฏในหนังสือชุด **สาส์นสมเด็จพระ** ราชละเอียดชุดที่ **สาส์นสมเด็จพระ** เล่ม ๑๒, กรุงเทพฯ : องค์การตำราของครูสภา, ๒๕๐๔, หน้า ๖๑-๖๘.

^{๕๗} **สาส์นสมเด็จพระ** เล่ม ๑๒, หน้า ๖๕.

กระบวนหมู่เรือกันยา จัดเรือกระบวนเป็น ๓ สาย ๕ สาย และ ๖ สาย เรียงลำดับจากส่วนกลางจนถึงพระวิหารทิศใต้ ต่อเนื่องไปยังผนังด้านทิศตะวันออกและทิศเหนือ ลักษณะเป็นเรือแข่งผูกผ้าและผูกทวนหน้าโชนเรือเป็น *เรือทรงสำหรับพระเจ้าน้อยยาเธอ พระเจ้าอุฎยาเธอ พระเจ้าหลานเธอ พระเจ้าราชวงศ์เธอ ที่ตามเสด็จ*^{๑๑} ติดตามด้วยหมู่เรือมุขมาตยาผู้ใหญ่ เป็นเรือกามมิกัญญาสำหรับขุนนางผู้ใหญ่ที่รับราชการสนองเบื้องพระยุคลบาท ปิดท้ายกระบวนคือ *เรือแก่งพัง* สำหรับขุนนางจีนเจ้าภาษีแต่งตัวอย่างขุนนางเมืองจีนตามเสด็จไปเบื้องหลัง ฝ่าพายสวมกางเกงเลื้อยกักและหมวกจีบโดยใช้วิธีการยื่นพายเรือ

การจัดเรือกระบวนเรือพยุหยาตรา^{๑๒} ที่ปรากฏในงานจิตรกรรมประดับผนังพระวิหารสะท้อนให้เห็นถึงวาระสำคัญของการเฉลิมฉลองพระอารามและการเสด็จพระราชดำเนินถวายผ้าพระกฐินของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่จัดขึ้นอย่างสมพระเกียรติตามเส้นทาง ๒ ฝั่งลำน้ำจากพระบรมมหาราชวังถึงท่าหน้าวัดพุทธมณฑลารามภาพพระบรมฉายาสาทิสลักษณ์พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนับเป็นภาพที่ทรงคุณค่าสำคัญยิ่งทางประวัติศาสตร์มีความเกี่ยวเนื่องโดยตรงกับวาระแรกของการสถาปนาพระอารามนาม *“พุทธมณฑลาราม”* ซึ่งเปรียบเสมือนทิพย์วิมานกลางสุทิสสนมมหานคร ที่ยังคงความเป็นศูนย์กลางพระนครทั้งในอดีตปัจจุบันและอนาคต

^{๑๑} เปรียบเทียบการจัดเรือกระบวนเรือ กับวาระการเสด็จเลียบพระนครทางชลมารค ภายหลังจากพระราชพิธีบรมราชาภิเษกพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อพุทธศักราช ๒๔๑๔ รายละเอียดดูที่ *พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๔*, หน้า ๒๑๙-๒๒๑.

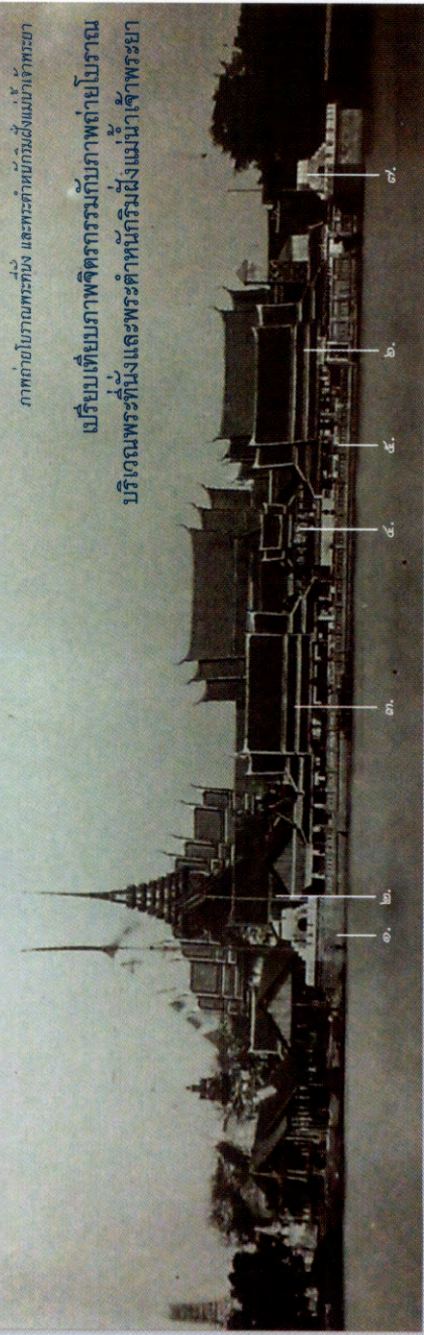
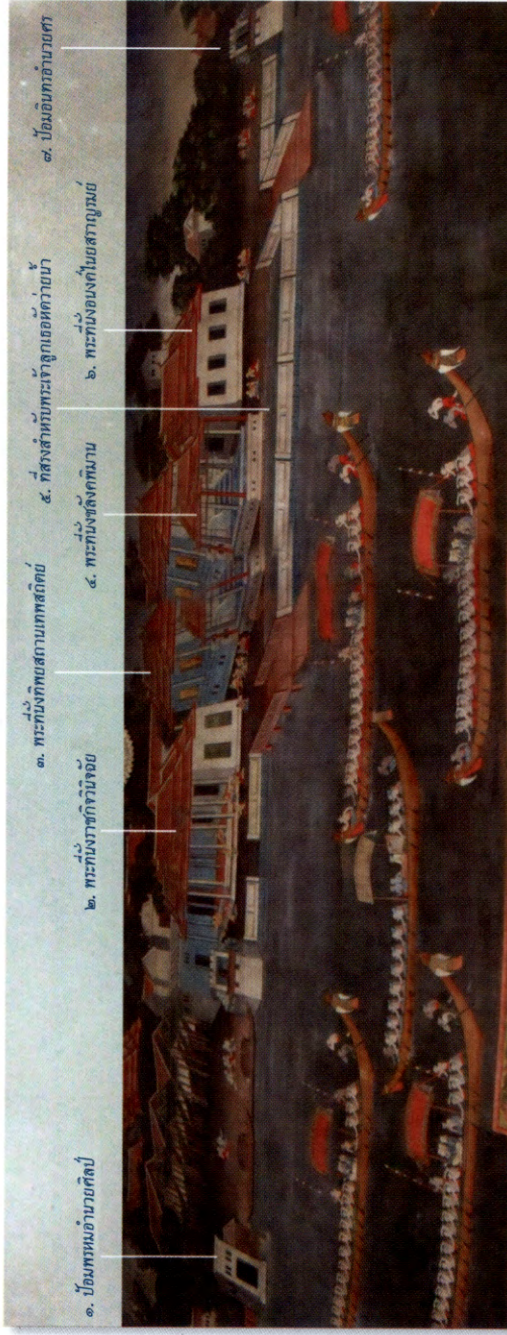
^{๑๒} จำนวนเรือที่เข้าร่วมเรือกระบวนพยุหยาตรา ประมาณ ๖๐ ลำ

พระวิหารวัดปทุมวนารามราชวรวิหาร

โรงนาฬิกา ส่วนยอดพระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท แนวกำแพงและประตูพระบรมมหาราชวัง

ภาพถ่ายโบราณพระที่นั่ง และพระตำหนักชั้นฝั่งแม่น้ำเจ้าพระยา
เปรียบเทียบภาพจิตรกรรมกับภาพถ่ายโบราณ
บริเวณพระที่นั่ง และพระตำหนักชั้นฝั่งแม่น้ำเจ้าพระยา

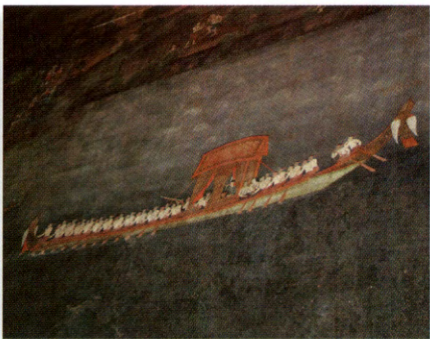
เรือตำรวจอัญเชิญธงจอมเกล้า

เรือเอกไชยเหินหาอัญเชิญผ้าพระกฐิน

ผ้าพระกฐิน ประดิษฐานบนบุษบกยอดทรงมณฑป

เรือพระที่นั่งกิ่งศรีประภักศชัย เรือพระที่นั่งทรง

ริ้วสายกลางเรือกิ่งไกรสรमुख พระที่นั่งรอง

พระบรมฉายาสาทิสลักษณ์พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

พระบรมฉายาลักษณ์พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระมาลาประดับยี่เก้านนการะเวก
ที่มา : กองจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร

หมู่เรือกัญญา ริว ๓ สาย ๔ สาย ๖ เรือทรงสำหรับพระเจ้าน้องยาเธอ
พระเจ้าลูกยาเธอ พระเจ้าหลานเธอ พระเจ้าราชวงศ์เธอที่ตามเสด็จ

หมู่เรือกัญญา เรือทรงสำหรับพระเจ้าน้องยาเธอ พระเจ้าลูกยาเธอ
พระเจ้าหลานเธอ พระเจ้าราชวงศ์เธอที่ตามเสด็จ

หมู่เรือมขมาตยา สำหรับขุนนางผู้ใหญ่ที่ตามเสด็จ

เรือแก่งพิ้ง เรือขุนนางจีนเจ้าภาษีตามเสด็จปิดท้ายกระบวนเรือ

สวดมนต์พระราชาธิพนธ์

ในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

บรมราชาธิพนธ์

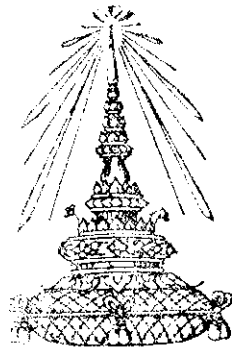
พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงสมรรัตนสุริยเชษฐา

โกศลทิพย์พิมพ์

พิมพ์ที่กรุงเทพฯ

พิมพ์ที่กรุงเทพฯ

๑๓๓
 ๑๓๓

หอสมุดกลาง

จุฬาลงกรณ์ มหาวิทยาลัย

เลขที่ ๑๑๑ ๕๓

หมวด กวดช่วยในโรงเรียน (๑)

แผนก ธรรมะ

สวคมนตรีพระราชนิพนธ์

ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

รวมครั้งที่ ๑

พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงสมรรัตนสิริเชษฐ

โปรดให้พิมพ์

เมื่อเชษฐ พ.ศ. ๒๔๖๗

พิมพ์ที่โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร

๖๕๕๐๗๕

อภิวาทนคีตสย นิตยั วฤทโธปเสวินः
 จตวารี สंप्रवरुณเต आयुः विद्या बसो पलम.
 ธรรม ๔ ประการคือ อายุ วิทยา ยศ กำลัง ย่อม
 เจริญพร้อมบริบูรณ์แต่ชนผู้มีปรกตือภิวาทแลไปมาหาสู่
 พฤทธยบุคคลเป็นนิตยั

วันที่ ๓ เมษายน พ.ศ. ๒๕๖๗

สิมอรตพิ

๑๕๕๕

สารบรรพ์

นโมการุญชะ	หน้า ๒
ตฺรตนปณามคาคา	„ ๔
ท้าวตฺรเช่า	„ ๑๐
พทุชาภิตฺติ	„ ๓๐
ธมฺมาภิตฺติ	„ ๓๒
สัฆมาภิตฺติ	„ ๓๔
รตนคฺตยปณามคาคา	„ ๓๖
สัฆคปรัภิตฺตฺนปาส	„ ๓๗
ท้าวตฺรเย็น	„ ๒๒๔
พทุธานสฺสฺติ	„ ๒๔
พทุชาภิตฺติ	„ ๒๕
ธมฺมานสฺสฺติ	„ ๒๗
ธมฺมาภิตฺติ	„ ๒๗
สัฆานสฺสฺติ	„ ๓๒
สัฆาภิตฺติ	„ ๓๔

๒

โมกฺษุปายคาคถา	หน้า ๓๖
โอวาทปาติโมกฺษาทีปาสู	,, ๔๔
รัตนตฺตยปภาวภิกฺขาจนคาคถา	,, ๖๒
เทวตาปตฺติทานคาคถา	,, ๖๖
สพฺพปตฺติทานคาคถา	,, ๗๐

สวดมนต์พระราชาธิพนธ์

ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

รวมพิมพ์ครั้งที่หนึ่ง ๘ เรื่อง คคือ

นโมการุญชกะ

ตริตนปณามคาถา

ทำวัดเช้าทำวัดเย็น

โมกขุปายคาถา

โอวาทปาฏิโมกขาธิปาฐ

รัตนตตยปภาวภิกขาจนคาถา

เทวตาปตติทานคาถา

สพพปตติทานคาถา

นโมการณัฐกะ

นโม ขวโศ สมมา สมพุทธสส มहेสิโน

นโม อุตฺตมมมสฺส สุวาทสฺสเสว เตนอิ

นโม มหาสิมฺสลาบี วิสุตฺตสิสฺสิจฺฉิโน

นโม โยมาคฺยารทฺสสฺส รัตนคฺตยสฺส สาธุกั

นโม โยมกาคีตฺสสฺส ศสฺส วคฺตฺตคฺตยสฺสบี

นโมการปฺยภาเวน วิคฺคฺคฺนคฺ อุตฺตทวา

นโมการานฺภาเวน สุวตฺติ โหคฺ สพฺพทา

๓

นโมแปดหมวด

ขอนอบน้อม แก่พระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมา
 สัมพุทธเจ้า ผู้แสวงหาซึ่งประโยชน์อันใหญ่
 ขอนอบน้อมแก่พระธรรมอันอุดม ที่พระองค์ตรัส
 แล้วชอบแท้ ในพระศาสนานี้

ขอนอบน้อมแม่แก่พระอริยสงฆ์หมู่ใหญ่ ผู้มีศีล
 แลทิฐิอันหมดจด

การนอบน้อมแก่พระรัตนตรัยที่ปรารถแล้ว ว่าโอม
 คือ อ, อุ, ม, ดังนี้ ให้สำเร็จประโยชน์

ขอนอบน้อม แม่แก่ประมุขสามแห่งวัตถุ อันเช่น
 ไปล่วงโทษต่ำช้านั้น

ด้วยความเป็นแห่งการกระทำความนอบน้อม ขอ
 อยู่ทวารทั้งหลาย จงปราศจากไป

ด้วยอานภาพแห่งการกระทำความนอบน้อม ขอ
 ความกลัวสัจจังมีทุกเมื่อ

นโฆการสฺส เทเสน วิณฺหิตี โหมิ เทชวาทิ

ทิวทนปณามคาถา

พทุธํ นเม รตนภุคฺสรวริจิตํ
 สมนํ นเม รตนภุคฺสทวิสุทฺธิสํ,
 สํหํ นเม รตนภุคฺสสุลลทัญญู
 เอตํ นเม ทิวทนํ รตนคฺคชวทํ.

สมุมาสโมสริทวคฺคภูวิเสสภูคํ
 อญฺโณณญชฺชคฺคคฺคณโยควสขฺยวคฺคํ,
 อสฺมํ คชมฺหิขํ คเถว ยถา ทิวทนฺเต
 เอกํ วินา คทิตเรสมสมฺภเวณ.

ด้วยเหตุแห่งการกระทำวาระอันนี้ : ขอเราจง
ยินดีมีเศษในมรดกที่อันเลิศ

คาถาสำหรับนมัสการพระรัตนตรัย

สาธุชนพึงนมัสการพระพุทธเจ้า ผู้มีพระศรัทธากาย
แลพระหฤทัยเกิดแล้วเป็นวิคิตระ พงนอญน้อมพระธรรม
อันมีความหมดจดในสเนลเป็นแก่นสารเกิดแล้วเป็นวิคิตระ
พงนอญน้อมพระสงฆ์ ผู้มีศีลแลวิญญูชนทั้งสามเกิดแล้ว
เป็นวิคิตระ พงนอญน้อมพระรัตนไตรอัน อันเรียกว่า
รัตนตรัย.

โลกเช่นวิคิตพิเศษข่มขมหรือ กั้นโดยชดถ เป็น
ไยแล้วด้วยอำนาจสวระปัจจะกอยด้วยพระคุณอันสมควร
แก่กันแลกัน เข็รียบเข็รยกันแลปัจจะกอยอย่างสามอัน จะ
จจากเศษอันหนึ่งแล้ว ยิงยักศอชอันนอกกันนแก่คังอช
ไม่ได้ ฉนโค แะพระรัตนตรัยนี้ ก็พ้นน

๖

โลกเก ฤทธิจ จีเรน จ ปาตุลลัต
 คมภูวณวิสัย อทิทุทตลุต,
 วิญญูหิ ชนคติชเนหิ วิชณรุษ
 โลกมูหิ เกหิจิ กลณรุปลพณนี.

เกสณจิ สญจวิทิตี คุณกายทาย
 นามะเทิเยว ชนตาย สวิสุตมูขี,
 สมปัสสตี มนสิ สุตอุปสาทฐาน
 ปุณณตติทานมสมุตตมปุณณณ.

ทุลลชา ปุณณนุช สวณ คตาน
 ปุชามเทศ ปรม อภิปุชเนย,
 นพพานตจฉิกริยายปนิสสยตถ
 สมมา กิเลสมลโสณลิกุชียา จ.

๗

ที่จะมีปรากฏขึ้นในโลกแต่บางครั้งนั้นนัก มีอรรถ
อันจะเห็นได้ โดยยากอย่างยิ่ง เช่นวิสัยของผู้มีปรีชา
ญาณอันลึก มีปรกติอันวิญญูชนผู้บัณฑิตจะพึงรู้ได้
คนอันใคร ๆ ในโลกจะรู้ได้อย่างไร

อันบัณฑิตบางพวกก็แข็งได้ก็ เพราะความที่พระ
รัตนตรัยนั้นเป็นที่ประชุมแห่งพระคุณ ปรากฏชัดแล้ว
ในประชุมชนแต่โดยพระนามทั้งหลายเท่านั้น เป็นที่ตั้ง
แห่งความเลื่อมใสอันบริสุทธิ์ในใจของบุคคลทั้งหลาย ผู้
เห็นด้วยตนเอง เช่นภาคพื้นของบุญอันเอกไม่มีความอื่น
เสมอของผู้ต้องการบุญทั้งหลาย.

เช่นคัมภีร์แห่งความพ้นทุกข์ของสาวชนทั้งหลาย
ผู้ถึงสรณะ ล้วนที่ลุล่วงวิชาทั้งหลาย ก็เป็นวิถุคควรร
บายยิ่งเป็นอย่างยิ่ง เพื่อเป็นอันสืบแห่งความทำให้
แจ้งซึ่งพระนิพพานด้วย เพื่อความสำเร็จแห่งการชำระ
กิเลสมลทินโดยชอบด้วย

๘

สาธุที อตุลกุสเลหุปเสวนันยั
 ปาณเทหิ จายี สรวณั คมนियเมว,
 ตสฺมา หิ คัม คิระคณั สรวณั คคมุห
 วจคินทิวั ขณะขณะสุ นมสฺสฺมานา.

ปุชฺเชม จายี สสคัม สุปฺสนนเรคฺคา
 ตคฺคาณปาริจริยาย สทา วจตา ฯ,
 ยุณฺเณน ตคฺคาต สุกเตน สฺว ภาเวมุ
 เตเชน คสฺส ๑ สทายี สฺวคฺคิ โหตุ.

โย เจห อมฺมวณฺณยมิหิ ปมาณฺณโต
 โลกคฺคาตวามิสมโย นิชโต สฺโพชฺฌณั,
 คสฺส สฺยนิสฺสยเจมาย อยมฺปิ โหตุ
 วจคฺคาตเย ปริจฺจโต สฺยสาทกาโร.

นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส

พุทฺธาทิถุติ

โย โสฺ คตฺวาโต อรหํ สมฺมาสมฺพุทฺโธ วิชฺชา-
วธเสยฺยํโน สุกโต โลกวิภู อนุตฺตโร ปรีตมฺมุตฺตารดิ
สตฺถุตา เทวมนุสฺसानํ พุทฺโธ ภควา โย อิมํ โลกํ
สํเทวํ สมนวํ สพฺพหฺมกํ สสฺสสมณพฺราหฺมणे ปชํ สเทว-
มนุสฺสํ สยํ อภินฺวา สหฺมิกถฺวา ยเวเทสิ โย ฉมฺมํ
เทเสสิ อํ โภกฺตยาณํ มชฺเชกฺกฺขยาณํ ปรีโยสานกฺขยาณํ
สาคฺถิ สพฺพญฺชนํ เกวลปรีปฺเณณํ ปรีสุทฺถํ พฺรหฺมเวริยํ
ยถาสฺสึ ทมทํ ภควนฺตํ อภิปฺุชฺชามิ ตมทํ ภควนฺตํ
สิวสา นนามิ.

๑๑

ทำวัตรเช้า

ขอนอบน้อม แก่พระผู้มีพระภาค อรหันตสัมมา
สัมพุทธเจ้า พระองค์นั้น

สรรเสริญพุทธคุณ

พระศาสดาเจ้านั้น พระองค์ใด เป็นผู้ไกลไกล
เป็นผู้คว่ำหวัด ครอบงำ เป็นผู้รู้ชอบเอง เป็นผู้บริบูรณ์
แล้วด้วยวิชาแจจระณะ เป็นผู้ไปค้ำแล้ว เป็นผู้รู้แจ้งโลก
เป็นผู้ผูกบรุษที่ควรมัก ไม่มีผู้อื่นจะยิ่งไปกว่า เป็นครู
ของเทวดาแลมนุษย์ทั้งหลาย เป็นผู้เขิกขานแล้ว เช่น
ผู้จำแนกธรรม พระองค์ใด ทำให้แจ้งด้วยปัญญา
อันยิ่งเองแล้ว สอนโลกนิกยทั้งเทวามารพรหม แล
หมู่สัตว์ พร้อมทั้งสมณะพราหมณ์ แลเทวคามมนุษย์
ให้รู้ตาม พระองค์ใด ทรงแสดงแล้วซึ่งธรรมไพเราะ
ในเบื้องต้น ไพเราะในท่ามกลาง ไพเราะในที่สุก

ธมฺมาภิกฺขุติ

โย โส สุวากุชาโต ภควตา ธมฺโม สนฺทิสฺสุโก
 อกาลโก เอหิปัสสิโก โยปนยโก ปุญฺจกํ เวทิตฺตํ
 วิถฺตฺตํ คมทํ ธมฺมํ อภิปุสฺสขามิ คมทํ ธมฺมํ สิวสา
 นฺนมาสี

๗๓

ประกาศพรหมจรรย์ พร้อมทั้งธรรตพัญญชนะบริบูรณ์
 บริสุทธิ์สิ้นเชิง ข้าพเจ้าขอบูชาโดยยิ่ง ซึ่งพระผู้มี
 พระภาคเจ้า พระองค์นั้น ข้าพเจ้าขอนอบน้อมด้วยเศียร
 เกศา ซึ่งพระผู้มีพระภาคเจ้า พระองค์นั้น

ธรรเสวีญพระธรรม

พระธรรมนั้น อันใด อันพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัส
 แล้ว เป็นของอันบุคคลพึงเห็นเอง เป็นของไม่มีกาล
 เวลา เป็นของระรือเรียกผู้อื่นให้มาคู่ได้ เป็นของ
 อันบุคคลพึงน้อมเข้ามาใส่ใจ เป็นของอันวิญญูชน
 ทั้งหลายจะพึงรู้แจ้งละเพาะตัว ข้าพเจ้าขอบูชาโดยยิ่ง
 ซึ่งพระธรรมอันนั้น ข้าพเจ้าขอนอบน้อมด้วยเศียรเกศา
 ซึ่งพระธรรมอันนั้น

สัมมาภิกษุณี

โย โส สุปฺปฏิปนฺโน ภควโต สारวสํโฆ อุตฺ-
 ปฏิปนฺโน ภควโต สारวสํโฆ ญายปฏิปนฺโน ภควโต
 สारวสํโฆ สามีจิปฏิปนฺโน ภควโต สारวสํโฆ ยทิทํ
 จตุตทาริ ปุริสยุดานิ อญฺฐุ ปุริสปุคฺคลา เอส ภควโต
 สारวสํโฆ อาหุเนยฺโย ปาหุเนยฺโย ทกฺขิณฺเอยฺโย
 อณฺุชลิกรณฺเอยฺโย อนุกฺตรํ ปุณฺณกฺเขตฺตํ โลกสุตฺ-
 ตมทํ สํฆํ อภิปุชฺยามิ คมทํ สํฆํ สึรสา นมามิ.

๓๕

สรรเสริญพระสงฆ์

พระสงฆ์สาวกของพระผู้มีพระภาคเจ้าหมั่นนี้ใด เป็นผู้ปฏิบัติแล้ว พระสงฆ์สาวกของพระผู้มีพระภาคเจ้า (หมู่ใด) เป็นผู้ปฏิบัติครั้งแรกแล้ว พระสงฆ์สาวกของพระผู้มีพระภาคเจ้า (หมู่ใด) เป็นผู้ปฏิบัติเพื่อจะออกจากเครื่องผูกพัน พระสงฆ์สาวกของพระผู้มีพระภาคเจ้า (หมู่ใด) เป็นผู้ปฏิบัติชอบแท้ ชยาระไวน์ คู่แห่งบรุษทั้งหลายสี่ บรุษบุคคลทั้งหลายแปด นี้พระสงฆ์สาวกของพระผู้มีพระภาคเจ้า ท่านเป็นผู้ควรสักการะที่เขานำมาบูชา ท่านเป็นผู้ควรของทักษิณีย์ ท่านเป็นผู้ควรทักษิณาทาน ท่านเป็นผู้ควรอัญชลีกรรม ท่านเป็นเขตรบุญของโลก ไม่มีเขตรอื่นจะยิ่งไปกว่า ข้าพเจ้าขอบชานโดยยั้งซึ่งพระสงฆ์หมั่นนี้ ข้าพเจ้าขอบชานโดยเคี้ยวรเกล้า ซึ่งพระสงฆ์หมั่นนี้.

รัตนคตยปณามศาถา

พุกุโธ สุกุโธ กรุณา มหอนุโธ
โยจุนทสุททพพรญาณโตราโน
โลกุตตส ฌาปุปกิลเสสมาภูโก
อนุกามิ พุกุจํ อหมาทเรน ทํ

อมุโม ยถาโย วิบ ทุตต สตุตุโน
โย มกุกุปลาตามคเรทกีนุโก
โลกุตุตุโธ โย ร ททตุตุที่ปโน
อนุกามิ อมมํ อหมาทเรน ทํ

สโม สุขเขตตุตาภยทิจเขตตุตตณนิโต
โย ทิฏฐุสนโต สุกถานุโพธโก
โกลยูปกีนโน อริโย สุขเมธโส
อนุกามิ สจจํ อหมาทเรน ทํ

๑๗

กาถาสำหรับนมัสการพระรัตนตรัย

พระพุทธรูปเจ้าองค์โต เป็นผู้หมดจดคดีแล้ว มีกรรม
 ไม่มีที่สุดทุกขห้วงมหรรณพ มีภักษาคือขุณฺญาเครื่องรู้
 อันประเสริฐวิสุทธิหมดจดคดีแล้ว โดยส่วนเกี่ยว นำมาขยแผล
 ยปฏิเลิศแห่งโลก ข้าพเจ้าขอไหว้พระพุทธรูปเจ้าพระองค์
 นั้น โดยเออเพอ

พระธรรมของพระศาสดาจารย์เจ้า พระองค์นั้น รุ่ง
 โรจน์ราวกระประทิบ พระธรรมอันใด ต่างโดยประเภท
 คือมรรคผลแลนนิพพานเป็นธรรมข้ามโลก อันธรรม
 อันใด ส่องเนือความแห่งโลกศตวรรษนั้น ข้าพเจ้า
 ขอไหว้พระธรรมนั้น โดยเออเพอ

พระสงฆ์หมู่ใด ปราบภูเป็นเขตรอันดี แลเป็นเขตร
 ที่ยิ่งใหญ่ มีความกว้างอันประจักษ์แล้ว รู้ตามเสด็จ
 พระสกลเจ้า มีกิเลสโลเลอันละไค้แล้ว ไปจากฆ่าศึก
 กัณฺเฏญฺญาคี ข้าพเจ้าขอไหว้พระสงฆ์หมู่ นั้น โดยเออเพอ

๑๘

อิหฺเวจวเมกนุคฺภิชฺชเนยฺยกํ
 วตฺถุคฺคํ วนฺตฺยตภาภิสํขํ
 ปุณฺณํ มหายํ มม สพฺพปทฺทวา
 มา โทนฺตุ เว คสฺส ปภาวสิทฺธิยา

สํเวคปริกิตฺตนปาฐุ

อิธ คถาคโต โลเก อุกฺกฺกฺกฺกฺกฺกฺกฺกฺกฺกฺกฺกฺกฺกฺกฺกฺก
 สมฺพทฺธฺธฺธฺธฺธฺธฺธฺธฺธฺธฺธฺธฺธฺธฺธฺธ
 ปรินิพฺพานโก สมฺโพธคามิ สุกฺกฺกฺกฺกฺกฺกฺกฺก
 ธมฺมํ สุตฺวา เหวํ ชานาม ชาตฺธิยิํ ทฺกฺกฺกฺก
 ทฺกฺกฺกฺก มรณฺมยิํ ทฺกฺกฺกฺก โสภปริเทวทฺกฺกฺก
 สายิํ ทฺกฺกฺกฺก อปฺปิเยหิ สมฺปโยโค ทฺกฺกฺก
 วิปฺปโยโค ทฺกฺกฺกฺก ยมฺมฺมฺมฺมฺมฺมฺมฺมฺม
 ปณฺณปาทานกฺกฺกฺก ทฺกฺกฺกฺก เสยฺยถิํ รุพฺปา
 เวทฺนปาทานกฺกฺกฺก สณฺณปาทานกฺกฺกฺก สํขารฺปาทา

๑๘

บุญอันใด ที่ข้าพเจ้าได้ ไหว้ประชุมสามแห่งวิคฤ
 ติ่งเป็นของควรมหาโดยส่วนเกี่ยว สิ่งสมแล้วอย่างนี้ ๆ
 ของสรรพอภัยทั้งหลาย อย่าได้มีเลย ด้วยความ
 ไร้อุญเกิดจากบุญนั้นเทียว

หัวข้อแสดงคำสั่งเวท

ในโลกนี้ พระทศาตคอรหันต์ผู้มีมาตัมพทเจ้า ได้
 ฝึกขันธ์แล้ว แลธรรมอันพระศาตคตเจ้าทรงแสดงแล้ว
 เป็นไปเพื่ออันนำสัตว์ออก เป็นไปเพื่อสงวรำงษ์ เป็นไป
 เพื่อชณคัย ให้ถึงความตรัสรู้ พระสุคตประกาศแล้ว
 มาทั้งหลายได้ฟังธรรมนั้นแล้ว จึงรู้อย่างนี้ แม้ความ
 ยากเป็นทุกข์ แม้ความแก่เป็นทุกข์ แม้ความตาย
 เป็นทุกข์ แม้ความเหงใจ ความรำไรเพื่อ ความ
 ขาดกาย ความเสียใจ ความคับแค้น เป็นทุกข์
 แม้ประสยสิ่งอันไม่เป็นที่รักเป็นทุกข์ ความพรวด

นกขุณโธ วิณฺณวณฺญาปาทานกขุณโธ เยสํ ปริณฺณาย
 จรมาโน โส ภควา เอวํ พหุสํ สวเก วิเนติ เอวํ
 ภาคา จ ปนฺสฺส ภควโต สวเกสฺส อนุสาสนํ พุทฺธา
 ปวตฺตติ รุပ္ํ อนิจฺจํ เวทนา อนิจฺจา สญฺญา อนิจฺจา
 สํขารา อนิจฺจา วิณฺณวณฺญํ อนิจฺจํ รุပ္ํ อนตฺตกา เวทนา
 อนตฺตา สญฺญา อนตฺตา สํขารา อนตฺตา วิณฺณวณฺญํ
 อนตฺตา สฟฺเพ สํขารา อนิจฺจา สฟฺเพ อมฺมา
 อนตฺตาคี ^{เต} มยฺ โสติณฺณามหิ ชาตียา ชวามรณฺน
 กา
 โสเกหิ ปริเทเวหิ ทุกฺขเหหิ โทมนสฺเสหิ อฺปายาเสหิ
 มุกฺโขติณฺณามหิ ทุกฺขสฺสเวตา อสฺสเปวณามิมสฺส เกวลสฺส
 ทุกฺขกขณฺนสฺส อนตฺตกิริยา ปณฺณายเขลาติ จิรปริณิพฺพ-
 ตมยฺ คํ ภควนฺตํ สวณฺ คคา ทมฺมณฺจ ภิกฺขุสํมณฺจ
 ทสฺส ภควโต สาสฺนํ ยถาสฺสํ ยถาพฺลํ มนสิทโรม
 อนฺนุปฺปฏิปชฺชาม สา สา โน ปฏฺฐิยฺกฺติ อิมสฺส เกวลสฺส
 มุกฺกอกขณฺนสฺส อนตฺตกิริยาย สํวตฺตตฺ

๒๑

จากสิ่งอื่นเป็นที่รักเป็นทุกข์ ปราถนาอยู่ย่อมไม่ไถ่
 อื่นใด แมื่อนั้นเป็นทุกข์ โดยย่อ อุปาทานชนิดห้า
 เป็นทุกข์ น้อย่างไร อุปาทานชนิดคือ รูป อุปาทานชนิด
 คือ เวทนา อุปาทานชนิด คือ สัจฉญา อุปาทานชนิด
 คือ สังขาร อุปาทานชนิด คือ วิญญาณ เมื่อพระผู้มี
 พระภาคยังดำรงพระชนม์อยู่ ย่อมแนะนำสาวกทั้งหลาย
 เพื่อให้กำหนดรู้อุปาทานชนิดห้าอย่างนั้นมาก ถิ่นสาสน์
 ของพระผู้มีพระภาคเจ้า มีส่วนอย่างนั้นมากเป็นใหญ่ใน
 สาวกทั้งหลายว่า รูปไม่เที่ยง เวทนาไม่เที่ยง สัจฉญา
 ไม่เที่ยง สังขารไม่เที่ยง วิญญาณไม่เที่ยง รูปเป็น
 อนัตตา เวทนาเป็นอนัตตา สัจฉญาเป็นอนัตตา สังขาร
 เป็นอนัตตา วิญญาณเป็นอนัตตา สังขารทั้งหลาย
 ทั้งปวงไม่เที่ยง ฉะนั้นทั้งหลายทั้งปวงเป็นอนัตตา ถิ่น
 เราทั้งหลายเป็นผู้อื่น ชรามรรณะ โสกะ ปรีทวะ ทุกข์
 โทมนัส อุปายาส ครอขงำแล้ว ชื่อว่ามีทุกข์ครอขงำ

ถ้าภิกษุสวดถึง ปณฺญาเขตตาที แล้วเปลี่ยนสวดคัมภีร์
 จีรปรินิพพุตมฺหี คัม ภควนฺคัม อุกฺกิสฺส อรหฺนคัม
 สมฺมาสมฺพุทฺธ สหฺจา อคฺคาเรสฺสา ธนฺคาริยํ ปุพฺพชิตา
 ทสฺมี ภควที พุทฺทมฺหริยํ จามเ ภิกฺขุณฺโณ ลิกฺขาสาชีว-
 สฺมาปฺนฺนา คัม โน พุทฺทมฺหริยํ อิมฺสฺส เภวสฺส ทุคฺค-
 ขกฺขนฺธสฺส อนฺตคิริยาถ สํวตฺตคฺค.

๒๓

แล้ว มีทกขเขียดเขียนแล้ว ในความทำทศกแห่งทกข
 นกีสนเชิง จะพงปรากฏ เราทั้งหลายถึงแล้วซึ่งพระผู้มี
 พระภาคเจ้า แม่เสด็จปรินิพพานเสียนานแล้ว พระองค์
 นั้นเป็นสวณะ ซึ่งพระธรรมด้วย ซึ่งพระสงฆ์ด้วย
 กระทำในใจอยู่ ปฏิบัติอยู่ซึ่งคำสั่งสอนของพระผู้มีพระภาค
 เจ้า พระองค์นั้น ตามสติกำลัง

ขอความปฏิบัติคน ๆ ของเราจงเป็นไปเพื่ออันกระทำ
 ทศกแห่งกองทกขนสนเชิง

เราทั้งหลายขอทศต่อพระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมา
 สัมพุทธเจ้า แม่เสด็จปรินิพพานนานแล้ว พระองค์นั้น
 มีศรัทธาออกจากเรือน บวชหาเรือนมิได้ ประพฤติ
 พรหมจรรย์ ในพระผู้มีพระภาคเจ้า พระองค์นั้น ถึง
 พร้อมแล้วด้วยสิกขาสาขของภิกษุทั้งหลาย ขอพรหม
 จรรย์ของเราทั้งหลายนั้น จงเป็นไปเพื่ออันกระทำทศก
 แห่งกองทกขนสนเชิง.

๒๔

ทำวัตรเย็น

พุทธานุสสติ

คัม โข ปณ ภควนฺตํ เอวํ กุสฺสยาโณ กิตฺติสทฺโท
 อพฺภกฺกโต อิตฺถิโส ภควา อรหํ สมฺมาสมฺพุทฺโธ
 วิชฺชาจรณสมฺปนฺโน สุกฺโต โลกวิทู อนุตฺตโร ปรีสทม-
 มสฺวาริ สทฺถา เทวมนุสฺसानํ พุทฺโธ ภควาติ.

พุทธานุสสติ

พุทฺธวาระหนฺตวตฺถาคทิกุณฺณิกฺขโต
 สทฺธานิญาณภรฺตฺวาหิ สฺมาคคตฺโต,
 โฟเชสิ โข สุชฺชนตํ กมถํ สุโว
 วนฺตาทมฺหิ ตมรณํ สิริสา ชินฺนํ.

เครื่องระลึกถึงพระพุทธเจ้า

ภิกษุคตศีลพทอนงาม ของพระผู้มีพระภาคเจ้า
 พระองค์นั้นแลพึงเพ่งไป ถึงว่า แม่เพราะเหตุนี้ ๆ
 พระผู้มีพระภาคเจ้า พระองค์นั้น เป็นผู้ไกลไกล เป็น
 ผู้ควรไหว้ควรบูชา เป็นผู้รักชอบเอง เป็นผู้บริบูรณ์แล้ว
 ด้วยวิชาแลจรณะ เป็นผู้ไปค้ำแล้ว เป็นผู้รั้งแจ้งโลก
 เป็นผู้ฝึกยกระษัตริย์ผู้ฝึก ไม่มีผู้อื่นจะยิ่งไปกว่า เป็นครู
 สอนของเทวดาแลมนุษย์ทั้งหลาย เป็นผู้เบิกบานแล้ว
 เป็นผู้จำแนกธรรม ถึงนี้.

สรรเสริญบุญพุทธคุณ

พระพุทธเจ้า เป็นผู้ประกอบแล้วด้วยด้วยพระคุณ มีความ
 เป็นอรหันต์ อันประเสริฐเป็นต้น มีตนบริบูรณ์แล้ว
 ด้วยพระญาณ แลพระกรณาทั้งหลายอันหมกจก พระองค์
 ใด ยังประชุมชนค้ำให้เบิกบานแล้ว ถึงคองพระอาทิตย์

พุทฺธโธ โย สพุทฺธปาณินํ สวณํ เขมมุตฺตมํ,
ปฐฺมานุสฺสตีฏฐานํ วนทามิ ตํ สีเรนทํ.

พุทฺธอุสฺสาหสิ ทาไสว } พุทฺธโธ เม สามิกิสุสโร,
ทาสว }

พุทฺธโธ ทุกฺขสุส ชาฎฺฐา จ วิชาตา จ หิตฺสุส เม.
พุทฺธอุสฺสาหํ นียยาเทมิ สวีริ ชีวิตฺตจิทํ,

วนทนฺโตทํ } จริตฺตสามิ พุทฺธอุสฺเสว สุโพธิทํ.
วนทนฺคิทํ }

นคฺคิ เม สวณํ อญฺญํ พุทฺธโธ เม สวณํ วริ,
เอเตน สจฺจวชฺเชน วทฺธเวทยํ สคฺคอุสฺสาสเน.

พุทฺธํ เม วนทมานเนน }
วนทมานาย }

สพุทฺธเพชฺชํ อนุทฺตวายา เม มาเหสิ คฺคฺคฺส เตชฺสา.

กาเยน วาจา ว เจตฺสา วา
พุทฺธเต กุกฺกมฺมิ ปกคฺคํ เมยา ยํ,
พุทฺธโธ ปฏฺฐิคฺคณฺหคฺคฺ อจฺจยนตํ
กาลนคฺคเร สวีริคฺคํ พุทฺธเต.

๒๗

ช่างคอกวัวให้ขาน ฉะนั้น ข้าพเจ้า ขอไหว้พระผู้มีพระภาค
 เจ้าพระองค์นั้น ผู้ไม่มีกิเลสเครื่องรบกวน ผู้เป็นจอม
 ชนะ ทวยเศียรเกล้า พระพุทธเจ้าพระองค์ใด เป็น
 สรรพอินทรีย์มัสถุ ของสรรพสัตว์ทั้งหลาย ข้าพเจ้า
 ขอไหว้พระผู้มีพระภาคเจ้า พระองค์นั้น ผู้เป็นทนต์
 แห่งอนัสสคติ ๑ ทวยเศียรเกล้า ข้าพเจ้าขอเป็นทาส
 เป็นทาส ของพระพทธเจ้าเทียว พระพทธเจ้าเป็นเจ้า
 เป็นใหญ่ของข้าพเจ้า พระพทธเจ้าเป็นผู้กำจัดทุกขด้วย
 เป็นผู้กำจัดประโยชน์แก่ออกตแก่ข้าพเจ้าด้วย ข้าพเจ้า
 ขอมอบกายถวายชีวิตอันแก่พระพทธเจ้า ข้าพเจ้า
 ไหว้อภัย จักประพฤติกี่สิ่งความเป็น ก่อ ความตรัสรู้
 ของพระพทธเจ้าที่เคียว ทพพอนของข้าพเจ้าไม่
 พระพทธเจ้าเป็นที่พึ่งอันประเสริฐของข้าพเจ้า ทวย
 ความกล่าวสัพทชน ขอข้าพเจ้า พงเจริญ ในพระศาสนา
 ของพระศาสดา ขณฺุใดอันข้าพเจ้ามีไหว้พระพทธเจ้า
 ขวนขวายแล้วในทัน แม้สรรพอันตรายทั้งหลาย อย่า
 ได้มีแก่ข้าพเจ้าด้วยเลอะขุณฺุณ.

ธมฺมานุสฺสตี

สุวากุชาโต ภควตา ธมฺโม สมนฺทิฏฐีโก อกาลิโก
เฮหิปัสสฺสโก โขปนฺนโก ปจฺจกคฺคิ เวทิตพฺโพ วิญญูหิตี

ธมฺมาภิกฺคิตี

สุวากุชาทตาทิกุณฺโวยควเสน เสยฺโย
โย มคฺคปปากปรัยคฺคิวิโมกฺขภเกโต,
ธมฺโม กุโลกปตนา ตทธารีธารี

๒๘

กรรมนำเกลียดอันใด ที่ข้าพระเจ้าได้กระทำแล้ว
 ในพระพุทธรูปเจ้า ด้วยกายหรือวาจาใจ ขอพระพุทธรูปเจ้า
 ทรงงศไทย เพื่อระวังต่อไปในพระพุทธรูปเจ้า.

เครื่องวัตถุถึงพระธรรม

พระธรรมอันพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสคือแล้ว เป็นของ
 อันบุคคลจะพึงเห็นอะ เป็นของไม่จำกัดเวลา เป็นของ
 ครอบงำผู้อื่นอันให้มากเท่าใด เป็นของอันบุคคลพึงนิยม
 เข้ามาใส่ใจ เป็นของอันวิญญูชนทั้งหลาย จะพึงรู้แจ้ง
 ฉะเพาะตัว

สรรเสริญพระธรรม

พระธรรมเป็นของประเสริฐ ทั่วอำนาจอัน
 ประกอบด้วยคุณมีความเป็นแห่งสวากขาตธรรมเป็นต้น
 อันใด ค่างด้วยมรรคผลปริยัติแล้ว โลกนี้ พระธรรม

วนุทามหี คมทริ วรรณมเมต.

อุมโม โย สัพพปาณินิ สรรณํ เขมมุกคัม,
ทุดิยานุสฺสติกฺขจฺจัน วนุทามิ คํ สีเรนหิ.

อุมมสฺสสาหฺสมิ ทาโสว } อุมโม เม สามิภิสฺสโร,
ทาสิว }

อุมโม ทุกฺขสฺส ชาฎา จ วิธาทา จ หิคฺสฺส เม.
อุมมสฺสสาหิ นิยุยาเทมิ สิริริ ชีวิตถจิทิ,

วนุทนฺโตทหิ } อุมมสฺสเสว สฺสมมต.
วนุทนฺคหิ } จริสฺสามิ

นตฺถิ เม สรรณํ ขณฺณํ อุมโม เม สรรณํ วรํ,
เอเตน สจฺจวชฺเชน วทาเขมฺมยํ สกฺกตฺตาสเน.

อุมมํ เม วนุทมาเนน } ยํ ปุณฺณํ ปสฺสํ อธิ,
วนุทมานาย }

สัพเพยํ อุนฺดราราชา เม มาเทสฺสํ คสฺส เตชฺสา.
กาเยน วาจา ย ว เจตฺสา วา

อุมเม กุกฺกมฺมิ ปกฺกํ มชา ยํ,

๓.๖

ย่อมกษัตริย์ทรงธรรมนั้นจากความตกไปในโลกที่ชั่ว ข้าพเจ้า
 ขอไหว้พระธรรมอันประเสริฐซึ่งจักมีคตินั้น พระธรรม
 อันใดเป็นสรณะอันเกษมสัด ของสรรพสัตว์ทั้งหลาย
 ข้าพเจ้าขอไหว้พระธรรมอันนั้น ซึ่งเป็นที่พึ่งแห่งอนัสสัค
 ที่ ๒ ด้วยเศียรเกล้า ข้าพเจ้า เป็นทาส }
 เป็นทาส } ของพระธรรม
 เทียว พระธรรมเป็นเจ้าเป็นใหญ่ของข้าพเจ้า พระธรรม
 กาลิทุกขด้วย พระธรรมทำซึ่งประโยชน์เกื้อกูลแก่
 ข้าพเจ้าด้วย ข้าพเจ้าขอมอบกายถวายชีวิตอนันต์แก่
 พระธรรม ข้าพเจ้าไหว้อยู่จักประพฤติกิจซึ่งความเป็น
 ธรรมคัมแห่งพระธรรมที่เทียว ที่พึงอื่นของข้าพเจ้าไม่มี
 พระธรรมเป็นที่พึ่งอันประเสริฐของข้าพเจ้า ด้วยความ
 กล่าวสัตย์ขอข้าพเจ้าพึงเจริญในพระศาสนาของ
 พระศาสดา บุญใดอันข้าพเจ้าไหว้พระธรรมชวนชวายเป็น
 แล้วในทัน แม่สรรพอนัตราภัยทั้งหลายอย่าได้มีแก่
 ข้าพเจ้า ด้วยเศียรบุญนั้น

๓๒

ธมฺโม ปฏิกุคฺคณฺหตุ อชฺชยนฺตํ
กาลนฺตเร สํวริตฺว ธมฺเม.

สํฆานุสฺสตี

สุชฺฌิยนฺโน ภควโต สวากสฺสโม อชฺชยนฺโน
ภควโต สวากสฺสโม ฌายชฺฌิยนฺโน ภควโต สวากสฺสโม
สํมํจิชฺฌิยนฺโน ภควโต สวากสฺสโม ยทิตํ จตุตฺตาริ
ปุริสสุคานิ อชฺชํ ปุริสสุคคฺคา เอส ภควโต สวากสฺสโม
อาหุเนยฺโย ปาหุเนยฺโย ทคฺชิเจเนยฺโย อณฺตลึกรณฺโณ
อนฺตคฺครํ ปุณฺณเมกฺเขตฺตํ โลกสุสฺสาคี

๓๓

กรรมนำเกลียดคนใด ที่ข้าพเจ้าได้กระทำแล้วใน
พระธรรม ด้วยกายหรือวาจาใจ ขอพระธรรมจงทไถษ
เพื่อระวางต่อไปในพระธรรม

เครื่องวัดถึงพระสงฆ์

พระสงฆ์สาวกของพระผู้มีพระภาคเจ้า เป็นผู้ปฏิบัติ
ดีแล้ว พระสงฆ์สาวกของพระผู้มีพระภาคเจ้า เป็นผู้
ปฏิบัติตรงแล้ว พระสงฆ์สาวกของพระผู้มีพระภาคเจ้า
เป็นผู้ปฏิบัติเพื่อออกจากเครื่องผูกพัน พระสงฆ์สาวก
ของพระผู้มีพระภาคเจ้า เป็นผู้ปฏิบัติชอบแท้ อย่างไรก็ตาม
คู่แห่งบรมทั้งหลายดี บรมยทศลทั้งหลายแยก น
พระสงฆ์สาวกของพระผู้มีพระภาคเจ้า ท่านเป็นผู้ควร
สักการะที่เขานำมาบูชา ท่านเป็นผู้ควรของคือนรัย
ท่านเป็นผู้ควรทักษิณาทาน ท่านเป็นผู้ควรอัญชลีกรรม
ท่านเป็นเชษฐบุญของโลก ไม่มีเชครอนจะยิ่งกว่า

๓

สัมมาภิกคิ

สทณฺมมไซ สุปฺปิตฺตคฺคณภิกฺขุโค
โยจฺจฺรฺพฺพิโธ อริยปฺกฺคสฺสมเสฏฺโฐ,
สึลาทิสฺสมปวราสยกายจิกฺโค

วณฺทามหิ คมฺริยานคณิ สฺสทฺธํ.

สโฆ โย สพฺพปาณินิ สฺรณิ เขมมฺมุตฺตมํ,
คตฺติยานุสฺสตีจฺจฺฐานิ วณฺทามิ คํ สิวณฺหิ.

สํมสฺสสาหสฺมิ ทาโสว } สโฆ เม สามีภิสฺสโว,
ทาสิว }

สโฆ ทฺถุชฺสส ชาจฺจฺวา จ วิธาทา จ หิตฺสฺส เม.
สํมสฺสสาหิ นิยฺยาเทมิ สฺวีว ชาติคณฺจิกิ,

วณฺทนฺโคทฺธิ } วิสฺสามิ สํมสฺโสปรฺกฺขิยนฺคํ.
วณฺทนฺคฺทฺธิ }

นคฺคิ เม สฺรณิ อณฺณิ สโฆ เม สฺรณิ วริ,

เอเตน สจฺจวชฺเชน วทฺทเมยฺยํ สคฺคตฺตาสเน.

๓๔

ธรรมเสวียนุพระสงฆ์

พระสงฆ์สาวกของพระผู้มีพระภาคเจ้า เป็นผู้เกิด
จากสัตถอรรณประกอบแล้วด้วยคุณ มีสุปฏิปัตติกุณเป็น
ต้น พวกใด เป็นหมู่แห่งพระอริยบุคคลอันประเสริฐสุด
แยกจำพวก มีกายแลจิตที่อาศัยอรรณอันประเสริฐผู้มี
ศีลเป็นต้น ข้าพเจ้าขอไหว้หมู่พระอริยสงฆ์ทั้งหลาย

พวกนั้น ซึ่งหมดจากสอาก ข้าพเจ้าขอ เป็นทาส | ของ
เป็นทาส |

พระสงฆ์เทโว พระสงฆ์เป็นเจ้าเป็นใหญ่ของข้าพเจ้า
พระสงฆ์เป็นผู้กำจัดทุกข์ด้วย เป็นผู้ทำซึ่งประโยชน์
เกือกถแก่ข้าพเจ้าด้วย ข้าพเจ้าขอหมอบกราบถวายชีวิต
อันแก่พระสงฆ์ ข้าพเจ้าไหว้อยู่จักประพฤติกิ่งความ
ปฏิปัตติกิ่ง แห่งพระสงฆ์ กิ่งอันของข้าพเจ้าไม่มี พระ
สงฆ์เป็นทิ่งอันประเสริฐของข้าพเจ้า ด้วยความกล้า
สัตถัน ขอข้าพเจ้าพึงเจริญในพระศาสนาของพระศาสดา

สัม เม
 วนฺตมาเนน
 วนฺตมานาย

 ยัม ปุณฺณํ ปสฺสํ อธิ,

สพุเพชี อนุตรายา เม มาเหสี คสฺสํ เกชสา.

กาเยน วาชา ย เจตสา วา
 สัม กุกุมมํ ปกตํ มยา ยัม,
 สัม ปฏิกุคฺคณฺหตุ อรุณนฺตํ
 กาลนฺตเว สํวริตฺวา สัม.

โมกฺขุปายคาถา

สพุพวคฺคกฺคตฺตมํ นตฺวา พุทฺธอุมฺมคณฺตคฺคยํ,
 เซคฺคจฺจลกายมจฺจจันํ โมกฺขุปายํ วทามิหิ.

ปาติโมกฺขํ ปุเรตพุพ อาชีวสฺส อโถ สฺสทฺธิ จาคุปาริสฺสทฺธิสฺสํ กาวณากาวณเหเว	อโถ อธิทฺธิยสํวโร, อโถ ปจฺเจยนิสฺสํสํ. กาทพุพว สุนิมฺมมํ, อิกฺขุณา โมกฺขเมสิเนว.
---	---

๓๗

อยู่ใกล้ อันข้าพเจ้าไหวพระสงฆ์จนชวายนแล้วในคืน
แม่ศรีพรอนทรายทั้งหลายอย่าได้มีแก่ข้าพเจ้า กล้วย
เทศขยอนั้น

กรรมน่าเกลียดชนิดใด ที่ข้าพเจ้าได้ทำแล้วในพระสงฆ์
ด้วยกายหรือวาจาใจ ขอพระสงฆ์จงภไทยเพื่อจะรังค้อ
ไปในพระสงฆ์

คาถาเสด็จอุบายเครื่องพนทุกซ์

ข้าพเจ้า นมัสการพระรัตนตรัย คือ พระพุทธ พระ
ธรรม พระสงฆ์ อันอุดมกว่าวัตถุทั้งมัจฉแล้ว จะบอก
อุบายเครื่องพน แก่นรชนผู้มีร่างกายอันน่าเกลียด.

อันภิกษุพึงฆ่าเพ็ญฆ่าดีโมกขสังวรศีล แลอินทริย
สังวรศีล แลอาชีวะปารีสทธิศีล แลขัจจบสันนิสสิทศีล

ปารีสทธิศีลทั้ง ๔ อันภิกษุผู้แสวงหาโมกขธรรม
โดยฐานอันแปนเหตุแลฐานอันไฉ้เหตุ ควรกระทำไม่ให้
มีมลทินเลยทีเดียว

พุกุฏานุสฺสฺติ เมตฺตา ฯ
อิจฺจิมมา จกุฏารกฺษา

อสุภํ มรณสฺสฺติ,
กาคพฺพา จ วิปฺสฺสนา.

วิสฺสุทฺตมฺมสนฺตานิ
โย คโต จ ปโปวาท

อนฺตฺตวาย โปธียา,
พุกุโธ พุกุโรถิ ฉฺยายเต.

นรณวตฺติรฺฐาน--
สพฺเพยํ สฺชินโน โนนฺนุ

ภเวทา สกฺกา สฺเชตฺติโน,
สฺชินฺตฺตฺตา จ เขมิโน.

เกสโลมาทิลวานํ
กาโย สพฺเพยํ เซกฺกุโธ

ชยเมว สมนฺสฺสโย,
วณฺณนาทิตโต ปฏฺฐิกฺกุโธ.

๓๘

ก็มีพื้นฐานภาวนาเหล่านี้ คือ พุทธศาสนัสสติก ๓
เมตตา ๑ อสุภ ๑ มรณะสติ ๑ ซอจตุรารักษ์ และ
วิษณอนันต์ปฏิบัติควรกระทำ

สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า มีพระสันตानบริษุตน์
ด้วยพระธรรมอันบริสุทธิ์ อันสัจจโลกย่อมทราบดีว่า
พระพุทธเจ้า ๆ เพราะพระปัญญาตรัสรู้อย่างเยี่ยม เพราะ
ทรงประกอบสัจจไว้ ในธรรมแลเพราะทรงปลุกสัจจผู้หลับ
อยู่ให้ตื่น

สัจจทั้งหลายมีแสงหาสุข ต่างโดยมนุษย์แล
อมนุษย์แลสัจจวิจิตราน ขอสัจจเหล่านี้ แม้ทั้งหมด
จึงมีความสุขกายแลมีความสุขจิต เกษมสำราญเถิก
ความตั้งชนแห่งเหล่าทวากมีผมแลขนเป็นต้น นั้น
แหละ ซอว่าร่างกาย แม้ทั้งเป็นของน่าเกลียดก็เป็น
ปฏิภูมโดยส่วนมีสเป็นต้น

ชีวิตินทุริยปุรุเลท—
สพเพสสิข ปาณินัน

สํชาตมรณํ สียา,
คณฺหิ ฐวํ น ชีวิทํ.

อวิชฺชาทํหิ สมฺภูตา
อโถ สญฺญา จ สํชาวา

ฐุปลนฺจ เวทนา ตํถา,
วิญฺญาณญฺจาติ ปรนฺจิเม.

อฺปฺปชฺชนฺติ นฺริชฺชนฺติ
เอเต ฆมฺมา อนฺิจฺจาถ

เอวํ ทุตฺวา อภาวโต,
ตาวกาสิกตาทิโต.

ปฺนฺปฺนํ ๕/๔ บพิตฺตฺตา
เต ทุฏฺขาว อนฺิจฺจา เย

อฺปฺปชฺชาเทน วเขน จ,
อถ สบฺบคฺคตาทิโต.

๕๑

ความคายนันยว่าความขาดชีวิตนทรีย จะพมแก่
 สักวทั้งหลาย หมกด้วยกัน ในโลกนี้ เพราะมรณะนั้น
 แน่ ชีวิตไม่แน

อุปาทานขันธ ๕ เหล่าน คอ รูป ๑ เวทนา ๑ สัญญา ๑
 สังขาร ๑ วิญญาณ ๑ บังเกิดแล้วเพราะปัจจัยต่าง ๆ
 มีอวิชชาเป็นต้น

ย่อมเกิดขึ้น ย่อมดับไป เมื่อเป็นอย่างนี้ สังขาร
 ธรรมเหล่านั้น จึงชื่อว่าไม่เที่ยง เพราะมีแล้วไม่มี
 แลเพราะเป็นเหมือนของยมเป็นต้น

สังขารธรรมเหล่าใดไม่เที่ยง สังขารธรรมเหล่านั้น
 แหละ ชื่อว่าเป็นทุกข์ เพราะความเป็นสภาพอันความ
 เกิดแลความเสื่อม ไคเขยคเขยพ้อยู่รำไป แลเพราะ
 ความเป็นของเว้าร้อน (ค้วยเพลิงกิเลสแลเพลิงทุกข์)
 เป็นต้น

๔๒

วเส อวตตนา เขว
 สุลเบตสสุสามีกตตทา ฯ

อตุทวิปุกุชภาวโต,
 เค อนตตคาคี ญาชเว.

เฮวี สนุเต จ เต อมมา
 ทททวมเคทสมา เขว

นิพพินทิตพพภาวโต,
 อลั ไมกขั คเวสิตุ.

ปญจกขณณิมินั ทุกุขั
 ตสสุสา นิโรโร นิพพานั

คณทาสมุกโย ภเว,
 มคโค อญฐุงคิกาวีโย.

เฮตุกานขี ปาฐานั
 ปฏิปชเชต เมธาวี

อตุถั ฌตฺวา ษณารหิ,
 ปตุตุ สัซารนิพพิคินฺคิ.

๔๓

สังฆารทไม่เที่ยงเป็นทุกข์เหล่านั้น อันผู้ปฏิบัติย่อม
 ทราวยว่าเป็นอนัตตา เพราะไม่เป็นไปในอำนาจเลย
 ที่เคี้ยว เพราะความเป็นมาค้ำคักแก่ตน เพราะความเป็น
 ของว่างเปล่า แลเพราะความเป็นของไม่มีเจ้าของ

ก็เมื่อเป็นอย่างนี้ สังฆารธรรมเหล่านั้น ย่อมเป็น
 เท่ากับเรือนไฟไหม้ โดยความเป็นของน่าเข็ดหน่าย
 จริงแท้ อันผู้ปฏิบัติ ควรแล้วเพื่อจะแสวงหาธรรมเป็น
 เครื่องพ้น

ข้อที่ ๕ นี้เป็นทุกข์ ที่ละการเห็นสมุทัย ความ
 ตยัคคะเหล่านั้น เป็นนิพพานหนทางอันประเสริฐกอบด้วย
 องค์ ๘ ประการเป็นมรรค

ผู้ปฏิบัติมีปัญญา ทราบเนือความแห่งชาติ แม่มี
 ประมาณเท่านั้นแล้ว พึงปฏิบัติตามสมควร เพื่อยล็ดถึง
 พระนิพพาน เป็นที่ดับสังขาร ด้วยประการฉะนี้แล

๔๕

แปล โอวาทปาติโมกข์ชาติปาฐ

โอวาทปาติโมกข์ ซึ่งสมเด็จพระผู้มีพระภาคย์ผู้
รู้ ผู้เห็นเป็นองค์พระอรหันต์สัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้น
ได้ทรงตรัสแสดงแล้วเทียวโดยคาถาสามคาถาดังนี้ว่า

ความอดกลั้นทนทานเป็นตปธรรมเครื่องเผือกเลิศ
อย่างยอดเยี่ยม พระพุทธเจ้าทั้งหลาย ย่อมกล่าว
ซึ่งนิพพานว่าเป็นยอดเยี่ยมความสุข ผู้มักเข้าไปเช่นฆ่า
ผู้อื่น เป็นบรรพชิตไม่ได้ที่เดียว ผู้ที่ยังเขี่ยคเขี่ยพิ
ผู้อื่นให้ลำบากอยู่ หาเป็นสมณได้ไม่ ฯ

การที่ไม่ทำบาปทั้งปวง แลให้กุศลถึงพร้อมบริบูรณ์
ขึ้น แลให้จิตรของตนเองแล้ว บริสัทธิจากเครื่อง
เศร้าหมอง คำสอนแต่ละเป็นคำสั่งสอนแห่งพระพุทธเจ้า
ทั้งหลาย ฯ

ความไม่เข้าไปกล่าว คือไม่เขี่ยคเขี่ยพิด้วยวาจา
ความไม่เข้าไปกระทบ คือไม่เขี่ยคเขี่ยพิด้วยกาย

อธิจิตเต จ อาโยโค เขตํ พุทธานสาสนนํคิ.

อเนกปริยาเขน โข ฝน เตน ภควตา ชานตา
 ปัสสตา อรหตา สมนาสมพุทฺเธน ลีลํ สมนทกฺขาคํ
 สสมาธิ สมนทกฺขาโต ปญฺญา สมนทกฺขากา.

ภคณํ ลีลํ สมนทกฺขาคํ ภควตา. เทภูจฺฉิเมนยํ
 ปริยาเขน ลีลํ สมนทกฺขาคํ ภควตา. ออุปฺริเมนยํ
 ปริยาเขน ลีลํ สมนทกฺขาคํ ภควตา. อธิ อธิยสา-
 วโก ปาณาติปาตา ปฏฺวิโรโต โหติ อทินฺนาทานา
 ปฏฺวิโรโต โหติ กาเมสุ มิฎฺฐาหารา ปฏฺวิโรโต โหติ

๔๗

ความสำรวมระวังในพระปาติโมกข์ด้วย ความรู้จัก
 ประมาณในการบริโภครักษาด้วย การนั่งแลการนอนสงัด
 ด้วย ความประกอบทั่วถึงในอธิจิตรด้วย คำสอน
 แหะละเป็นคำสั่งสอนแห่งพระพุทธเจ้าทั้งหลาย ฯ

คือความขกติกายวาท สมาริธรรมเครื่องตั้งจิต
 อยู่เสมอไม่ฟุ้งสร้าน ขันญา ความรู้ทั่วคืออากาโรพิเศษ
 แห่งจิตว ทั้งสามสิกขาอัน สมเด็จพระผู้มีพระภาคย์
 ผู้รู้ ผู้เห็นเป็นองค์พระอรหันต์สมาสัมพทเจ้าพระองค์
 นี้ ใ้ทรงตรัสแสดงโดยชอบแล้ว โดยปริยายมิใช่
 อย่างเดียวแล ฯ

ก็คิลซึ่งสมเด็จพระผู้มีพระภาคย์ ทรง ตรัสชอบแล้ว
 เป็นไฉน คิลซึ่งสมเด็จพระผู้มีพระภาคย์ตรัสแสดงชอบ
 แล้ว โดยปริยายอย่างค้ำข้างโดยปริยายอย่างสูงข้าง
 ก็คิลซึ่ง สมเด็จพระผู้มีพระภาคย์ตรัสชอบแล้วโดยปริ
 ยายอย่างต่ำเป็นไฉนเล่า อธิยสาวกในธรรมวินัยนี้ เป็น

๔๘

มุสาวาทา ปฏิวีโรโต โหติ สุภามะรยมชฺชปมาทญฺจํ
 ปฏิวีโรโต โหตีติ. เหวไซ เหฏฺฐจิเมน ปรียาเยน ลีล
 สมนมทกฺขาทํ ภควตา. กถณฺจ อฺปรีเมน ปรียาเยน
 ลีล สมนมทกฺขาทํ ภควตา. อธิ ภิกฺขุ ลีลวา โหติ
 ปาติโมกฺขสํวรํสํโต วิหริติ อจฺจารโคจรสมฺปนฺโน
 อณฺมตฺเตสุ วชฺเชสุ ภายทสฺสํวี่ สมากาย ลิกฺขติ
 ลิกฺขาปเทสุติ. เหวไซ อฺปรีเมน ปรียาเยน ลีล
 สมนมทกฺขาทํ ภควตา.

๔๘

มี^๒เว้นจากอันให้^๒ ชีวิตสัตว์ตกลงไป ๑ เป็น^๒ผู้^๒เว้นจาก
 ถือ^๒เขาของ^๒ที่^๒เจ้า^๒ของเขา^๒ไม่^๒ให้^๒ ๑ เป็น^๒ผู้^๒เว้นจาก^๒ความ
 ประ^๒พ^๒ฤ^๒ติ^๒ใน^๒กา^๒ม^๒ทั้ง^๒หลาย ๑ เป็น^๒ผู้^๒เว้นจาก^๒ม^๒ุ^๒สา^๒วาท
 คำ^๒เท็จ ๑ เป็น^๒ผู้^๒เว้นจาก^๒เหต^๒เป^๒น^๒ที่^๒ตั้ง^๒แห่ง^๒ความ^๒ประ^๒มา^๒ท
 เพราะ^๒ท^๒ม^๒น้ำ^๒ทำ^๒มี^๒ค^๒ม^๒แล้ว^๒ให้^๒เม^๒าก^๒ถ^๒่า^๒ว^๒คือ^๒ สุ^๒รา^๒เม^๒ร^๒ย^๒ ๑
 ค^๒ิ^๒ล^๒อย่าง^๒น^๒แ^๒ล^๒ สม^๒เ^๒ก^๒็^๒พ^๒ระ^๒ผู้^๒ มี^๒พ^๒ระ^๒ภา^๒ค^๒ย^๒ศ^๒ร^๒ี^๒ส^๒แ^๒ส^๒ท^๒
 ซ^๒อ^๒บ^๒แล้ว^๒ โดย^๒ป^๒ริ^๒ยา^๒อ^๒ย^๒่าง^๒คำ^๒ ก็^๒ค^๒ิ^๒ล^๒ซ^๒ง^๒สม^๒เ^๒ก^๒็^๒
 พ^๒ระ^๒ผู้^๒ มี^๒พ^๒ระ^๒ภา^๒ค^๒ย^๒ศ^๒ร^๒ี^๒ส^๒แ^๒ส^๒ท^๒ซ^๒อ^๒บ^๒แล้ว^๒โดย^๒ป^๒ริ^๒ยา^๒อ^๒ย^๒่าง^๒สูง^๒
 เป^๒น^๒ไ^๒ฉ^๒น^๒เ^๒ล^๒่า^๒ ภ^๒ิก^๒ษ^๒ใน^๒อ^๒ร^๒ม^๒ว^๒ิน^๒ย^๒นี้^๒ เ^๒อ^๒เป^๒น^๒ผู้^๒ มี^๒ค^๒ิ^๒ล^๒
 ส^๒ม^๒บ^๒ร^๒ณ^๒ แ^๒ล^๒มี^๒พ^๒ระ^๒ช^๒ำ^๒ค^๒ิ^๒ม^๒ก^๒สิ^๒ง^๒ว^๒ร^๒ส^๒ำ^๒ร^๒วม^๒แล้ว^๒ แ^๒ล^๒
 เป^๒น^๒ผู้^๒ มี^๒อา^๒จ^๒าร^๒ส^๒ม^๒ย^๒ศ^๒โค^๒จ^๒ร^๒ส^๒ม^๒ย^๒ศ^๒อ^๒ย^๒ เป^๒น^๒ผู้^๒ มี^๒ก^๒เ^๒เห็น^๒ภ^๒ย^๒
 ใน^๒โ^๒ท^๒ษ^๒ที่^๒คว^๒ร^๒เว^๒น^๒ท^๒ส^๒ก^๒แ^๒ต^๒เ^๒็ก^๒น^๒อ^๒ย^๒ ก็^๒ส^๒มา^๒ท^๒าน^๒ถ^๒อ^๒มัน^๒
 แ^๒ล^๒ว^๒ค^๒ิ^๒ก^๒ษา^๒ใน^๒สิ^๒ก^๒ษา^๒ย^๒ก^๒ทั้ง^๒หลาย^๒เท^๒า^๒น^๒ ค^๒ิ^๒ล^๒อย่าง^๒น^๒แ^๒ล^๒
 สม^๒เ^๒ก^๒็^๒พ^๒ระ^๒ผู้^๒ มี^๒พ^๒ระ^๒ภา^๒ค^๒ย^๒ศ^๒ร^๒ี^๒ส^๒แ^๒ส^๒ท^๒ซ^๒อ^๒บ^๒แล้ว^๒โดย^๒ป^๒ริ^๒ยา^๒
 อ^๒ย^๒่าง^๒สูง ๑

๕

กถฉฺย สฺมาธิ สมนฺมทกฺขาโต ภควตา เหฏฺฐจีเมเนยฺย
 ปรียาเยน สฺมาธิ สมนฺมทกฺขาโต ภควตา. อูปรีเมเนยฺย
 ปรียาเยน สฺมาธิ สมนฺมทกฺขาโต ภควตา. กถฉฺย
 เหฏฺฐจีเมน ปรียาเยน สฺมาธิ สมนฺมทกฺขาโต ภควตา.
 อธิ อริยสํวโก ไวสุสํสํคารมฺมณํ กริตฺวา ลภติ สฺมาธิ
 ลภติ จิตฺตสเสกคฺคตฺตํ. เอวํไฮ เหฏฺฐจีเมน ปรียาเยน
 สฺมาธิ สมนฺมทกฺขาโต ภควตา. กถฉฺย อูปรีเมน
 ปรียาเยน สฺมาธิ สมนฺมทกฺขาโต ภควตา. อธิ อิกฺขุ
 วิวิจฺเจว กามเมหิ วิวิจฺจ ธกฺุสเสหิ ธมฺเมหิ สวิตกฺกํ
 สวิจฺจํ วิเวกสมฺปัตติสฺสํ ปจฺจํ ฉานํ อูปสมฺปฺสฺส
 วิหริตี

๕๓

ก็สมาธิซึ่งสมเด็จพระผู้มีพระภาคย์ทรง ครัสต์แสดง
 ชอบแล้วเป็นไฉนเล่า สมาธิซึ่งสมเด็จพระผู้มีพระภาคย์
 ทรง ครัสต์แสดง ชอบแล้วนั้น โดยปริยายอย่างค้ำข้าง
 โดยปริยายอย่างสูงข้างนั้น สมาธิซึ่งสมเด็จพระผู้มี
 พระภาคย์ ครัสต์แสดง ชอบแล้ว โดยปริยายอย่างค้ำเป็น
 ไฉนเล่า อริยสาวกในธรรมวินัยนี้ ทำซึ่งความสละ
 ให้เป็นอารมณ์แห่งจิต ย่อมได้ซึ่งสมาธิ ได้ซึ่ง
 เอกัคคิตาคามาทแห่งจิตมีอารมณ์อันเดียว ค้ำวงจิต
 ให้ตั้งอยู่เสมอมิได้พึงสร้า น ๆ อย่างนี้แล สมเด็จพระผู้มี
 พระภาคย์ ครัสต์แสดง ชอบแล้ว โดยปริยายอย่างค้ำ ก็
 ซึ่งการงจิตให้ตั้งอยู่เสมอมิได้พึงสร้า น สมาธิซึ่ง
 สมเด็จพระภาคย์ ครัสต์แสดง ชอบแล้ว โดยปริยายอย่างสูงนั้น
 อย่างไร ภิกษุในธรรมวินัยนี้ เธอสังกจากกามทั้งหลาย
 สังกจากกรรมเหล่าอกุศลเท่านี้ เธอเข้าไปถึงพร้อมบัลล
 สำเร็จฉานความเพ่งเป็นปฐมที่แรก พร้อมด้วย วิทก
 วิจารณ์ มีขันธ์แลสยเกิดแล้วไวเวก ความสังกจากนิวรณ์
 ห้า นั้นแล้วแลอยู่

๕๒

วิตถุกวิจารานํ วุပ္สมา อชฺชนกฺขัตติ สมนุสสาทนํ
 เจตโส เอโกทิกาวํ อวิตถุกํ อวิหารํ สมานิสมนุสฺสํ
 ทตฺติยํ ฌานํ อပ္สมนุสฺสชฺช วิหเรติ.

ปัตติยา ฯ วิภาคา, อชฺชนโก ฯ วิหเรติ สโต ฯ สมนุ-
 ปรชาโน, สุขณฺหา กาเยน ปฏฺฐิสฺสเวทติ,

ยนฺตํ อริยา อจฺจิกฺขณฺติ “อชฺชนโก สกฺขิมา สุข-
 วิหารีติ” ทตฺติยํ ฌานํ อပ္สมนุสฺสชฺช วิหเรติ.

๕๓

เธอมีบัลลุปฐิมานแล้วนั้นค่อยไป เพราะให้วิตกจิกร ทั้งสองสงบร่างขี้เสียได้ ไคยวิเศษ ก้าวล่วงภุม์คณพัน ไปเข้าถึงพร้อมบัลลททคิยมาน ความเพ่งทั้งสอง เป็น เครื่องมองใสจิตรพร้อมเกาะภายใน ให้สมาธิเป็นธรรม เอกอภิชันแห่งจิตรเจริญขึ้น ไม่มีวิตก ไม่มีวิจาร์ มีแต่ขบคิดเสวยเกิดแต่สมาธิแล้วแลอยู่

เธอมีบัลลททคิยมานแล้วนั้นค่อยไป เพราะทำความ หน่ายความรำงับขบคิดได้ จึงเป็นมือเบกยามธิตยอยู่ด้วย เป็นผู้มีระลึกทั่วพร้อมบริบูรณ์ทั้งสติสัมปชัญญอยู่ด้วย เธอ เสวยสุขด้วยกายกัวยอาศรัยคุณเคอเบกยา

แลสติสัมปชัญญแลความเสวยสุขไรเล่าเป็นเหตุ พระขริบเจ้าทั้งหลายจึงมากล่าวสรรเสริญบุคคลผู้ล่วง ภูมิทั้งสองเสียได้ อย่างเขายังภมที่สามนั้นว่าท่านมือเบกยา มธิตยคมีสติอยู่เป็นสัจจน เธอเห็นเขายบัลลพร้อมสำเร็จ ทคิยมาน ความเพ่งที่สามอันมีคุณอย่างนั้นแล้วแลอยู่

๕๔

สุขสุต ๑ ปทานา. ทุกุขสุต ๑ ปทานา, ปุพฺพ
 โสมนสุตโทมนสุตถานํ อคฺคณฺฑมา อคฺคณฺฑมสุตฺติ อฺเปชา
 สกฺิปาริสฺสุตฺติ ๑คฺคณฺฑํ ฌานํ อปฺสยฺปตฺต ๑วิหริติ. เหวโฆ
 อฺปรีเมน ปรียาเขน, สมาริ สมนฺนทกฺขาโก ภควตา.

กถณฺ ๑ปณฺวา สมนฺนทกฺขาตา ภควตา. เหวจฺิเมนปรี
 ปรียาเขน ปณฺวา สมนฺนทกฺขาตา ภควตา. อฺปรีเมนปรี
 ปรียาเขน, ปณฺวา สมนฺนทกฺขาตา ภควตา. กถณฺ
 เหวจฺิเมน ปรียาเขน ปณฺวา สมนฺนทกฺขาตา ภควตา.
 อธิ อธิยสาวโก ปณฺวา โทสิ, อคฺคณฺฑคฺคณฺนิยา

๕๕

เธอขี้กลัวก็ขี้ขลาดแล้วนั่นต่อไป เพราะมละสุข
 มละทุกข์ได้ด้วย เพราะความที่ความโลภมันสแลโถมมันส์
 ทั้งสองอัสคังค์ขี้สนิโทไปณะกาลก่อนเทียว เธอเข้า
 ไปขี้กลัวสำเร็จฉานความเพ่งที่สี ไม่มีทุกข์ ไม่มีสุข
 กอปรด้วยความที่สติเป็นธรรมอันขี้วิสทก ขี้ขอเบกษาหาก
 ให้เกิดแล้ว เธอขี้กลัวทุกข์ฉานมีของคสอง คือขอเขกษา
 เขกคคทานั้นแล้วเธอขี้ ความตำรงจิตไว้ตั้งอยู่เสมอ
 มีได้พุ่งสร้านอย่างนแล สมเด็จพระผู้มีพระภาคย์ตรัส
 แสทงชอขแล้ว โดยปริยายอย่างสูง

ก็ขี้ขญาซึ่งสมเด็จพระผู้มีพระภาคย์ตรัสแสทงชอข
 แล้วเป็นไหน ขี้ขญาซึ่งสมเด็จพระผู้มีพระภาคย์ตรัส
 แสทงชอขแล้ว โดยปริยายอย่างต่ำบ้าง โดยปริยาย
 อย่างสูงบ้าง ขี้ขญาซึ่งสมเด็จพระผู้มีพระภาคย์ตรัส
 แสทงชอขแล้ว โดยปริยายอย่างต่ำนั้นเป็นอย่างไร
 อริยสาวกในธรรมวินัยนี้ เป็นผู้ขี้ขญา มาตาม

๕๖

ปณฺณาย สมนฺนาคโต อริยาเยน นินฺเพเวริกาเย สมนฺมา-
 ทุกฺขกฺขชยคามินิยาติ. เฮอร์โฆ เหฏฺฐจิมฺเณ ปรียาเยน
 ปณฺญา สมนฺมทกฺขาทา ภาควตา.

กถณฺจ อฺปรีเเมน ปรียาเยน, ปณฺญา สมนฺมทก-
 ขาทา ภาควตา. อธิ ภาิกฺข ‘อิตฺ ํทุกฺขนฺติ’ ยถาภุทฺ
 ปชานาติ. ‘อຍံ ํทุกฺขสมฺทโยติ’ ยถาภุทฺ ปชานาติ.
 ‘อຍံ ํทุกฺขนิโรธติ’ ยถาภุทฺ ปชานาติ. ‘อຍံ ํทุกฺข-
 นิโรธคามินิํปฏิปทาติ’ ยถาภุทฺ ปชานาคีติ. เฮอร์โฆ
 อฺปรีเเมน ปรียาเยน, ปณฺญา สมนฺมทกฺขาทา ภาควตา.

๕๘

สัตปริภาวิทอ สมาริ มหปฺผลโต โหติ มหานิสฺโส.
 สมาริปริภาวิตา ปณฺณา มหปฺผลตา โหติ มหานิสฺสา.
 ปณฺณาปริภาวิทํ จิตฺตํ สมฺมทเว อาสเวหิ วิมฺรุจฺติ.
 เสขฺยธัมฺมํ กามาสวา ภวาสวา อวิชฺชาสวา. ภาสิตา-
 โข ปน ภควตา ปรีนิพฺพานสมฺเบ อยํ ปจฺฉิมวาทา
 “หนฺตทานิ ภิกฺขเว อามนฺตยามิ โว, วยจฺมมา
 สํขารา, อปฺปมาเทน สมฺปาเทถาคิ.”

ภาสิตถฺจิทํ ภควตา, “เสขฺยธมฺมํ ภิกฺขเว ยานิ-
 นิกานินิ สงฺคฺลาณํ ปาณานํ ปทชาตานิ สพฺพานิ ตานิ
 หตฺถิปเท สโมธานํ คจฺจนฺติ, หตฺถิปทํ เกลสํ อคฺค-
 มกฺขายติ, ยทิทํ มหนฺตคฺคฺเคน. เขวเมวโฆ ภิกฺขเว
 เขเกหิ กุสฺลา จมฺมา สพฺเพ เต อปฺปมาทญฺญกฺกา

๕๘

สมาธิอันคืออบรมแล้ว ย่อมมีผลใหญ่มีอานิสงส์
 มาก ขันธยานันสมาธิอบรมแล้ว ย่อมมีผลใหญ่แล
 มีอานิสงส์มาก จิตอันขันธยานอบรมแล้ว ย่อมหลุด
 พ้นจากอาสวธรรมทั้งหลายด้วยที่แท้จริง อาสวอันอะไร
 เล่า คือ กามาสว ภวาสว อวิชชาสว หนึ่งในสมัย
 เมื่อสมเด็จพระผู้มีพระภาคย์จอมพระนิพพาน ได้ทรง
 ตรัสขุณิมวาจาอันเป็นที่สุดกันว่า ดูกภิกษุทั้งหลาย
 เราคาดคิดต่อก่อกอนพวกเธอทั้งหลาย ครองเคี้ยวแทน
 สังขารทั้งหลายมีความเลื่อมสันไปเป็นธรรมตา เธอทั้ง
 หลายจงทำความไม่ประมาณให้ถึงพร้อมบริบูรณ์

ความไม่ประมาณ คำสอน พระผู้มีพระภาคย์ได้
 ตรัสสรรเสริญโดยย่อมาว่า ดูกภิกษุทั้งหลาย ยักชาติ
 รอยเท้าแห่งสัตว์ทั้งหลายที่สัญจรอยู่ตามแผ่นดิน เรา
 ไต่เหล่าหนึ่งซึ่งมีอยู่ในโลกนี้ ยักชาติแห่งสัตว์
 เหล่านี้ทั้งหมด ย่อมถึงประชุมลงในรอยเท้าชศาร ๗

๖๐

อยู่มาทลไมสรตถา อยู่มาโท เตสํ อคฺคมกฺขาย-
 คีติ.” ครุมาติหฺมเหหิ สิกฺขิตฺตพฺพํ “ทิพฺพาเปชา
 ภวิสฺสาม อธิสฺสึสสิกฺขาสมาทานเ อธิจิตฺตสิกฺขาสมา-
 ทานเ อธิปญฺญาสิกฺขาสมาทานเ. อยู่มาเทเน สม-
 ปาเทสฺสามาติ” เอตฺถปิ โน สิกฺขิตฺตพฺพํ.

๒๓

คนผู้รู้ ย่อมกล่าวว่า เลิศ กว่า รอยเท้าแห่งสัตว์ทั้ง ปวง
 อาศรัยคำผู้รู้กล่าวว่า เลิศนี้ ไฉนเล่าเป็นเหตุ เพราะความ
 ที่ รอยเท้า ศาสตราใหญ่ ถ้วนกว่านั้น แผละ เป็นเหตุ แม้ใน โภ
 กุกรภิกษุทั้งหลาย กุศลธรรมเหล่านี้ ไฉนเล่าเห็นมีอยู่
 กุศลธรรมเหล่านั้นทั้งหมด ย่อมมี อธิปไตย มาท เช่น มูล
 ย่อมประสมพร้อมในอธิปไตย ความไม่ประมาท ท่าน
 ผู้รู้กล่าวว่า เลิศกว่า กุศลธรรมทั้งหมดก็ ฉะนั้น

เพราะฉะนั้น เราทั้งหลาย ละกรรมวิเศษทั้งการศึกษา
 สำเนียงไว้ว่า เรารักแห่งตั้งให้แรงกล้าในสมาทาน
 ซึ่ง อธิศีล อธิจิต อธิปัญญา เรารักทำ อธิศีล
 อธิจิต อธิปัญญา ให้ถึงพร้อมบริบูรณ์ด้วยความไม่
 ประมาทเถิด เราทั้งหลาย พงศศึกษาไว้เสมอด้วยประการ
 ดังนี้เทอญ

รัตนคตยปภาวภิกขานนคาถา

อรหิ สุมมาสมพุทโธ	อตุคัม อมมมชฺฌคา,
มหาสัณฺหิ ปโปเธสิ	อิหฺเรทํ รัตนคตยํ.

พุทโธ อมฺโหม สัโฆ จาติ	นานา โหนตุมฺหิ วคฺคฺโต,
อณฺณมณฺณาววิโยคาว	เอกัภูทํ ปนคฺคฺโต.

พุทโธ อมฺมสฺส โฟเธตา	อมฺโหม สัเขน ธาริตฺ,
สัโฆ จ สวาโก พุทฺธสฺส	อิหฺเรกาพทฺธเมวิทํ.

วิสุทฺธิ อตุคัม เสฏฺฐํ	โลกสฺหิ รัตนคตยํ,
สัวคฺคตติ ปสนฺนํ	อตุคฺโน สุกฺขิกามินํ.

๒๓

คาถาขอความพลุกเกิดจากพระไตรรัตน์

พระสัมมาสัมพุทธเจ้า เป็นพระอรหันต์ ได้บรรลุ
ธรรมอันอุดม ยิ่งสงฆ์หมู่ใหญ่ ให้ตรัสรู้แล้ว ประชุม
สามแห่งรัตนัน อย่างนี้

พระรัตนตรัย แม้เป็นต่าง ๆ กันโดยวัตถุว่า พุทโธ
ธมโม สัมมาสังกัถะ ก็นั้นก็จริง แต่เป็นอย่างเดียวกันโดย
เนื้อความ เพราะไม่พราวจากกันแลกันได้

พระพุทธเจ้าเป็นผู้ตรัสรู้ธรรม พระธรรมอันพระสงฆ์
ทรงจำไว้ พระสงฆ์ก็เป็นสาวกของพระพุทธเจ้า รัตน
ทั้งสาม เนื้อเป็นอันเดียวกัน อย่างนี้แท้จริง

พระรัตนตรัยนี้เป็นของหมดจดอุดมประเสริฐในโลก
ย่อมเป็นที่ปรารถนาเพื่อความหมดจดอย่างยิ่ง แก่สัตว์ทั้ง
หลายผู้เลื่อมใสแล้ว ผู้ใคร่ซึ่งความหมดจดแก่ตน
ผู้ปฏิบัติอยู่โดยชอบ

สมฺมา ปฏฺิปปชฺชนทานํ
 วิสฺสุตฺติ สัพพภุคฺคเสหิ
 นิพฺพานํ ปรมํ สุขํ
 เอเตน สจฺจวชฺเชน
 รตนกฺขยานภาเวน
 อุตฺตทวรนฺตวายา จ
 มา กทาหิ สมฺมณฺสีสุ

ปรมา ย วิสฺสุตฺติยา,
 โหติ ทฺถเชหิ นิพฺพุติ.
 นิพฺพานํ ปรมํ สุขํ,
 สุวตฺถิ โหตุ สัพพภา.
 รตนกฺขยเดธสา,
 อุตฺตสุคฺคา จ สัพพโส,
 วฺวํ สยามานเมวภิ.

ธาโรคฺชิสฺสุชฺฉนฺนเว
 คพฺพกฺกณฺณจ สมฺปโตย
 ภานฺนํ สมฺปวตฺตณฺนํ

คโต ทิฌายคฺคาปํ จ,
 สุขํ สัพพภุคฺค โสคฺคิ จ,
 สยามานํ วฺวํชาลินํ.

เต จ วฺวํจฺฉนฺนํ วถฺชนฺนํ
 สยามานํ วฺวํชาลินํ

สฺยามวฺวํจฺฉนฺนํ เทวทา
 สมฺมามีเสหิ ปุชฺชิตา

๖๕

ความหมกหมองจากสรรพกิเลสทั้งหลาย ย่อมเป็น
 ความค้ำจากทุกขทั้งหลาย ความค้ำเป็นธรรมสูญ
 อย่างยิ่ง ความค้ำเป็นสุขอย่างยิ่ง ด้วยความกล้า
 สัตยนี้ ขอความสวัสดิ์ จงมีในกาลทั้งปวง

ด้วยอานภาพแห่งพระรัตนตรัย ด้วยเศียรแห่งพระ
 รัตนตรัย อภัยทะเลอันตรายทั้งหลายด้วย ความ
 ซ้องซัดทั้งหลายด้วย อภัยได้พ้องพานแว่นแคว้นแห่ง
 สยามทั้งหลายนี้ ในกาลไหน ๆ โดยประการทั้งปวง

ความสมบูรณ์แห่งวัตถุทั้งหลาย ซึ่งเกือกกลแก่
 ความเป็นผู้ไม่มีโรค แต่ความเป็นผู้มีอายุยืนด้วย
 ความสุขสวัสดิ์ในเขตทั้งหลายทั้งปวงด้วย จงมี จงเป็น
 ไปพร้อมแก่พวงรัฐบาลสยามทั้งหลาย

ขอเหล่าเทพยดา ผู้ดำรงอยู่ในสยามรัฐ อันพวง
 รัฐบาลสยามบูชาแล้วด้วยธรรมพลี แลอามิยพลีทั้งหลาย
 จงรักษาซึ่งพวงรัฐบาลสยามนั้นด้วย ซึ่งแว่นแคว้นด้วย

๕

๖๖

สิทฺธมคฺคํ สิทฺธมคฺคํ สิทฺธมคฺคํ อิทํ ผลํ
 เอตสฺมิ วตนคฺคตยสฺมิ สมฺปฺสาทนเจตโส.

เทวตาปคฺติทานคาถา

ขา เทวตา สันตฺติ วิหารวาสินี
 ญฺเป อมเร โพลิมเร ตหิ ตหิ,
 ตา อมฺมทาเนน ภวนฺตุ ปุชฺชิตา
 โสคฺคิ กโรนฺเตธ วิหารมณฺฑลเ.

เถธา จ มชฺฌมา นวกา จ ภิกฺขโว
 สาราเมกา ทานปคฺติ อฺปาสกา,
 คามา จ เทสา นิคมา จ อีสฺสธา
 สยฺปฺปาณภุตา สฺชิตา ภวนฺตุ เ.

๒๗

ขอมลแห่งจิตร อันเลอมีใสในพระรัตนตรัยนี้ จง
เป็นผลสำเร็จ จงเป็นผลสำเร็จ จงเป็นผลสำเร็จ เทอญ

คาถาศูทิสผลแก่เทวดา

เทพยดาทั้งหลายเหล่าใด ที่ประจำอยู่ในวิหาร
สิ่งศักดิ์สิทธิ์รอบพระสถูป ที่เรือนโพธิ ในที่นั้น ๆ

เทพยดาทั้งหลายเหล่านั้น จงเป็นผู้ยินเราทั้งหลาย
บูชาแล้วด้วยธรรมทาน ของงกระทำซึ่งความเจริญ
(ความเจริญ) ในมณฑลวิหານ

พระภิกษุทั้งหลาย ที่เป็นเดระกัถิ ที่เป็นปานกลาง
กัถิ ที่เป็นภิกษุใหม่กัถิ กัถิทั้งเด็กและผู้ใหญ่ที่อยู่ใน
อาวาม อวาสกแลอวาสิกาทั้งหลายที่เป็นทานบคกัถิ
ชนทั้งหลายที่เป็นชาวบ้านกัถิ ที่เป็นชาวประเทศกัถิ
ที่เป็นชาวนิคมนกัถิ ที่เป็นนิกัระ (เป็นใหญ่) กัถิ

๒๘

ขอชนทั้งหลายเป็นผู้มีชีวิตเหล่านั้น จงเป็นผู้มีความสุขเกิด

อีกประการหนึ่ง สัตว์ทั้งหลายเหล่าใด ที่เป็นชลามพะชะกำเนิดก็ดี อินทระชะกำเนิดก็ดี สิงเสทชะกำเนิดก็ดี หรือเป็นอปลาติกกำเนิดก็ดี ขอสัตว์ทั้งหลายแมทั้งปวงเหล่านั้น ใ้ข้าศรีษะซึ่งธรรมอันประเสริฐ เช่นนิเขยาโก (ประกอบในอันนำผู้ปฏิบัติให้ออกไปจากกิเลสและทุกข์) จงทำซึ่งความหมกคลุ่นไปแห่งทุกข์เกิด

ขอธรรมของสัตว์บุรุษทั้งหลายจงตั้งอยู่นาน อนึ่งขอบุคคลทั้งหลายผู้ทรงไว้ซึ่งธรรม จงดำรงอยู่นานเกิด

ขอพระสงฆ์สามัคคิกน เพื่อสำเร็จประโยชน์แลสิ่งอันเกือกเกิด

ขอพระสัตว์ธรรมจงรักษาซึ่งเราทั้งหลาย จงรักษาซึ่งบุคคลทั้งหลายผู้ประพฤติซึ่งธรรมแมทั้งปวงเกิด

วุกุฏฐี สมนุปาปฺเจยฺยฆาม ฆมฺเม อริยปฺปเวทิตฺเต.

สหพปตฺตฺติทานคาถา

<p> ปุณฺณสฺสัทธิทานิ กาคสฺส เตสญฺห กาคีโม โทหนฺตุ เข ปิยา กุณฺณนฺดา ฯ ทิฏฺฐา เจ จาปฺปทิจฺฐา วา สกฺกา ทิจฺฐนฺติ โลกสฺมี ปณฺนเจกคฺคโวการว ฉาตี เม ปตฺตฺติทานํ เม เข จิมํ นปฺปชานนฺติ มยา ทินฺนนานปฺปณฺณานํ สหฺเพ สกฺกา สทา โทหนฺตุ เขมปฺปทญฺจ ปฺปโปนฺตุ </p>	<p> ขานนฺณยานิ กตานิ เม, สกฺกานนฺตานิปฺปมาณฺณา. นยฺหิ มาคานีตาทโย, อญฺเฆ มชฺฌนฺตเวรีโน. เต อุมฺมา จตุโยนิกา, สัสมฺบคา อวารเว, ชนฺโณนฺตฺติ เต สยํ. เทวา เตสํ นินฺเวทฺยํ, อนฺโมทนฺนเรทฺตนา. อเวรา สฺขชิวิน, เตสาสา สิชฺฌนฺทํ สฺภา. </p>
--	---

๗๓

ขอเราทั้งหลายพึงจงพร้อมซึ่งความเจริญ ในธรรม
ที่พระอรหันต์เจ้าประกาศไว้แล้ว เทอญ

คาถาให้ส่วนบุญแก่สัตว์ทั้งปวง

บรรดาบุญกุศลที่เราทำอยู่ครั้งนีกิ ญาบุญทั้งหลาย
อันที่เราได้ทำไว้แล้วกิตฺติ ขอให้สัตว์ทั้งหลายไม่มีที่สึก
ไม่มีประมาณ จงได้รับส่วนบุญเหล่านั้น อนึ่งสัตว์
ทั้งหลายใด ที่เป็นโรคของเรา ที่เป็นผู้มีทุกข์ของเรา
มีมารคาชิตาเป็นคณิกิตฺติ อนึ่งสัตว์ทั้งหลายใด ที่เรา
เห็นแล้วกิตฺติ ที่เราไม่เคยเห็นแล้วกิตฺติ อนึ่งสัตว์ทั้งหลาย
อันที่มิตนเป็นกลางแลมีเวรกิตฺติ จงได้รับส่วนบุญ
เหล่านั้น สัตว์ทั้งหลายซึ่งตั้งอยู่ในโลก มีภุมคาม มี
กำเนิดสี่ มีอาการแปลกกัน คือ มีชนธ ๕ ชนธ ๑ ชนธ ๕
ท้องเทียวอยู่ในภพน้อยภพใหญ่ การให้ส่วนบุญของ
เรา สัตว์ทั้งหลายใดได้รู้แล้ว สัตว์ทั้งหลายนั้นจง

<p> ยนุทานิ เม กถํ ปุณฺณํ ชิปฺปํ สจฺฉิกเรยฺยวาทํ สเจ คาว อภพฺโพหํ นียโต โพรสิสฺสโต นานฺจฺวารสฺสํ อภพฺพ- ปณฺจเวรานิ วชฺเชยฺยํ ปณฺจกามे อลฺลโคหํ ทฺทิจฺฉิยา น ยชฺเชยฺยํ </p>	<p> เตนานนฺทุทฺทิสฺเสน ๑, อมฺเม โลกฺกุตฺตเร นว. สํสาเว ปน สํสวํ, สมฺพทฺทเรน วิยาโกโต, จานานิ ปาปฺเพยฺยหํ. รเมยฺยํ สึลฺลรทฺทณฺ, วชฺเชยฺยํ กามปฺงฺกโต. สํยชฺเชยฺยํ สฺทิจฺฉิยา, </p>
---	--

๗๓

อนโมทนาด้วยตนเอง อนึ่งสัตว์ทั้งหลายที่ยังไม่รู้จักการ
ให้ส่วนบุญ ขอเทพยดาเจ้าทั้งหลาย จงช่วยให้สัตว์
ทั้งหลายนั้นรู้แจ้ง เพราะเหตุอนโมทนาบุญที่เราได้
ให้แล้ว ขอให้สัตว์ทั้งหลายทั้งสิ้นจงอย่าได้มีเวรแก่กัน
แลกันเลย จงรักษาชีวิตให้เป็นสุขเถิด จงถึงทางเกษม
คือพระนฤพานเถิด ความสวัสดิ์คือความงาม จงสำเร็จ
ตามความประสงค์ของสัตว์ทั้งหลายเหล่านั้นเถิด

อนึ่งบุญใดที่เราได้ทำแล้วในครั้งนี้ ด้วยการที่เรา
อุทิศให้ส่วนบุญนั้น ขอให้เราพึงทำให้แจ้งซึ่งพระโลกก
ตรธรรมทั้ง ๘ ประการโดยเร็วพลันเถิด ถ้าว่าเรายัง
เป็นอกุฬสัตว์ยังไม่ควรจะทำให้แจ้งซึ่งพระนพโลกกตร
ธรรมก่อน ยังต้องเที่ยวอยู่ในสังสารวัฏ ขอให้เราได้
เป็นเหมือนคิงพระโพธิสัตว์ผู้เที่ยงที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้า
ได้พยากรณ์ไว้ ขออย่าให้เราดังอกุฬภูฐานที่ไม่สมควร
ทั้ง ๑๘ ประการเลย ขอให้เราละเว้นเวร ๕ เสียได้ ขอ

๑๙

<p> ฆ่าเป มีคฺเต น เสเวยฺยํ สทฺธาสทฺธิโรคฺคฺยฺฆ่า- อปฺปสโยหเว สทฺธฺรฺหิ สพฺพพฺยาฆ่าฆ่าเยสฺ เณยฺเย วทฺตทฺวสฺสฺชํ เม ขากาจิ กุสฺสลา มฺขาสา เหวํ วุคฺคฺตา คุณฺนา สพฺเพ </p>	<p> เสเวยฺยํ ปจฺเจทิตฺเต สทา. ตาปฺกฺขนฺตฺติคุณฺนากโร, เทยฺยํ อมฺลลฺมฺพฺหโก. เณโก อมฺมตฺตฺตโกวิโท, เณณํ อเนเว มาลฺโก. สฺสเนน สํสฺสเนตฺติ สทา, โหนนฺตฺติ มนฺตฺติ อเว อเว </p>
--	---

๗๕

ให้เรายืนเท้าในการรักษา คือ ขอร้องให้เราเกี่ยวข้องกับกา
 มารมณทั้ง ๕ เลข ขอบใจให้เราตระเวนไปเสียบากเบียดคม
 คือ ความกุ่มเกิด ขอบใจให้เราประกอบด้วยทิวาจิชีวิตให้
 เราประกอบด้วยทิวาจิตเกิด ขอบใจให้เราคบคนโง่อย่าง
 เป็นมิตรสหาย ให้เราคบแต่บัณฑิตทุกเมื่อเกิด ขอบใจ
 เรากระทำอยู่แต่สิ่งซึ่งเป็นคุณคือ มีศรัทธา มีสติ มี
 ความอดทน อดทนต่ออุปสรรค มีความดีความชอบ
 มีความมอทนเกิด ขอบใจให้สัตว์ทั้งหลายมาชมของเรา
 ได้โดย ขอบใจให้เราเป็นคนดีพร้อมของแลเป็นคน
 หลงเหลือ ขอบใจให้เราเป็นคนดีขบแผลงในอุบาย แห่ง
 ความเจริญแลความไม่เจริญทั้งปวง ขอบใจให้เราเป็นผู้
 หลากในธรรมแลอรรถ ความไม่ซัดซังในใญ่บรมมจ
 เป็นไปแก่เรา ปรีชาญาณของเราจงเป็นเหมือนอย่าง
 ดมขนาอากาศ ความปราถนาดีเป็นกุศลทุกอย่าง จง
 สำเร็จแก่เราโดยง่ายทุกเมื่อเกิด คุณทั้งหลายทั้งสิ้น
 ที่เรากล่าวแล้วอย่างนี้ จงมีแก่เราทุกภพทุกภพ.

ยทา อูปรุชชติ โลก	สมพุทโธ โมกขเทศโก,
ตทา มุคฺโต กุณฺเมหิ	ลทโธกาโส ภเวยฺยหิ.
มนุสฺสคณฺจ ลิงฺคณฺจ	ปะพชชณฺจยุสฺมยฺหิ,
ลภิกฺวา เปสฺโส สีสึ	ฉาเวยฺยํ สคฺคฺสาสนํ.
สุชาปฺปฏิปโท จิยฺยา-	ภินฺนโณ สจฺฉิกเวยฺยหิ,
อรรหคฺคผลํ อคฺคํ	วิชฺชาทิกฺคณฺลงคฺคํ.
ยทิ นุปรุชชติ พุทฺโธ	กมฺมํ ปริปรุจฺจ เม,
เขวํ สนฺเตสฺส ลภยฺยาหิ	ยฺจเรกโฬธินุคฺคตฺมํ.

๗๗

กาลใด พระสัมพุทธเจ้าที่เป็นผู้แสดงโมกขธรรม
 เกิดขึ้นในโลก กาลนั้นขอให้เราพ้นไปจากกรรมที่ชั่ว
 พังเป็นฐิติโอกาสเกิด ขอให้เราได้เป็นมนุษย์พร้อม
 ไปด้วยบรรพชิต ได้บรรพชาอุปสมบท มีศีลเป็นที่รัก
 ทรงคำสั่งสอนของพระศาสดาไว้ ปฏิบัติเป็นสุขคริสรู้
 เร็ว ทำให้แจ้งซึ่งพระอรหัตตผลอันเลิศประดับไปด้วย
 คุณมีวิสาเป็นต้น ถ้าว่าพระพุทเจ้ายังไม่บังเกิด แต่
 กศัลกรรมของเราเต็มเขยมนแล้ว เมื่อเป็นเช่นนั้น ขอ
 ให้เราได้เป็นพระภิกษุเจ้าโพธิ์อันศรมเกิด.

พิมพ์ที่โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย [๕๔๑๒-๐๓๙/๑,๕๐๐(๒)]
โทร. ๐-๒๒๑๕-๓๑๑๒, ๐-๒๒๑๙-๓๕๕๗, ๐-๒๒๑๙-๓๕๖๓
นางศรีนทิพย์ นิมิตรมงคล ผู้พิมพ์ผู้โฆษณา ตุลาคม ๒๕๕๔
<http://www.cuprint.chula.ac.th>